

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із судової практики
Європейської конвенції
з прав людини

Права ув'язнених

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організацій, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники із судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Зміст	3
Передмова	5
Вступ	6
I. Загальні принципи	7
II. Умови ув'язнення	9
A. Приймання та ведення обліку	10
B. Місце відбування покарання	12
C. Умови розміщення	13
D. Гігієна	15
E. Одяг і спальні місця	16
F. Харчування	17
G. Прогулянки на повітрі та відпочинок	18
H. Обшуки та контроль.....	19
I. Перевезення ув'язнених	21
III. Контакт із зовнішнім світом	23
A. Контакти з родиною та відвідування.....	23
B. Право на шлюб	28
C. Спілкування. Захист різних засобів зв'язку	29
IV. Охорона здоров'я у в'язниці	31
A. Загальні принципи	32
B. Фізичні захворювання, інвалідність та похилий вік	34
C. Інфекційні захворювання.....	37
D. Охорона психічного здоров'я	41
E. Наркоманія.....	44
F. Інші питання, пов'язані зі здоров'ям	45
1. Пасивне куріння	45
2. Голодування	45
V. Належний порядок у в'язниці	48
A. Застосування сили.....	48
B. Використання засобів стримування	50
C. Дисциплінарні заходи та покарання	51
D. Насильство серед ув'язнених.....	53
VI. Особливі заходи підвищеної безпеки	56
A. Особливі режими ув'язнення	56

В. Одиночне ув'язнення.....	59
VII. Особливі категорії ув'язнених	61
А. Жінки з немовлятами та неповнолітніми	61
В. Іноземні громадяни та меншини.....	65
С. Засуджені до довічного позбавлення волі.....	66
D. Ув'язнені в умовах збройного конфлікту	70
Е. Інші особливі категорії ув'язнених.....	70
VIII. Права ув'язнених під час судового розгляду	71
А. Доступ до юридичних консультацій.....	71
В. Ефективна участь у національних судових процесах	72
С. Комунікація з Судом	74
IX. Свобода думки, совісті і релігії	75
X. Свобода вираження поглядів	77
XI. Робота у в'язниці	79
XII. Майно ув'язнених	82
XIII. Освіта	83
XIV. Право голосу.....	84
XV. Заборона дискримінації	87
XVI. Право на ефективний засіб правового захисту	91
XVII. Права ув'язнених в екстериторіальному контексті.....	94
А. Загальні принципи	94
В. Специфічні ризики в екстериторіальному контексті.....	95
Перелік цитованих справ.....	99

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо різних статей Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»), що стосуються прав ув'язнених. Його слід читати разом з посібниками із судової практики за статтями, на які він містить систематичні посилання.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і / або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами («Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — «Єронович проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції («Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини («Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі «Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (*N.D. and N.T. v. Spain*) [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї («Гженда проти Польщі» (*Grzeđa v. Poland*) [ВП], § 324).

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

Вступ

1. До Суду часто звертаються зі скаргами на порушення різних статей Конвенції щодо поводження з ув'язненими, а також обмеження або втручання в їхні права. Існує широка практика Суду, яка визначає характер та обсяг прав ув'язнених відповідно до Конвенції, а також обов'язки національних органів влади щодо поводження з ув'язненими.
2. У цьому Посібнику пропонується огляд практики Суду, пов'язаної з правами ув'язнених. Структура Посібника відображає різні етапи ув'язнення і конкретизує різні аспекти життя в місцях позбавлення волі. Посібник містить наскрізний аналіз практики Суду з урахуванням усіх відповідних положень Конвенції щодо прав ув'язнених.
3. У контексті цього Посібника термін «ув'язнені» передусім охоплює осіб, які взяті під варту органом судової влади або позбавлені волі після винесення обвинувального вироку, але може також стосуватися всіх інших осіб, яких тримають у в'язниці з будь-яких інших причин. Крім того, слід зазначити, що принципи, пов'язані з правами ув'язнених, можуть застосовуватися до осіб, які утримуються у кімнатах очікування або подібних приміщеннях, призначених для використання протягом коротких періодів часу, таких як відділення поліції та центри утримання мігрантів під вартою («*Муршіч проти Хорватії*» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], 2016, § 92; див., наприклад, «*Грузія проти Росії (I)*» (*Georgia v. Russia (I)*) [ВП], 2014, §§ 192-205; «*Хлайфіа та інші проти Італії*» (*Khlaifia and Others v. Italy*) [ВП], 2016, §§ 163-167; «*Сакір проти Греції*» (*Sakir v. Greece*), 2016, §§ 50-53). Ці принципи можуть також застосовуватися до осіб, яких утримують у психіатричних закладах («*Солкан проти Румунії*» (*Solcan v. Romania*), 2019, §§ 24-29).

I. Загальні принципи

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 5 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- (a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- (b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- (c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- (d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- (e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- (f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

...»

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

4. Згідно з практикою Суду, дія Конвенції не припиняється за воротами в'язниці (*«Ходорковський і Лебедєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, § 836; *«Клібіш проти Польщі» (Klibisz v. Poland)*, 2016, § 354). Ув'язнені загалом продовжують користуватися всіма основоположними правами й свободами, гарантованими Конвенцією, окрім права на свободу, коли законне ув'язнення прямо підпадає під дію статті 5 Конвенції. Наприклад, ув'язнені не можуть бути піддані жорсткому поводженню, нелюдському або такому, що принижує гідність, покаранню або умовам, що суперечать статті 3 Конвенції; вони продовжують користуватися правом на повагу до сімейного життя; правом на свободу вираження поглядів; правом сповідувати свою релігію; правом на ефективний доступ до адвоката або суду відповідно до статті 6; правом на повагу до кореспонденції (*«Гіртст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom (no. 2))* [ВП], 2005, § 69).

5. Будь-які обмеження цих інших прав мають бути обґрунтованими, хоча таке обґрунтування цілком може стосуватися міркувань безпеки, зокрема, запобігання злочинам і заворушенням,

що неминуче впливають з обставин ув'язнення. Однак немає жодних сумнівів, що ув'язнений втрачає свої права, передбачені Конвенцією, лише через свій статус особи, ув'язненої після засудження (*там само*, §§ 69-70).

6. Ключовим принципом, що лежить в основі практики Суду щодо прав ув'язнених, є необхідність поведження з усіма особами, позбавленими волі, з повагою до їхньої гідності та прав людини. Дійсно, сама суть системи Конвенції щодо захисту прав людини ґрунтується на повазі до людської гідності («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, §§ 89-90), яка також поширюється на поведження з ув'язненими («*Вінтер та інші проти Сполученого Королівства*» (*Vinter and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, § 113).

7. Зокрема, існує тісний зв'язок між поняттями «поведження, що принижує гідність» та «повага до гідності» («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, § 90). Так, якщо поведження принижує або зневажає особу, демонструє відсутність поваги до її людської гідності або применшує її, або викликає почуття страху, страждання чи неповноцінності, що здатні зламати моральний та фізичний опір особи, це поведження може бути охарактеризовано як таке, що принижує гідність, і підпадає під заборону статті 3 («*Муршіч проти Хорватії*» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], 2016, § 98; «*Ананьєв та інші проти Росії*» (*Ananyev and Others v. Russia*), 2012, § 140; «*Варґа та інші проти Угорщини*» (*Varga and Others v. Hungary*), 2015, § 70).

8. У контексті позбавлення волі Суд постійно підкреслює, що для того, щоб підпадати під обсяг застосування статті 3 Конвенції, зазначені страждання та приниження мають перевищити той рівень страждання та приниження, який є невід'ємно пов'язаним з позбавленням свободи. Держава повинна гарантувати тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності, а спосіб і метод здійснення зазначеного заходу не завдають їй душевного страждання або труднощів, які б перевищували неминучий рівень страждання, притаманний триманню під вартою, та щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення охорона здоров'я такої особи та її благополуччя забезпечувалася належним чином («*Кудла проти Польщі*» (*Kudła v. Poland*) [ВП], 2000, §§ 92-94; «*Ідалов проти Росії*» (*Idalov v. Russia*) [ВП], 2012, § 93; «*Муршіч проти Хорватії*» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], 2016, § 99).

9. Відсутність наміру принизити чи зневажити особу шляхом утримання її в неналежних умовах, хоч і є чинником, який слід брати до уваги, не може остаточно виключити визнання факту порушення статті 3 Конвенції («*Пірс проти Греції*» (*Peers v. Greece*), 2001, § 74; «*Мандіч і Йовіч проти Словенії*» (*Mandić and Jović v. Slovenia*), 2011, § 80). Отже, висновок про те, що органи влади піддали заявника труднощам, які перевищують неминучий рівень страждання, притаманний триманню під вартою, що становить порушення статті 3, жодним чином не може бути змінений через відсутність ознак того, що органи влади діяли з наміром принизити заявника («*Хелхал проти Франції*» (*Helhal v. France*), 2015, § 63). Дійсно, Суд підкреслив, що особи, які знаходяться під вартою, перебувають у вразливому становищі, і що органи влади зобов'язані їх захищати («*Руман проти Бельгії*» (*Rooman v. Belgium*) [ВП], 2019, § 143).

10. У зв'язку з цим Суд також постановив, що Уряд-відповідач зобов'язаний організувати свою пенітенціарну систему таким чином, щоб забезпечити повагу до гідності затриманих, незалежно від фінансових чи логістичних труднощів («*Муршіч проти Хорватії*» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], 2016, § 99; «*Нешков та інші проти Болгарії*» (*Neshkov and Others v. Bulgaria*), 2015, § 229).

11. У своїй практиці щодо прав ув'язнених відповідно до різних положень Конвенції Суд приділяє особливу увагу принципу реабілітації, тобто реінтеграції засудженої особи у суспільство («*Мюррей проти Нідерландів*» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], 2016, § 101). Однак Суд зазначив, що покарання залишається однією з цілей ув'язнення (*там само*) і основною функцією тюремного ув'язнення є захист суспільства, наприклад, шляхом запобігання вчиненню злочинцем повторного правопорушення і, таким чином, заподіяння подальшої шкоди («*Мастроматтео проти Італії*» (*Mastromatteo v. Italy*) [ВП], 2002, § 72). Водночас Суд визнав законною мету політики поступової соціальної реінтеграції осіб, засуджених до позбавлення

волі. З цієї точки зору, Суд визнав перевагу таких заходів, як тимчасове звільнення, що дозволяють соціальну реінтеграцію ув'язнених, навіть якщо вони були засуджені за насильницькі злочини (*там само*).

12. Нещодавно Суд зазначив, що політика європейських країн щодо обрання покарань акцентує увагу на реабілітаційній меті позбавлення волі, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі. Так, наприклад, за обставин, коли Уряд прагне покладатися виключно на ризик, який становлять правопорушники для суспільства, щоб виправдати їхнє подальше тримання під вартою, потрібно враховувати необхідність заохочення таких правопорушників до реабілітації. Крім того, незважаючи на той факт, що Конвенція не гарантує права на реабілітацію як такого, практика Суду передбачає, що засуджені особи, в тому числі засуджені до довічного позбавлення волі, повинні мати можливість реабілітуватися. Навіть якщо Держави не несуть відповідальності за реабілітацію засуджених до довічного позбавлення волі, вони, однак, зобов'язані надати таким засудженим можливість реабілітуватися. Це зобов'язання має розглядатися як зобов'язання вжиття заходів, а не досягнення результату. Проте воно передбачає позитивне зобов'язання забезпечити у в'язниці засудженим до довічного позбавлення волі режим, сумісний з метою реабілітації, і дати змогу таким засудженим досягнути прогресу в їхній реабілітації («*Мюррей проти Нідерландів*» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], 2016, §§ 101-104).

II. Умови ув'язнення

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 5 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- (a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- (b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- (c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- (d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- (e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- (f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

...»

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

13. Різні питання, пов'язані з умовами ув'язнення — зокрема, питання переповнення в'язниць — були предметом процедур винесення пілотних рішень щодо наступних Держав: Болгарія («*Нешков та інші проти Болгарії*» (*Neshkov and Others v. Bulgaria*), 2015); Угорщина («*Варга та інші проти Угорщини*» (*Varga and Others v. Hungary*), 2015); Італія («*Торреджані та інші проти Італії*» (*Torreggiani and Others v. Italy*), 2013); Польща («*Орховські проти Польщі*» (*Orchowski v. Poland*), 2009; «*Норберт Сікорські проти Польщі*» (*Norbert Sikorski v. Poland*), 2009); Румунія («*Резміवेश та інші проти Румунії*» (*Rezmiveş and Others v. Romania*), 2017); Росія («*Ананьєв та інші проти Росії*» (*Ananyev and Others v. Russia*), 2012); Україна («*Сукачов проти України*» (*Sukachov v. Ukraine*), 2020).

14. У цьому контексті Суд також вказав на необхідність покращення умов тримання під вартою у провідних рішеннях щодо таких Держав: Бельгія («*Василеску проти Бельгії*» (*Vasilescu v. Belgium*), 2014); Франція («*Дж.М.Б. та інші проти Франції*» (*J.M.B. and Others v. France*), 2020); Греція («*Самарас та інші проти Греції*» (*Samaras and Others v. Greece*), 2012; «*Цамаліс та інші проти Греції*» (*Tzamalīs and Others v. Greece*), 2012; «*Ал.К. проти Греції*» (*Al. K. v. Greece*), 2014); Румунія («*Яков Станчу проти Румунії*» (*Iacov Stanciu v. Romania*), 2012); Словенія («*Мандіч і Йовіч проти Словенії*» (*Mandić and Jović v. Slovenia*), 2011; «*Штруцл та інші проти Словенії*» (*Štrucl and Others v. Slovenia*), 2011); Республіка Молдова («*Шишанов проти Республіки Молдова*» (*Shishanov v. the Republic of Moldova*), 2015); Португалія («*Петреску проти Португалії*» (*Petrescu v. Portugal*), 2019).

А. Приймання та ведення обліку

15. Як свідчить практика Суду, жодна особа не може бути прийнята або триматися під вартою без дійсного наказу про взяття під варту. Період тримання під вартою, в принципі, є «законним» і дійсним, якщо він ґрунтується на судовому наказі («*Мурен проти Німеччини*» (*Mooren v. Germany*) [ВП], 2009, § 74). Кожна помилка в наказі про затримання не обов'язково робить затримання незаконним. Суд розрізняє накази, які є недійсними *ex facie* (формально), тобто мають місце, якщо помилка в наказі становила «грубе й очевидне порушення», і накази, які є дійсними та ефективними *prima facie* (за відсутності доказів на користь зворотного), якщо і поки не будуть скасовані судом вищої інстанції. Відповідно, недоліки в наказі про затримання, якщо вони не становлять грубого та очевидного порушення, можуть бути виправлені під час судового перегляду справи (*там само*, § 75).¹

16. У зв'язку з цим слід також зазначити, що вимога підпункту «а» пункту 1 статті 5 Конвенції про те, що особа може бути законно ув'язнена після «засудження її компетентним судом» не означає, що Суд повинен піддавати провадження, яке призвело до такого засудження, всебічному розгляду і перевіряти, чи були повністю дотримані всі вимоги статті 6 Конвенції.² Однак Суд також постановив, що якщо «засудження» є результатом провадження, яке було

1. Див. також *Посібник зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини*.

2. Див. також *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект) Європейської конвенції з прав людини*.

«відвертою відмовою в справедливому судочинстві», тобто явно суперечило положенням статті 6 або принципам, закріпленим у ній, то таке позбавлення волі не буде виправданим відповідно до підпункту «а» пункту 1 статті 5 (*«Стоїчков проти Болгарії» (Stoichkov v. Bulgaria)*, 2005, § 51).

17. У будь-якому випадку, практика тримання відповідачів під вартою без конкретних законних підстав або чітких правил, що регулюють їхнє становище, несумісна з принципами правової визначеності та захисту від свавілля, які є спільними для Конвенції та верховенства права (*«Свершов проти України» (Svershov v. Ukraine)*, 2008, § 54). Дійсно, будь-яке позбавлення волі має відповідати меті захисту особи від свавілля (*«Сааді проти Сполученого Королівства» (Saadi v. the United Kingdom)* [ВП], 2008, § 67).

18. Будь-яке позбавлення волі та взяття під варту має бути належним чином зафіксоване. Суд постановив, що невизнане затримання особи є повним запереченням принципово важливих гарантій, що містяться в статті 5 Конвенції, та свідчить про найсерйозніше порушення цього положення (*«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2012, § 233). Якщо немає записів таких даних, як дата, час і місце затримання, ім'я затриманого, причини затримання та ім'я особи, яка його здійснила, це слід розглядати як невідповідність вимозі щодо законності та самій меті статті 5 Конвенції (*«Федотов проти Росії» (Fedotov v. Russia)*, 2005, § 78; *«Мушег Сагателян проти Вірменії» (Mushegh Saghatelyan v. Armenia)*, 2018, § 165).

19. У деяких випадках під час затримання може виникнути необхідність з'ясувати сімейний стан затриманої особи, оскільки може виникнути питання щодо догляду за дитиною затриманої особи після взяття його або її під варту (*«Хаджієва проти Болгарії» (Hadzhieva v. Bulgaria)*, 2018, §§ 60-67). Однак персонал в'язниці зобов'язаний зберігати конфіденційність сімейних та інших приватних даних, що стосуються ув'язнених (*«Норман проти Сполученого Королівства» (Norman v. the United Kingdom)*, 2021, §§ 87-90).

20. У контексті процедур приймання важливе значення має також реєстрація інформації про стан здоров'я ув'язненого, і, за необхідності, медичний огляд. У зв'язку з цим Суд постановив, що характер вимог до Держави щодо здоров'я затриманих може відрізнятися залежно від того, чи відповідне захворювання, яким вони заразилися, є трансмісивним чи нетрансмісивним. На думку Суду, поширення трансмісивних захворювань, зокрема, туберкульозу, гепатиту та ВІЛ/СНІДу, становить загрозу громадському здоров'ю, особливо у в'язничному середовищі. Отже, Суд зазначив, що затриманим, за їхньої згоди, протягом розумного строку після прибуття до в'язниці слід надати доступ до безкоштовних скринінгових тестів на гепатит і ВІЛ/СНІД (*«Каталін Еуджен Міку проти Румунії» (Cătălin Eugen Micu v. Romania)*, 2016, § 56).

21. Однак у зв'язку з цим важливо мати на увазі, що персональні медичні дані належать до сфери приватного життя особи. Дійсно, згідно з практикою Суду, захист персональних даних, не лише медичних, має фундаментальне значення для здійснення людиною свого права на повагу до її приватного і сімейного життя, яке гарантоване статтею 8 Конвенції.³ Дотримання конфіденційності медичних даних є життєво важливим принципом у правових системах усіх Договірних Сторін Конвенції. Вкрай важливо не лише поважати право пацієнта на недоторканність приватного життя, а й зберігати його або її довіру до медичної професії і до служб охорони здоров'я загалом. Без такого захисту особи, які потребують медичної допомоги, можуть втрачати можливість розкривати таку інформацію особистого й інтимного характеру, яка може виявитися необхідною для отримання належного лікування, і навіть звертатися за такою допомогою, тим самим наражаючи на небезпеку своє власне здоров'я і, в разі трансмісивних захворювань, здоров'я суспільства. Тому Суд вимагає, щоб національне законодавство передбачало належні гарантії для запобігання будь-якій передачі або розголошенню

3. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

персональних медичних даних, що може бути несумісним з гарантіями, викладеними у статті 8 Конвенції («*Мокуте проти Литви*» (*Mockutė v. Lithuania*), 2018, § 93).

22. Схожі міркування застосовуються до зберігання та використання інших персональних даних. Суд підкреслив, що потреба в таких гарантіях є ще більшою, коли йдеться про захист персональних даних, які зазнають автоматизованої обробки. Національне законодавство повинно насамперед забезпечити, щоб такі дані були доречними та не надмірними по відношенню до цілей, заради яких вони зберігаються; а також те, щоб вони зберігалися у формі, яка дозволяє ідентифікацію суб'єктів даних не довше, ніж це вимагається для мети, заради якої дані зберігаються. Національне законодавство також повинно надавати достатні гарантії для забезпечення ефективного захисту збережених персональних даних від неправомірного використання та зловживань («*С. і Марпер проти Сполученого Королівства*» (*S. and Marper v. the United Kingdom*) [ВП], 2008, § 103; «*Гардель проти Франції*» (*Gardel v. France*), 2009, § 62).

В. Місце відбування покарання

23. Конвенція не надає ув'язненим права обирати місце відбування покарання, а той факт, що ув'язнені відокремлені від своїх родин та перебувають на певній відстані від них, є неминучим наслідком позбавлення їх волі. Однак поміщення засудженого до колонії, розташованої на такій відстані від місця проживання його родини, що дуже ускладнює або навіть унеможлиблює побачення, може за певних обставин становити втручання у сімейне життя, оскільки можливість для членів родини відвідувати засудженого є надзвичайно важливою для підтримання сімейного життя. Отже, сприяння з боку адміністрації колонії підтриманню зв'язків ув'язнених зі своїми близькими родичами є важливою частиною їхнього права на повагу до сімейного життя («*Вінтман проти України*» (*Vintman v. Ukraine*), 2014, § 78).⁴

24. Так, наприклад, у справі «*Ходорковський і Лебедєв проти Росії*» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, § 838, Суд дійшов висновку, що поміщення заявників до віддаленої колонії (розташованої за кілька тисяч кілометрів від міста, де проживають їхні родини) становило втручання в їхні права за статтею 8 Конвенції. Суд звертав увагу, зокрема, на великі відстані, географічне розташування зазначених колоній та реальний стан російської транспортної системи, що перетворювало подорож з рідного міста заявників до колоній, де вони відбували покарання, на тривале та виснажливе випробування, особливо для їхніх малих дітей. Внаслідок цього у заявників було менше побачень зі своїми родинами. Аналогічно, Суд встановив, що мало місце втручання у право ув'язненого за статтею 8 у ситуації, коли його було направлено до колонії, яка знаходилась за 700 кілометрів від місця проживання його літньої матері, яка мала проблеми зі здоров'ям і повинна була витратити від дванадцяти до шістнадцяти годин на поїздку на місцевому поїзді, щоб побачитися із сином, що призвело до того, що заявник не бачився з нею майже десять років («*Вінтман проти України*» (*Vintman v. Ukraine*), 2014, §§ 80-83; див. також «*Родзевілло проти України*» (*Rodzevillo v. Ukraine*), 2016, §§ 83-87).

25. Втручання в права ув'язнених у цьому контексті має бути обґрунтованим відповідно до пункту 2 статті 8 Конвенції, а в ув'язненого повинен бути ефективний засіб правового захисту для оскарження заходів, що порушують його права («*Вінтман проти України*» (*Vintman v. Ukraine*), 2014, §§ 84, 99, 104 і 115-117).⁵ Крім того, національні органи влади повинні надати ув'язненому реальну можливість оскаржувати аргументи проти його або її направлення до певної пенітенціарної установи, і вимагати оцінки інших міркувань з урахуванням вимог статті 8 Конвенції («*Полякова та інші проти Росії*» (*Polyakova and Others v. Russia*), 2017, § 100).

26. Однак Конвенція не гарантує як таке право на міждержавне переведення ув'язнених («*Серце проти Румунії*» (*Serçe v. Romania*), 2015, §§ 53-55; «*Палфріман проти Болгарії*»

4. Див. також розділ «Контакти з родиною та відвідування» Посібника.

5. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

(Palfréman v. Bulgaria) (ухв.), 2017, §§ 36-39). Крім того, в контексті тероризму Суд прийняв різні політичні рішення влади, спрямовані на розрив зв'язків між відповідними ув'язненими та їхнім первісним кримінальним середовищем, щоб мінімізувати ризик підтримування контактів з терористичними організаціями. Важливими міркуваннями в цьому відношенні є наявність належних гарантій захисту відповідного ув'язненого від жорстокого поводження та заходи, що вживаються владою для забезпечення контакту між ув'язненим та його родиною і друзями (*«Лабак Ларреа та інші проти Франції» (Labaca Larrea and Others v. France)* (ухв.), 2017; *«Фрайле Ітурральде проти Іспанії» (Fraile Iturralde v. Spain)* (ухв.), 2019).

27. Нарешті, слід зазначити, що в той час як переведення ув'язнених з однієї установи до іншої може бути виправданим з міркувань безпеки, необґрунтоване багаторазове переведення ув'язнених може призвести до порушення статті 3 (*«Бамухаммад проти Бельгії» (Bamouhammad v. Belgium)*, 2015, § 125-132) або статті 8 Конвенції (*«Станіслав Луценко проти України (№ 2)» (Stanislav Lutsenko v. Ukraine (no. 2))*, 2022, §§ 60-64).

С. Умови розміщення

28. До Суду часто звертаються зі скаргами на порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з недостатнім особистим простором, виділеним ув'язненим, в основному, у випадках загальних камер. Суд неодноразово підкреслював, що відповідно до статті 3 він не може раз і назавжди визначити конкретну кількість квадратних метрів, яка має бути виділена затриманій особі відповідно до Конвенції. Дійсно, Суд вважав, що низка інших відповідних факторів, таких як тривалість тримання під вартою, можливості для прогулянок на свіжому повітрі та фізичний і психічний стан затриманої особи, відіграють важливу роль у вирішенні питання про те, чи відповідають умови тримання під вартою гарантіям статті 3 (*«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016, § 103; див. також *«Самарас та інші проти Греції» (Samaras and Others v. Greece)*, 2012, § 57; *«Варга та інші проти Угорщини» (Varga and Others v. Hungary)*, 2015, § 76). Проте надзвичайна нестача місця у тюремних камерах має велике значення як аспект, який слід взяти до уваги для встановлення того, чи були оскаржувані умови тримання «принизливими» у розумінні статті 3 Конвенції (*«Орховські проти Польщі» (Orchowski v. Poland)*, 2009, § 122; *«Ананьєв та інші проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*, 2012, § 143).

29. У справі *«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016, §§ 136-141, Суд роз'яснив свій підхід до розгляду скарг про неналежне виділення особистого простору при багатомісному розміщенні ув'язнених. Суд підтвердив домінуючий у своїй практиці стандарт 3 кв. м площі на одного затриманого в загальних камерах як відповідний мінімальний стандарт відповідно до статті 3 Конвенції. Коли площа особистого простору для затриманого становить менше ніж 3 кв.м площі в загальних камерах, нестача особистого простору вважається настільки серйозною, що виникає вагома презумпція порушення статті 3. Тягар доведення лежить на Уряді-відповідачу, який, однак, може спростувати цю презумпцію, продемонструвавши наявність чинників, які здатні достатньою мірою компенсувати дефіцит особистого простору.

30. За звичайних обставин вагому презумпцію порушення статті 3 можна спростувати лише за умови одночасного існування таких чинників:

- зменшення мінімального особистого простору розміром 3 кв. м є короточасним, епізодичним та незначним;
- таке зменшення супроводжується достатньою свободою пересування за межами камери та належною діяльністю поза камерою, і
- заявник утримується в установі, яка в цілому є належним місцем тримання під вартою, та відсутні інші обтяжуючі аспекти умов тримання особи під вартою (див. *«Класенс проти Бельгії» (Clasens v. Belgium)*, 2019, §§ 34-39, і *«Леруа та інші проти Франції»*

(Leroy and Others v. France), 2024, §§ 111-115, де умови тримання під вартою були погіршені через страйки персоналу в'язниці).

31. Коли на одного ув'язненого у камері припадає від 3 до 4 кв. м особистого простору, це, як і раніше, має важливе значення при визначенні Судом задовільності умов тримання під вартою. У таких випадках порушення статті 3 буде встановлено, якщо брак площі супроводжується іншими незадовільними фізичними умовами тримання під вартою, зокрема щодо можливості прогулянок, доступу денного світла або свіжого повітря, наявності вентиляції, належної температури в камері, можливості усамітнюватися при користуванні туалетом та дотримання елементарних санітарно-гігієнічних вимог.

32. У випадках, коли у пенітенціарній установі на одного ув'язненого у спільній камері припадає понад 4 кв. м особистого простору, а значить, питання про дефіцит особистого простору не виникає, при визначенні Судом задовільності умов тримання заявника під вартою з точки зору статті 3 Конвенції, як і раніше, мають значення інші аспекти фізичних умов тримання під вартою.

33. У цьому контексті Суд також підкреслює важливу роль Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) під час контролю умов тримання під вартою та стандартів, які в зв'язку з цим КЗК розробляє. Суд підкреслив, що при вирішенні справ щодо умов тримання під вартою він залишається уважним до таких стандартів і до їхнього дотримання Договірними Державами.

34. Що стосується методики розрахунку мінімального особистого простору для затриманого в загальній камері, Суд покладається на методологію КЗК з цього питання, згідно з якою санітарний вузол в камері не повинен враховуватися до загальної площі камери. З іншого боку, під час розрахунку площі камери необхідно враховувати місце, яке займають предмети, які в ній знаходяться. Важливим у цій оцінці є те, чи мали затримані можливість нормально пересуватися в камері («*Муршіч проти Хорватії*» (*Muršić v. Croatia*), 2016, § 114; див. також «*Лаутару та Сід проти Греції*» (*Lautaru and Seed v. Greece*), 2020, § 54, де кухонний куточок враховується до загальної площі камери; та «*Ілерде та інші проти Туреччини*» (*İlerde and Others v. Türkiye*), 2023, §§ 173-175, індивідуальний відкритий двір, прибудований до кожної камери і доступний у світлий час доби, а також санітарні приміщення, були виключені з розрахунку площі для кожного ув'язненого).

35. Крім того, у справі *Муршіч (Muršić)*, §§ 127-128, Суд роз'яснив методики своєї оцінки умов тримання під вартою. Зокрема, Суд підкреслив, що він особливо враховує об'єктивні труднощі, з якими стикаються заявники при зборі доказів для обґрунтування своїх скарг на умови тримання під вартою. Однак заявники повинні надати докладний і послідовний виклад фактів, щодо яких подається скарга. У деяких випадках заявники можуть надати хоча б якісь докази для підтвердження обґрунтованості своїх скарг. Наприклад, Суд вважав доказами письмові свідчення товаришів по камері та фотографії, надані заявниками на підтримку своїх тверджень, якщо була можливість їх зробити.

36. Після того, як буде представлено достовірний та достатньо докладний опис стверджуваних принизливих умов тримання під вартою, які становлять *prima facie* випадок жорстокого поводження, тягар доведення переходить на Уряд, який є відповідачем і єдиний має доступ до інформації, здатної підтвердити або спростувати ці звинувачення. Зокрема, Уряд повинен зібрати та подати відповідні документи та надати докладний звіт про умови тримання заявника під вартою. На рішення Суду з цього питання також впливає відповідна інформація від інших міжнародних органів, таких як КЗК, про умови тримання під вартою, а також від компетентних національних органів та установ.

37. Інший важливий аспект належного розміщення ув'язнених полягає у безперешкодному та достатньому доступі до природного світла та свіжого повітря у камерах. У багатьох справах Суд встановив, що обмеження доступу до природного світла та повітря шляхом встановлення

металевих віконниць серйозно погіршило становище ув'язнених у вже переповненій камері і було вагомим фактором порушення статті 3. Однак за відсутності будь-яких ознак переповнення чи несправності вентиляційної системи та штучного світла негативний вплив віконниць сам по собі не досягав порогового значення жорстокості, що підпадало б під обсяг застосування статті 3 («*Ананьєв та інші проти Росії*» (*Ananyev and Others v. Russia*), 2012, §§ 153-154, з подальшими посиланнями). У справі «*Яковенко проти України*» (*Yakovenko v. Ukraine*), 2007, § 85, Суд зазначив, що умови сну можуть погіршуватися постійним освітленням у камері, що може призвести до позбавлення сну, що є важким фізичним і психологічним тягарем для ув'язненого.

38. Суд також чітко зазначив, що вільний потік повітря не потрібно плутати із неналежним впливом несприятливих зовнішніх умов, в тому числі сильної спеки влітку чи мінусових температур взимку. У деяких випадках заявники опинилися в особливо складних умовах через те, що вікно у камері було закрито віконницями, але не було заклеєне. Відповідно, вони страждали як від недостатнього доступу природного світла і свіжого повітря, так і від впливу низьких температур взимку, не маючи можливості захиститися від холоду, що проникав до камери ззовні (*там само*, § 155).

D. Гігієна

39. Суд постановив, що доступ до належно обладнаних та гігієнічних санвузлів має першочергове значення для підтримання почуття власної гідності в ув'язнених. Гігієна та чистота є не тільки невід'ємною частиною поваги, яку особи повинні виявляти до свого тіла та до своїх сусідів, з якими вони тривалий час проживають в одному приміщенні, але й умовою та водночас необхідністю для збереження здоров'я. Справді гуманне середовище неможливе без вільного доступу до туалету або можливості підтримувати своє тіло в чистоті («*Ананьєв та інші проти Росії*» (*Ananyev and Others v. Russia*), 2012, § 156). Крім того, відсутність належного доступу до необхідних санітарних приміщень піднімає питання щодо позитивного зобов'язання національних органів влади забезпечити мінімальний рівень приватності для ув'язнених відповідно до статті 8 Конвенції («*Шафранський проти Польщі*» (*Szafrański v. Poland*), 2015, §§ 37-41).

40. Що стосується доступу до туалету, то в багатьох випадках йдеться про унітаз, розміщений у кутку камери, не відокремлений від житлової зони або відокремлений лише однією перегородкою заввишки приблизно один-півтора метра. Така близькість і відкритість були визнані не тільки неприйнятними з точки зору гігієни, але й позбавляли ув'язненого, який користувався туалетом, будь-якої приватності, оскільки він постійно перебував на очах в інших ув'язнених, які сиділи на ліжках, а також наглядачів, які дивилися у вічко (наприклад, «*Олександр Макаров проти Росії*» (*Aleksandr Makarov v. Russia*), 2009 р, § 97; «*Лонгін проти Хорватії*» (*Longin v. Croatia*), 2012, § 60). У деяких справах Суд зазначив, що відсутність приватності через відкритість туалетної зони або труднощі, пов'язані з можливістю користуватися туалетом у камері через переповненість, особливо тяжко позначилася на заявниках, які страждали від певного захворювання («*Моїсєєв проти Росії*» (*Moiseyev v. Russia*), 2008, § 124; «*Лоніч проти Хорватії*» (*Lonić v. Croatia*), 2014, § 76).

41. Крім того, обмежений час для приймання душу також впливає на гігієну і може розглядатися як поведінка з ув'язненими, що принижує гідність. Суд, наприклад, зазначив, що можливість приймати душ не частіше ніж один раз на десять днів або п'ятнадцять-двадцять хвилин раз на тиждень була явно недостатньою для дотримання належної особистої гігієни. Крім того, у багатьох випадках спосіб організації приймання душу не забезпечував затриманим елементарної приватності, оскільки їх виводили до душових груп, одну камеру за іншою, а робочих душових насадок іноді не ставало для всіх («*Ананьєв та інші проти Росії*» (*Ananyev and Others v. Russia*), 2012, § 158, з подальшими посиланнями).

42. Необхідні санітарні норми повинні також включати заходи профілактики зараження гризунами, блохами, вошами, клопами та іншими паразитами. Такі заходи включають достатні та належні засоби дезінфекції, забезпечення мийними засобами, регулярне проведення фумігації та перевірок камер, зокрема, постільної білизни та матраців, а також місць для зберігання продуктів харчування. Це — незамінний елемент для профілактики шкірних захворювань, як-от короста, які, схоже, є поширеним явищем у російських слідчих ізоляторах (*там само*, § 159; *«Нешков та інші проти Болгарії» (Neshkov and Others v. Bulgaria)*, 2015, § 243).

43. Суд також постановив, що вимоги гігієни або безпеки не можуть виправдати правила, які передбачають абсолютну заборону ув'язненим відрощувати бороду, незалежно від її довжини, акуратності або будь-яких інших міркувань, якщо ці правила прямо не передбачають жодних винятків з цієї заборони (*«Біржетіс проти Литви» (Biržietis v. Lithuania)*, 2016, §§ 55-58).

44. Щодо правил, які зобов'язують ув'язнених голити голову, Суд підкреслив, що особливість примусового збривання волосся ув'язненого полягає у примусовій зміні зовнішності особи шляхом видалення волосся. Людина, волосся якої було зрито, з великою ймовірністю відчуватиме свою неповноцінність, оскільки її зовнішній вигляд змінений проти її волі. Крім того, принаймні протягом певного періоду часу в ув'язненого, якому поголили волосся, помітні візуальні докази про відповідне поводження. Докази такого поводження видимі і для інших, включаючи тюремний персонал, інших заарештованих, відвідувачів, та й можуть стати видимими для громадськості, якщо арештованого невдовзі звільнять чи помістять у громадське місце. Відповідна особа з великою ймовірністю може відчувати образу своєї гідності через видимий фізичний доказ такого поводження. Таким чином, Суд зазначив, що примусове гоління голів у осіб, що перебувають під вартою, в принципі є вчинками, які можуть мати наслідком приниження їхньої людської гідності або породження у них відчуття неповноцінності й підкорення, що також принижуватиме їх. Однак питання про те, чи досягнуто мінімального порогового значення жорстокості і, відповідно, чи оскаржуване поводження є принизливим всупереч статті 3 Конвенції залежатиме від конкретних фактів справи, в тому числі від особистих обставин постраждалого, контексту, в якому був вчинений оскаржуваний вчинок, та його мети (*«Янков проти Болгарії» (Yankov v. Bulgaria)*, 2003, §§ 112-114).

Е. Одяг і спальні місця

45. Питання неналежної кількості ліжок часто постає у контексті ширшої проблеми, такої як переповнення в'язниць. Практика Суду підтримує принцип «один ув'язнений — одне ліжко». У багатьох справах Суд встановив порушення статті 3 Конвенції, коли ув'язнені не мали окремого спального місця і були змушені спати по черзі (*«Ананьєв та інші проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*, 2012, § 146, з подальшими посиланнями). Тому Суд підкреслив, що кожен затриманий повинен мати окреме спальне місце в камері (*там само*, § 148(a)). Також важливо пам'ятати про гігієнічні вимоги щодо належних постільних речей.⁶ Однак той факт, що ув'язненому може знадобитися спати на матраці, покладеному на підлозі, сам по собі не є достатнім для встановлення порушення статті 3 (*«Ясак проти Туреччини» (Yasak v. Türkiye)**, 2024, §§ 113-114).

46. Стосовно одягу Суд постановив, що хоча вимога до ув'язнених носити тюремний одяг може розглядатися як втручання в їхню особисту недоторканність, вона, безсумнівно, ґрунтується на законній меті захисту інтересів громадської безпеки та запобігання громадському безладу і злочинам (*«Назаренко проти України» (Nazarenko v. Ukraine)*, 2003, § 139). Крім того, Суд не вважав, що прохання носити особистий одяг у в'язниці підпадає під захист згідно зі статтею 9

6. Див. також розділ «Гігієна» Посібника.

Конвенції⁷ (*«Макфрілі та інші проти Сполученого Королівства» (McFeeley and Others v. the United Kingdom)*, 1980, рішення Комісії).

47. Проте, зобов'язання ув'язненого носити тюремний одяг під час відвідування клінік за межами в'язниці є втручанням у його право на повагу до приватного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції (*«Т.В. проти Фінляндії» (T.V. v. Finland)*, 1994, рішення Комісії). У справі *«Гішчак проти Польщі» (Giszczak v. Poland)*, 2011, §§ 36-41), де ув'язненому не було надано своєчасної та належної інформації про умови залишення ним в'язниці, а саме зобов'язання носити тюремний одяг і ланцюги, що призвело до відмови йому в дозволі відвідати похорон, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції.

Ф. Харчування

48. Суд постановив, що у разі, коли харчування, яким забезпечується ув'язнений, є явно недостатнім, це само по собі порушує статтю 3 Конвенції (*«Дудченко проти Росії» (Dudchenko v. Russia)*, 2017, § 130). Це стосувалось випадків, наприклад, коли заявник мав лише один прийом їжі на день (*«Кадікіс проти Латвії (№ 2)» (Kadiķis v. Latvia (no. 2))*, 2006, § 55; *«Степуляк проти Молдови» (Stepuleac v. Moldova)*, 2007, § 55). Однак якщо подана ув'язненим їжа регулярно перевірялася тюремним лікарем та компетентними органами державної влади, і якщо ув'язнені мали три прийоми їжі на день, які не здавались неякісними чи поганими, Суд не вважав це порушенням статті 3 Конвенції, незалежно від незадоволення ув'язненого їжею (*«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016, § 166).

49. Питання належного харчування набуває вирішального значення у випадку годуючої матері, яка утримується у в'язниці (*«Корнейкова та Корнейков проти України» (Korneykova and Korneykov v. Ukraine)*, 2016, § 141).⁸ Це питання також може стосуватися поводження з ув'язненими під час їх перевезення до суду (*«Старокадомський проти Росії» (Starokadomskiy v. Russia)*, 2008, § 58)⁹ або під час взяття особи під варту (*«С.Ф. та інші проти Болгарії» (S.F. and Others v. Bulgaria)*, 2017, § 87).

50. Питання, пов'язане з харчуванням, може також виникнути, коли адміністрація пенітенціарних установ відмовляється забезпечити ув'язненого певним раціоном харчування. Комісія визнала, що обов'язок органів влади забезпечувати харчування ув'язнених може бути витлумачений як такий, що вимагає врахування особливих дієтичних вимог, а саме, їжі, яку ув'язнені не можуть споживати з огляду на релігійні або інші обмеження (*«Д та Е.С. проти Сполученого Королівства» (D and E.S. v. United Kingdom)*, 1990, рішення Комісії). У зв'язку з цим Суд також наголосив, що забезпечення ув'язненого їжею, сумісною з його або її релігійними переконаннями, є важливим, оскільки дотримання правил харчування може вважатися прямим вираженням переконань у розумінні статті 9 Конвенції (*«Якубський проти Польщі» (Jakóbski v. Poland)*, 2010, § 45; *«Вартік проти Румунії (№ 2)» (Vartic v. Romania (no. 2))*, 2013, §§ 33-36).¹⁰

51. Так, наприклад, у справі *«Якубський проти Польщі» (Jakóbski v. Poland)*, 2010, §§ 48-55, Суд зазначив, що рішення заявника дотримуватися вегетаріанської дієти можна вважати мотивованим або зумовленим релігією (буддизмом) і обґрунтованим. Отже, відмова адміністрації пенітенціарної установи забезпечити йому таку дієту підпадала під дію статті 9. Хоча Суд був готовий визнати, що рішення про створення спеціальних умов для одного ув'язненого в рамках системи може мати фінансові наслідки для установи позбавлення волі, він повинен був розглянути питання про те, чи досягла Держава справедливого балансу між

7. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

8. Див. розділ «Жінки з немовлятами та неповнолітніми» цього Посібника.

9. Див. розділ «Перевезення ув'язнених» цього Посібника.

10. Див. розділ «Свобода думки, совісті і релігії» цього Посібника. Див. також *Посібник зі статті 9 Європейської конвенції з прав людини*.

різними інтересами. Заявник лише просив забезпечити йому раціон без м'ясних продуктів. Його страви не потрібно було готувати, варити і подавати у встановленому порядку, а також він не потребував жодних особливих продуктів. Йому не було запропоновано жодного альтернативного раціону, і не було проведено консультацій з Буддистською місією щодо відповідного харчування. Суд не був переконаний, що забезпечення вегетаріанського харчування спричинило б порушення в організації умов в'язниці або зниження стандартів харчування інших ув'язнених. Тому Суд дійшов висновку, що органи влади не змогли встановити справедливий баланс між інтересами заявника та адміністрації пенітенціарної установи.

52. Натомість, у справі *«Ерліх і Кастро проти Румунії» (Erlich and Kastro v. Romania)*, 2020 щодо клопотання єврейських ув'язнених забезпечити кошерну їжу, яке було задоволено на підставі рішення національного суду, Суд зазначив, що кошерна їжа повинна містити спеціальні інгредієнти, отримані шляхом дотримання дуже специфічних правил, і повинна готуватися окремо, в окремих контейнерах і з окремим посудом, в особливий спосіб і під наглядом представника відповідної релігії. У зазначеній справі адміністрація пенітенціарної установи співпрацювала з єврейським релігійним фондом щодо виділення окремої зони на тюремній кухні та залучення ув'язнених євреїв до приготування їжі. Крім того, фонд згодом був присутній у в'язниці під час єврейських релігійних свят і забезпечував заявників спеціальними продуктами харчування з цієї нагоди. У порядку відступу від застосованих правил, національний суд також дозволив заявникам отримувати продукти харчування, які можна було готувати на місці. Незважаючи на те, що для придбання цих продуктів заявники тратили власні кошти, вони мали право вимагати відшкодування від Держави. За цих обставин Суд дійшов висновку, що адміністрацією пенітенціарної установи було вжито цілий комплекс відповідних заходів, і що національні органи влади зробили все, що можна було від них розумно очікувати, щоб поважати релігійні переконання заявників, особливо з огляду на те, що кошерна їжа повинна була готуватися за особливих, суворих умов. Отже, Суд не встановив порушення положень статті 9 Конвенції.

53. Більш того, щодо спеціальної дієти, приписаної лікарями через проблеми зі здоров'ям ув'язненого, у справі *«Ебедін Абі проти Туреччини» (Ebedin Abi v. Turkey)*, 2018, §§ 31-54 Суд не погодився з тим, що відсутність такої дієти може виправдовуватися економічними причинами. Крім того, з огляду на неможливість ув'язнених у будь-який час звернутися за медичною допомогою до лікарні за власним вибором, Суд зазначив, що національні органи влади були зобов'язані доручити спеціалісту оцінити стандартне меню, яке пропонувалося у відповідній в'язниці, і в той же час попросити заявника пройти медичне обстеження, безпосередньо пов'язане з його скаргами. У зазначеній справі, з огляду на те, що національні органи влади не вжили необхідних заходів для захисту здоров'я та добробуту заявника, Суд виявив порушення статті 3 Конвенції.

Г. Прогулянки на повітрі та відпочинок

54. Прогулянки на повітрі та відпочинок є частиною ширшого зобов'язання щодо забезпечення умов, за яких усі ув'язнені можуть проводити достатню частину дня за межами камер, зайняті цілеспрямованою діяльністю різного характеру (роботою, відпочинком, освітою). Режими утримання в установах для засуджених повинні бути ще більш сприятливими (*«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016, § 133). Однак, що стосується в'язниць, Конвенція не надає право спілкуватись з іншими ув'язненими в будь-який конкретний час чи в будь-якому конкретному місці (*«Боллан проти Сполученого Королівства» (Bollan v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000).¹¹

11. Цей принцип було прийнято з посиланням на статтю 11 (Свобода зібрань та об'єднання). Див. також *Посібник зі статті 11 Європейської конвенції з прав людини*.

55. Оцінюючи умови тримання під вартою, Суд приділяє особливу увагу доступності та тривалості прогулянок на свіжому повітрі та тому, в яких умовах ув'язнені можуть їх здійснювати. У зв'язку з цим Суд посилається на стандарти КЗК, у яких конкретно згадуються прогулянки на свіжому повітрі, а також вважається, що основною гарантією хорошого самопочуття ув'язненого є те, що усі без винятку можуть перебувати принаймні одну годину на свіжому повітрі щодня і, бажано, в якості частини ширшої програми діяльності поза камерою. Крім того, місця для прогулянок на свіжому повітрі повинні бути достатньо просторими та, за можливості, мати укриття від несприятливої погоди (*«Ананьев та інші проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*, 2012, § 150).

56. Суд неодноразово зазначав, що коротка тривалість прогулянок на свіжому повітрі, обмежена однією годинаю на день, була фактором, який ще більше погіршував становище заявника, який решту часу перебував у камері без жодної свободи пересування (наприклад, *«Гладкий проти Росії» (Gladkiy v. Russia)*, 2010, § 69; *«Туніс проти Естонії» (Tunis v. Estonia)*, 2013, § 46).

57. Фізичні характеристики майданчиків для прогулянок на свіжому повітрі також займають важливе місце в аналізі Суду (*«Ананьев та інші проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*, 2012, § 152). Наприклад, прогулянковий двір, який на 2 квадратних метри більший за камеру, оточений триметровими стінами та має отвір, що відкриває небо, з металевою решіткою та щільною сіткою не надає ув'язненим належних можливостей для відпочинку та відновлення сил (*«Моїсеев проти Росії» (Moiseyev v. Russia)*, 2008, § 125). Аналогічно, Суду було важко зрозуміти, як за поганих погодних умов ув'язнені могли використовувати двір у будь-який значущий спосіб, якщо над ним не було даху (*«Мандіч і Йовіч проти Словенії» (Mandić and Jović v. Slovenia)*, 2011, § 78). З іншого боку, простору територію для прогулянок, яка має газон та асфальтовані частини, а також укриття від несприятливої погоди та різні рекреаційні об'єкти, було визнано підходящою і тим фактором, який може значно пом'якшити вплив дефіциту особистого простору (*«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016, §§ 161-163).

Н. Обшуки та контроль

58. Суд постановив, що обшук, проведений належним чином із належною повагою до людської гідності та із законною метою, може відповідати вимогам статті 3 (*«Вейнрайт проти Сполученого Королівства» (Wainwright v. the United Kingdom)*, 2006, § 42; *«Дейнек проти Польщі» (Dejneka v. Poland)*, 2017, § 60). Однак у тих випадках, коли спосіб проведення обшуку містив принизливі елементи, які значно посилюють неминуче приниження від такої процедури, застосовувалася стаття 3. Аналогічно, якщо обшук не мав зв'язку із дотриманням безпеки у в'язниці та запобіганням злочинності чи безладу, можуть виникнути питання (*«Вейнрайт проти Сполученого Королівства» (Wainwright v. the United Kingdom)*, 2006, § 42).

59. Так, особисті обшуки іноді можуть бути необхідними для забезпечення безпеки у в'язниці або запобігання безладу чи злочинам (*«Леруа та інші проти Франції» (Leroy and Others v. France)*, 2024, §§ 95-98, щодо поверхневого огляду спеціальними підрозділами, задіяними у виняткових випадках для забезпечення безпеки у в'язниці під час акції протесту персоналу в'язниці після нападу з ножем на двох співробітників в'язниці). Те ж саме, в принципі, стосується і обшуків з роздяганням (*«Іванчук проти Польщі» (Iwańczuk v. Poland)*, 2001, § 59; *«Ван дер Вен проти Нідерландів» (Van der Ven v. the Netherlands)*, 2003, § 60). Однак повторні випадкові обшуки з роздяганням ув'язненого без законної мети суперечать статті 3 (*«Рот проти Німеччини» (Roth v. Germany)*, 2020, §§ 70-72). Аналогічно, накладення дисциплінарних стягнень за відмову від проходження непотрібного обшуку з роздяганням, що включає анальний огляд, може суперечити статті 8 Конвенції (*«Сиріанос проти Греції» (Syrianos v. Greece)*, §§ 85-91). Навіть поодинокі випадки обшуку з роздяганням можуть прирівнюватися до поведінки, що принижує гідність, з огляду на спосіб проведення такого обшуку, ймовірності, що його метою

було приниження, і якщо він не був виправданим (*«Валашінас проти Литви» (Valašinas v. Lithuania)*, 2001, § 117).

60. Наприклад, у справі *«Ван дер Вен проти Нідерландів» (Van der Ven v. the Netherlands)*, 2003, § 60, Суд не вважав, що систематичні щотижневі обшуки з роздяганням були виправдані, особливо з огляду на те, що під час обшуку не було знайдено нічого протизаконного. У справі *«Валашінас проти Литви» (Valašinas v. Lithuania)*, 2001, § 117, Суд зазначив, що примушування заявника роздягнутися догола в присутності жінки, а потім торкання його статевих органів і їжі голими руками свідчило про явну неповагу до заявника і принижувало його людську гідність, що було порушенням статті 3 Конвенції.

61. У справі *«Іванчук проти Польщі» (Iwańczuk v. Poland)*, 2001, § 58, Суд визнав неприйнятним те, що заявнику наказали роздягнутися догола перед групою тюремних наглядачів. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі *«С.Дж. проти Люксембургу (№ 2)» (S.J. v. Luxembourg (no. 2))*, 2013, §§ 55-62), де особистий обшук ув'язненого проводили, змусивши його роздягнутися у відкритій кабінці в присутності кількох наглядачів, Суд постановив, що не було порушення статті 3. Суд зазначив, зокрема, що планування приміщення не було ідеальним, але він не вважає, що з одного лише цього планування можна зробити висновок про те, що особистий обшук, проведений у цьому приміщенні, спричинив страждання або приниження, які виходили за межі неминучого. Крім того, стосовно особистого обшуку, що є предметом спору в цій справі, в матеріалах справи немає жодних доказів про бажання принизити заявника, і заявник справді не стверджував, що він став жертвою неповаги з боку наглядачів або що останні поводитися таким чином, що це вказувало на їхнє прагнення принизити його.

62. Аналогічно, у справі *«Дейнек проти Польщі» (Dejneк v. Poland)*, 2017, §§ 61-66 і 75-76, де обшук проводився з дотриманням відповідних вимог національної нормативно-правової бази й не містив жодних елементів зневажливого чи принизливого поводження, Суд не встановив порушення статті 3. Однак Суд встановив, що відсутність на національному рівні обґрунтування особистих обшуків або обшуків з роздяганням суперечить статті 8 Конвенції.

63. Дійсно, у своїй практиці Суд постановляє, що коли поводження не є достатньою підставою для застосування статті 3, воно, однак, може порушувати статтю 8 Конвенції, яка, *inter alia*, захищає фізичну та моральну цілісність як частину поваги до приватного життя. Вимога пройти обшук з роздяганням, як правило, становитиме втручання відповідно до першого пункту статті 8, яке має бути обґрунтовано відповідно до другого пункту як таке, що «відповідає закону» і «необхідне в демократичному суспільстві» для досягнення однієї або кількох перелічених законних цілей. Згідно з усталеною судовою практикою, поняття «необхідності» передбачає, що втручання відповідає нагальній суспільній потребі й, зокрема, що воно є пропорційним поставленій законній меті (*«Вейнрайт проти Сполученого Королівства» (Wainwright v. the United Kingdom)*, 2006, § 43).¹²

64. Проблема обшуків виникає не тільки щодо ув'язнених, але й щодо обшуків їхніх відвідувачів. У зв'язку з цим Суд постановив, що якщо встановлені процедури для належного проведення обшуків осіб, які перебувають за межами в'язниці та цілком можуть бути невинними у вчиненні будь-яких правопорушень, адміністрація пенітенціарної установи зобов'язана суворо дотримуватися цих гарантій і за допомогою суворих запобіжних заходів захищати гідність тих, кого обшукують, від посягань на них більше, ніж це необхідно (*там само*, § 48).

65. Стосовно контролю за ув'язненими та використання камер спостереження, Суд постановив, що перебування особи під постійним відеоспостереженням під час тримання під вартою — що вже тягне за собою значне обмеження приватного життя особи — слід розглядати як серйозне втручання в право особи на повагу до її приватності, як елементу поняття «приватне життя», і, таким чином, приводить в дію статтю 8 Конвенції (*«Ван дер Грааф проти Нідерландів» (Van der*

12. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

Graaf v. the Netherlands) (ухв.), 2004; «*Васуліка Мокану проти Румунії*» (*Vasilică Mocanu v. Romania*), 2016, § 36).

66. У справі «*Горлов та інші проти Росії*» (*Gorlov and Others v. Russia*), 2019, §§ 97-100) стосовно постійного спостереження за ув'язненими в їх камерах за допомогою системи внутрішнього телевізійного відеоспостереження, Суд наголосив на необхідності створення належної правової бази, що регулює застосування таких заходів. Суд підкреслив, що закон, надаючи адміністраціям слідчих ізоляторів і пенітенціарних установ право використовувати відеоспостереження, не визначає достатньо чітко обсяг цих повноважень та спосіб їх здійснення, щоб забезпечити особі належний захист від свавілля. У зазначеній справі національна правова база в тлумаченні національних органів влади надає адміністраціям слідчих ізоляторів і пенітенціарних установ необмежені повноваження здійснювати постійне, тобто цілодобове, відеоспостереження за кожною особою, яка перебуває під вартою до або після винесення вироку, без будь-яких умов на будь-якій території установи, в тому числі в камерах, протягом невизначеного терміну без періодичних переглядів. За цих обставин, на думку Суду, національне законодавство фактично не пропонувало жодних гарантій проти зловживань з боку державних посадових осіб з порушенням статті 8 Конвенції.

67. Аналогічно, Суд постановив, що, хоча нагляд за спілкуванням у зоні відвідувань у в'язниці може законно здійснюватися з міркувань безпеки, систематичний нагляд і запис спілкування з інших причин є втручанням у право на повагу до приватного життя і кореспонденції відповідно до статті 8 Конвенції. У цьому контексті Суд приділив особливу увагу вимозі законності, включаючи ясність і передбачуваність відповідного закону («*Віссе проти Франції*» (*Wisse v. France*), §§ 29-34; див. також «*Доєрга проти Нідерландів*» (*Doerga v. the Netherlands*), §§ 44-54, щодо прослуховування, запису та зберігання телефонних розмов).

I. Перевезення ув'язнених

68. Суд розглянув багато справ щодо умов, у яких заявників перевозять у в'язничних фургонах від слідчих ізоляторів до судів.¹³ Суд встановив факт порушення статті 3 у багатьох справах, де заявників перевозили в дуже тісних умовах. Заявники мали у своєму розпорядженні менше 0,5 квадратного метра площі, а деякі з них — лише 0,25 квадратного метра (наприклад, «*Яковенко проти України*» (*Yakovenko v. Ukraine*), 2007, §§ 107-109; «*Власов проти Росії*» (*Vlasov v. Russia*), 2008, §§ 92-99; «*Старокадомський проти Росії*» (*Starokadomskiy v. Russia*), 2008, §§ 55-60; «*Ретунська проти Румунії*» (*Retunscăia v. Romania*), 2013, § 78; «*Раджаб Магомедов проти Росії*» (*Radzhab Magomedov v. Russia*), 2016, § 61).

69. Суд також зазначив, що висота камер для ув'язнених — 1,6 метра — була недостатньою для того, щоб людина нормального зросту могла увійти або встати, не нахилившись, і тому затримані повинні були залишатися в сидячому положенні весь час у фургоні («*Ідалов проти Росії*» (*Idalov v. Russia*) [ВП], 2012, § 103). Окрім обмеженої площі, тюремні фурони іноді містили загальну кількість затриманих, яка перевищувала їхню вантажопідйомність, що ще більше погіршувало становище заявників («*Власов проти Росії*» (*Vlasov v. Russia*), 2008, § 93; «*Ретунська проти Румунії*» (*Retunscăia v. Romania*), 2013, § 78). Недостатня вентиляція в спекотні дні та відсутність опалення, коли фургон стояв з вимкненим двигуном, також зазначалися як обтяжуючі фактори («*Яковенко проти України*» (*Yakovenko v. Ukraine*), 2007, § 109).

70. До уваги бралися частота та кількість поїздок у таких умовах, а також їхня тривалість. Суд встановив факт порушення статті 3 у випадках, коли заявники витримали десятки або навіть сотні таких поїздок. На противагу цьому Суд встановив, що мінімальний поріг жорстокості не був досягнутий у випадках, коли перебування заявника в таких умовах було обмеженим у часі

13. Див. також *Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 2266 (2019) «Захист прав людини під час переміщення ув'язнених»*.

(«Селезньов проти Росії» (*Seleznev v. Russia*), 2008, § 59, де заявник мав лише два тридцятихвилинні переїзди в переповненому тюремному фургоні; «Ятсосон проти Естонії» (*Jatsõõn v. Estonia*), 2018, § 45, де заявник відмовився продовжувати поїздку після перших двадцяти хвилин перебування в фургоні).

71. Стосовно запобіжних пристроїв, які зменшують ризик травмування в транспортному засобі, що рухається, Суд встановив, що відсутність ременів безпеки сама по собі не може призвести до порушення статті 3 («Войку проти Румунії» (*Voicu v. Romania*), 2014, § 63, «Ятсосон проти Естонії» (*Jatsõõn v. Estonia*), 2018, §§ 42-43). Суд зазначив, однак, що за певних обставин і в поєднанні з іншими факторами відсутність ременя безпеки або ручок може призвести до порушення статті 3 («Енгель проти Угорщини» (*Engel v. Hungary*), 2010, § 28, де заявник був паралізованим, а його колісний візок залишили незакріпленим у транспортному засобі, що рухався; «Тарарієва проти Росії» (*Tarariyeva v. Russia*), 2006, §§ 112-117, де пацієнтку після операції перевозили на ношах у непристосованому тюремному фургоні).

72. Щодо перевезення залізничним транспортом, то такі скарги надходили переважно від засуджених, яких перевозили на великі відстані до місця відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Загальна тривалість перевезення становила від дванадцяти годин до кількох діб. Дуже тісні умови, в яких більше десяти осіб були розміщені в купе площею три квадратних метри, були вирішальними для встановлення Судом факту порушення статті 3 («Яковенко проти України» (*Yakovenko v. Ukraine*), 2007, §§ 110-13; «Сударков проти Росії» (*Sudarkov v. Russia*), 2008, §§ 63-69; «Дудченко проти Росії» (*Dudchenko v. Russia*), 2017, § 131). В одному випадку заявник їхав один у меншому, площею два квадратних метри, купе протягом шістдесяти п'яти годин. Однак, відповідно до правил перевезення затриманих, наглядачі перевіряли його стан і змушували змінювати положення кожні дві години. Суд зазначив, що позбавлення сну в результаті цього становило важкий фізичний і психологічний тягар для заявника («Гулієв проти Росії» (*Guliyev v. Russia*), 2008, §§ 61-65).

73. На основі вищезазначеної судової практики, у справі «Томов та інші проти Росії» (*Tomov and Others v. Russia*), 2019, §§ 123-128, Суд розробив підхід, за яким потрібно перевозити ув'язнених:

- однак, обґрунтована презумпція порушення виникає тоді, коли затриманих перевозять у транспортних засобах, де виділено менше 0,5 квадратних метрів на особу. Для аналізу Суду, який зосереджується на об'єктивних умовах перевезення та їхньому впливі на заявників, а не на їх причинах, неважливо, чи є такі тісні умови результатом надмірної кількості затриманих, які перевозяться разом, чи обмежувальних конструкцій купе. Низька висота стелі, особливо одномісних камер, яка змушує в'язнів сутулитися, може посилювати фізичні страждання та втому. Недостатній захист від зовнішніх температур, коли камери ув'язнених недостатньо опалюються або вентилюються, становитиме обтяжуючий фактор;
- обґрунтовану презумпцію порушення статті 3 можна спростувати лише в разі короткочасного або епізодичного перевезення. І навпаки, згубний вплив переповненості слід вважати таким, що зростає зі збільшенням тривалості та частоти перевезень, що робить докази порушення більш вагомими;
- що стосується далеких поїздок, які, наприклад, передбачають нічний переїзд залізницею, підхід Суду буде подібним до того, що застосовується до тримання під вартою у стаціонарних будівлях протягом періоду подібної тривалості. Навіть якщо обмежена площа може бути прийнятною через багатоярусні ліжка, несумісною зі статтею 3 буде ситуація, коли ув'язнені позбавляються нічного сну через недостатню кількість спальних місць або інші неналежні умови для сну. Такі фактори, як нездатність організувати індивідуальне спальне місце для кожного затриманого або забезпечити

достатнє постачання питної води та їжі чи доступ до туалету, серйозно погіршують становище ув'язнених під час перевезення і свідчать про порушення статті 3;

- розглядаючи справи про умови перевезення, Суд бере до уваги стандарти КЗК та дотримання їх Договірними Державами.
- Оцінка того, чи була порушена стаття 3, не може зводитися до суто чисельного розрахунку доступного місця для затриманого під час перевезення. Лише комплексний підхід до конкретних обставин справи може надати точну картину дійсності для особи, яку перевозять.

III. Контакт із зовнішнім світом

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 10 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. ...

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

Стаття 12 Конвенції

«Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права».

A. Контакти з родиною та відвідування

74. Згідно з усталеною практикою Суду, тримання під вартою, як і будь-який інший захід, що позбавляє особу волі, тягне за собою невід'ємні обмеження її приватного та сімейного життя. Однак невід'ємною частиною права ув'язненого на повагу до сімейного життя є надання органами владою можливості або, за потреби, допомоги у підтриманні зв'язків з близькими родичами (*«Хорошенко проти Росії» (Khoroshenko v. Russia)* [ВП], 2015, § 106, з подальшими посиланнями). У цьому контексті Суд також наголошує на принципі реабілітації, тобто реінтеграції засудженої особи в суспільство (*там само*, §§ 121-122).

75. Будь-яке втручання в право на повагу до приватного і сімейного життя має бути обґрунтованим у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції.¹⁴ Зокрема, будь-який закон, на якому ґрунтуються обмеження на побачення з родичами, повинен відповідати вимозі щодо «якості закону» відповідно до статті 8. У низці справ проти Росії Суд встановив, що ця вимога не була дотримана через те, що закон наділив орган, який продовжує вести кримінальну справу, необмеженим правом на власний розсуд дозволяти або відмовляти у відвідуванні ув'язнених і не передбачив жодних положень для обмеження обсягу цього права та способу його реалізації. Тому Суд зазначив, що такий закон позбавляв затриманого мінімального ступеня захисту від свавілля або зловживань, на який мають право громадяни в умовах верховенства права у демократичному суспільстві (*«Кунгуров проти Росії» (Kungurov v. Russia)*, 2020, §§ 18-20).

76. Водночас Суд визнає, що деякі заходи контролю за контактами ув'язнених із зовнішнім світом вимагаються Конвенцією і самі по собі не суперечать їй (*«Алієв проти України» (Aliiev v. Ukraine)*, 2003, § 187; *«Куріаку Ціаккурмас та інші проти Туреччини» (Kyriacou Tsiakkourmas and Others v. Turkey)*, 2015, § 303). Такі заходи можуть включати обмеження кількості побачень з родичами, нагляд за цими побаченнями, а також, якщо це виправдано характером правопорушення та особливими індивідуальними характеристиками затриманого, до затриманого може бути застосований спеціальний тюремний режим або особливі умови побачень (*«Хадьо проти Угорщини» (Hagyó v. Hungary)*, 2013, § 84). Крім того, Суд також не виявив втручання Держави у права затриманих за статтею 8 у ситуаціях, коли вони не надали достатніх доказів того, що просили про побачення з родичами або інші засоби чи способи спілкування зі своїми сім'ями та друзями, які, як вони стверджували, вони не отримали (*«Куріаку Ціаккурмас та інші проти Туреччини» (Kyriacou Tsiakkourmas and Others v. Turkey)*, 2015, § 304).

77. У цьому контексті слід розрізнати застосування особливого тюремного режиму або особливого режиму побачень під час кримінального розслідування, коли ці заходи можуть обґрунтовано вважатися необхідними для досягнення законної мети, і тривале застосування такого режиму. З цією метою відповідні органи мають дуже ретельно оцінити необхідність продовження застосування особливого режиму (*«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, §§ 125-131; *«Хорошенко проти Росії» (Khoroshenko v. Russia)* [ВП], 2015, § 124). Суд також підкреслив, що стаття 8 Конвенції вимагає від Держав брати до уваги інтереси ув'язненого та членів його або її сім'ї та оцінювати їх не з точки зору широких загальних положень, а стосовно конкретної ситуації (*«Дельтува проти Литви» (Deltuva v. Lithuania)*, 2023, § 42; див. також, наприклад, *«Халім Кара проти Туреччини» (Halit Kara v. Türkiye)*, 2023, §§ 51-60).

78. У контексті в'язниць суворого режиму застосування таких заходів, як фізичне розділення, може бути виправдане потребами безпеки в'язниці або небезпекою того, що затриманий буде спілкуватися зі злочинними організаціями через сімейні канали (*«Лорсе та інші проти Нідерландів» (Lorsé and Others v. the Netherlands)*, 2003, §§ 83-86). Однак розширена заборона прямого контакту може бути виправдана лише тоді, коли існує реальна і постійна небезпека такого роду (*«Пехович проти Польщі» (Piechowicz v. Poland)*, 2012, §§ 205-222; *«Хорошенко проти Росії» (Khoroshenko v. Russia)* [ВП], 2015, § 125).¹⁵

79. У справі *«Тросін проти України» (Trosin v. Ukraine)*, 2012, §§ 42-44, в якій національне законодавство запроваджувало автоматичні обмеження частоти, тривалості та різних форм побачень з родичами для всіх засуджених до довічного позбавлення волі протягом встановленого періоду в десять років, Суд визнав неприйнятним той факт, що закон не передбачав жодного рівня гнучкості при визначенні того, чи були такі суворі обмеження доцільними та дійсно необхідними у кожному конкретному випадку, навіть якщо вони застосовувались до осіб, засуджених до найсуворішої за кримінальним законодавством міри покарання. Суд зазначив, що регулювання таких питань не повинно здійснюватись шляхом

14. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

15. Див. розділ «Особливі заходи підвищеної безпеки» цього Посібника.

запровадження негнучких обмежень та що Держави мають розробити власні системи оцінювання пропорційності, які нададуть органам змогу збалансувати особисті та громадські інтереси і врахувати особливості кожного конкретного випадку.

80. Аналогічно, у справі *«Хорошенко проти Росії» (Khoroshenko v. Russia)* [ВП], 2015, §§ 127-149, Суд розглядав ситуацію, коли протягом десяти років заявник мав можливість підтримувати контакт із зовнішнім світом за допомогою письмового листування, але всі інші форми контакту були обмежені: він не міг здійснювати жодних телефонних дзвінків, окрім випадків надзвичайної ситуації; він міг мати лише одне побачення з двома дорослими відвідувачами кожні шість місяців, і то на чотири години; він був відокремлений від родичів скляною перегородкою, а тюремний наглядач постійно знаходився на відстані чутності. Обмеження, встановлені безпосередньо законом, були застосовані до заявника виключно через його довічне позбавлення волі, незалежно від будь-яких інших факторів. Режим застосовувався протягом фіксованого періоду в десять років, який міг бути продовжений у разі неналежної поведінки, але не міг бути скорочений. Обмеження були об'єднані в рамках одного режиму на певний період і не підлягали зміні. Суд зазначив, що таке поєднання різноманітних тривалих і суворих обмежень щодо можливості побачень із заявником у в'язниці, а також нездатність режиму побачень у в'язниці належним чином враховувати принцип пропорційності та необхідність реабілітації та реінтеграції ув'язнених, засуджених на тривалий термін позбавлення волі, суперечили статті 8 Конвенції.

81. Справа *«Кучера проти Словаччини» (Kučera v. Slovakia)*, 2007, §§ 127-134 стосувалася обмежень на побачення родини із затриманим, якого тримали під вартою під час досудового розслідування. Суд підкреслив, що, хоча існувала законна необхідність запобігти перешкоджанню заявником розслідуванню, наприклад, шляхом обміну інформацією з його співучасниками, включаючи його дружину, Суд не був переконаний, що було необхідно відмовити йому у побаченнях з дружиною протягом тринадцяти місяців. Суд підкреслив, що, наприклад, можна було б організувати спеціальні умови побачень під наглядом посадової особи. Також було сумнівним, чи існували відповідні та достатні підстави для того, щоб перешкоджати заявнику зустрічатися з дружиною протягом такого тривалого періоду, зважаючи на страждання, спричинені такою тривалою розлукою, і той факт, що розслідування практично закінчилося. За цих обставин Суд не встановив факту порушення статті 8 Конвенції.

82. У справі *«Субаші та інші проти Туреччини» (Subaşı and Others v. Türkiye)*, 2022, у заявників була можливість побачень зі своїми дітьми в будні дні, але вони не змогли повною мірою скористатися своїм правом на щотижневі побачення зі своїми дітьми через шкільний розклад, що, на думку Суду, становило втручання у право на повагу до сімейного життя. Стосовно пропорційності втручання, Суд підкреслив, що стаття 8 вимагає від Держав враховувати інтереси ув'язнених і членів їхніх сімей та оцінювати їх не з точки зору широких загальних положень, а стосовно конкретної ситуації. Суд зазначив, що регулювання таких питань може не означати універсального підходу, і очікується, що Держави розроблять свою методику оцінки пропорційності, яка дозволить органам влади збалансувати конкуруючі особисті та громадські інтереси, а також врахувати особливості кожної справи, такі як відстань між домом затриманого та в'язницею, наявність чи відсутність у затриманого дітей шкільного віку та конфлікти зі шкільним розкладом при організації побачень. У цьому контексті Суд також послався на Рекомендацію Комітету Міністрів (CM/Rec(2018)5) щодо дітей, батьки яких перебувають у місцях позбавлення волі, яка закликає органи влади сприяти спілкуванню між ув'язненими батьками та їхніми дітьми. За фактами справи Суд зазначив, що, використовуючи свої дискреційні повноваження щодо визначення днів щотижневих побачень, адміністрація пенітенціарної установи приймала свої рішення виключно на основі міркувань, пов'язаних зі спроможністю в'язниць, а не з інтересами ув'язнених та їхніми стосунками з дітьми: обмеження побачень будніми днями та робочим часом мало на меті зменшити кількість відвідувачів, щоб органам влади було легше керувати візитами. Водночас національні суди не зважили конкуруючі

інтереси і не розглянули ретельно аргументи заявників. Відповідно, Суд встановив факт порушення статті 8 Конвенції.

83. На противагу цьому, у справі *«Намик Юксель проти Туреччини» (Namik Yüksel v. Türkiye)**, 2024, § 61, Суд встановив відсутність порушення статті 8 щодо обмежень, накладених на спілкування заявника з його чотирирічним сином, який перебував з дружиною у тій самій в'язниці. Суд вважав, що національні органи влади, дозволивши заявнику щотижневі безконтактні побачення з сином, що тривали одну годину, і щомісячні контактні побачення з дружиною та сином, що також тривали годину, вжили всіх необхідних заходів, яких можна було розумно очікувати від них для забезпечення спілкування заявника з дитиною.

84. Щодо побачень між подружжям, у справі *«Діксон проти Сполученого Королівства» (Dickson v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, § 81, Суд посилався на той факт, що більше половини Договірних Держав дозволяють подружні побачення для ув'язнених за умови дотримання різних обмежень. Однак, висловлюючи своє схвалення розвитку побачень між подружжям у деяких європейських країнах, Суд досі не тлумачив Конвенцію як таку, що вимагає від Договірних Держав передбачити можливість таких побачень (*«Алієв проти України» (Aliiev v. Ukraine)*, 2003, § 188). Відповідно, Договірні Держави можуть користуватися широкою свободою розсуду при визначенні кроків, яких необхідно вжити для забезпечення дотримання Конвенції з належним урахуванням потреб і ресурсів суспільства та окремих осіб. Однак питання побачень між подружжям, безсумнівно, підпадає під дію статті 8 (наприклад, *«Епнерс-Гефнерс проти Латвії» (Epnerns-Gefners v. Latvia)*, 2012, § 63, з подальшими посиланнями), і різні обмеження в цьому відношенні можуть підняти питання про дискримінацію за статтею 14 Конвенції.¹⁶

85. У справі *Діксона* Суд розглядав питання про відмову в доступі до засобів штучного запліднення подружжю: чоловік відбував тюремне ув'язнення, а його дружина перебувала на свободі. Суд не встановив, що надання засобів штучного запліднення пов'язане з питаннями безпеки або накладає на Державу значні адміністративні чи фінансові витрати. Суд також підкреслив еволюцію політики європейських країн щодо обрання покарань в бік зростання відносної важливості реабілітаційної мети позбавлення волі, особливо наприкінці тривалого тюремного ув'язнення. Хоча надання засобів штучного запліднення було можливим у виняткових випадках, поріг, встановлений офіційною політикою, з самого початку був настільки високим, що не дозволяв збалансувати конкуруючі особисті та громадські інтереси і не давав можливості провести необхідну оцінку пропорційності обмеження, як того вимагає Конвенція.

86. Аналогічно, у справі *«Лєслав Войцік проти Польщі» (Lesław Wójcik v. Poland)*, 2021, §§ 118-135, Суд встановив, що система побачень між подружжям, пов'язана з поведінкою ув'язненого, яка також містить невід'ємний елемент розсуду, не суперечить статті 8 Конвенції, за умови, що рішення національних органів влади з цього приводу не є свавільними або явно необґрунтованими.

87. У зв'язку з цим слід зазначити, що у справі *«Чочолач проти Словаччини» (Chocholáč v. Slovakia)*, 2022, §§ 52-56 і 76, Суд зазначив, що обмеження доступу до порнографічних матеріалів у в'язниці, яке вплинуло на здатність заявника вести статеве життя, слід розглядати в контексті відсутності права на побачення між подружжям. Суд також встановив, що таке обмеження було загальним і невибірковим, не дозволяючи провести необхідну оцінку пропорційності в кожному конкретному випадку, що суперечить статті 8 Конвенції.

88. Суд також розглядав низку справ щодо відхилення клопотання ув'язненого про дозвіл відвідати хворого родича або бути присутнім на похоронах родичів відповідно до статті 8 Конвенції (*«Плоскі проти Польщі» (Płoski v. Poland)*, 2002, §§ 26-39; *«Шемкампер проти Франції» (Schemkamper v. France)*, 2005, §§ 19-36; див. також *«Спіну проти Румунії (№ 2)» (Spînu*

16. Див. розділ «Право на шлюб» цього Посібника.

v. Romania) (No. 2)) (ухв.), 2024, §§ 33-40, де Суд залишив відкритим питання про те, чи мало місце втручання у статтю 8 щодо необґрунтованого клопотання ув'язненого про побачення з хворим родичем). Однак Суд встановив, що відмова у дозволі на відвідування хворого родича не досягає мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 («*Санніно проти Італії*» (*Sannino v. Italy*) (ухв.), 2005).

89. У зв'язку з цим Суд постановив, що стаття 8 Конвенції не гарантує затриманій особі безумовного права на відвідування хворого родича або відвідування похорону родича. Національні органи влади повинні оцінювати кожне клопотання по суті. Суд обмежується розглядом оскаржуваних заходів у контексті прав заявника за Конвенцією, беручи до уваги свободу розсуду, яка залишається за Договірними Державами. Водночас Суд підкреслив, що навіть якщо на затриманого, за самою природою його становища, повинні поширюватись різні обмеження прав і свобод, кожне таке обмеження повинно бути виправданим як необхідне в демократичному суспільстві. Держава зобов'язана продемонструвати, що така необхідність дійсно існувала, тобто продемонструвати наявність нагальної суспільної потреби («*Лінд проти Росії*» (*Lind v. Russia*), 2007, § 94). Дійсно, Суд приділяє особливу увагу необхідності проведення національними органами влади детальної оцінки кожної окремої обставини справи («*Вецев проти Болгарії*» (*Vetsev v. Bulgaria*), 2019, § 25).

90. У справах *Шемкампера* (*Schemkamper*), *Санніно* (*Sannino*) і *Плоскі* (*Płoski*) Суд взяв до уваги певні фактори для оцінки того, чи були відмови у дозволі на відвідування хворого родича або похорону родича «необхідними в демократичному суспільстві», такі як: стадія кримінального провадження проти заявника, характер кримінального правопорушення, особа заявника, тяжкість хвороби родича, ступінь спорідненості, можливість отримання дозволу на виїзд у супроводі тощо. Так, порушення статті 8 було встановлено у справі *Плоскі* (*Płoski*), в якій заявник, звинувачений у ненасильницькому злочині, не був засуджений і просив дозволу на відвідування похорону своїх батьків, які померли з різницею в один місяць, тоді як органи влади не надали вагомих підстав для відмови і не розглянули можливість виїзду у супроводі. Навпаки, у справі *Санніно* (*Sannino*) відмова була обґрунтована тим, що заявник був засуджений за вбивство і мав складний характер. Він просив дозволу на відвідування свого дідуся, який не був його близьким родичем і стан здоров'я якого не був дуже важким. У нещодавній справі *Шемкампера* (*Schemkamper*) Суд також визнав відмову обґрунтованою, оскільки батько заявника не був настільки хворим, щоб не мати змоги відвідати заявника у в'язниці.

91. У справі *Лінда* (*Lind*), §§ 97-98, Суд не встановив, що, відхиливши клопотання заявника про поїздку закордон, щоб відвідати свого вмираючого батька і бути присутнім на церемонії прощання з ним, національні органи влади перевищили межі своєї свободи розсуду. Однак Суд зазначив, що після того, як клопотання про тимчасове звільнення було відхилено, заявнику повинна була бути надана альтернативна можливість попроситися зі своїм вмираючим батьком. Суд не вважає, що телефонна розмова, яка була перервана через одну хвилину, надала заявнику реальну можливість попроситися зі своїм вмираючим батьком. Відтак Суд встановив факт порушення статті 8 Конвенції.

92. У справі «*Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії*» (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*), 2019, § 268, де заявнику було відмовлено у проханні відвідати похорон його матері, очевидно, через повідомлення ним про це в останній момент, Суд підкреслив, що дефіцит часу, який ускладнював планування присутності на похороні, не був достатньою підставою для відмови. На думку Суду, для похорону є типовим, що він організовується в дуже короткі строки і вважається невідкладною справою. У цій справі заявник фізично міг приїхати на похорон, який відбувався наступного дня у тому самому місті. Отже, Суд встановив, що відмова надати дозвіл заявнику відвідати похорон суперечить статті 8 Конвенції.

93. Навпаки, справа «*Гімон проти Франції*» (*Guimon v. France*), 2019, §§ 37-52, стосувалася відмови у дозволі ув'язненій, засудженій за терористичні злочини, на короткочасний виїзд за

межі в'язниці під охороною, щоб вона могла віддати шану своєму покійному батькові. Суд не встановив порушення положень статті 8 Конвенції. Суд взяв до уваги наступні міркування: кримінальний профіль заявниці — вона відбувала кілька тюремних покарань за терористичні акти і продовжувала стверджувати про своє членство в ЕТА; охорона повинна була бути організована на відстань майже 650 км, а заходи з організації охорони мали бути особливо надійними; часу, відведеного на розгляд клопотання після надання остаточного дозволу на виїзд під охороною, було недостатньо для організації охорони, до складу якої входили б офіцери, спеціально підготовлені для перевезення та нагляду за ув'язненими, засудженими за терористичні злочини, а також для організації попереднього огляду приміщень; заявницю регулярно відвідували члени сім'ї та друзі; органи судової влади встановили баланс між інтересами, а саме: правом заявниці на повагу до її сімейного життя, з одного боку, та громадською безпекою та запобіганням безладу і злочинам, з іншого боку.

94. У справі *«Солкан проти Румунії» (Solcan v. Romania)*, 2019, § 29, щодо клопотання особи, яку утримували в психіатричному закладі, про тимчасове звільнення для відвідування похорону родича, Суд підкреслив, що особи, які вчинили злочинні діяння та страждають на психічні розлади і перебувають у психіатричних закладах, перебувають у принципово іншій ситуації, ніж інші затримані, з точки зору характеру та мети їхнього тримання під вартою. Відповідно, коли клопотання про тимчасове звільнення подається затриманим з психіатричного закладу, органи влади мають оцінювати різні ризики. За фактами справи Суд встановив, зокрема, що безумовна відмова національних судів у наданні дозволу на короточасний виїзд за сімейними обставинами або іншого рішення, яке дозволило б заявниці бути присутньою на похороні матері, була несумісна з обов'язком Держави оцінювати кожне окреме клопотання по суті і демонструвати, що обмеження права особи бути присутньою на похороні родича було «необхідним у демократичному суспільстві» у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції.

В. Право на шлюб

95. Суд постановив, що ув'язнені мають право на шлюб, гарантоване статтею 12 Конвенції. Суд наголосив, що особиста свобода не є необхідною передумовою для здійснення права на шлюб. Ув'язнення позбавляє особу свободи, а також — неминуче або опосередковано — деяких громадянських прав і привілеїв. Це, однак, не означає, що особи, які перебувають під вартою, не можуть або можуть лише у виняткових випадках реалізувати своє право на шлюб. Як Суд неодноразово встановлював, ув'язнений продовжує користуватися основоположними правами і свободами людини, які не суперечать сенсу позбавлення волі, і кожне додаткове обмеження повинно бути обґрунтоване органами влади. Хоча таке обґрунтування цілком можна знайти в міркуваннях безпеки, зокрема, запобігання злочинам і безладу, які неминуче випливають з обставин ув'язнення, затримані особи не втрачають свого права, гарантованого статтею 12, лише через свій статус. У системі Конвенції, де толерантність і широта поглядів є визнаними ознаками демократичного суспільства, немає місця для будь-якого автоматичного втручання в права ув'язнених, включаючи їхнє право на встановлення шлюбних відносин з особою за власним вибором, на підставі лише таких аргументів, як те, що, на думку органів влади, може бути прийнятним для громадськості або що може образити громадську думку (*«Фрасік проти Польщі» (Frasik v. Poland)*, 2010, §§ 91-93); див. також *«Чернецький проти України» (Chernetskiy v. Ukraine)*, 2016, § 29, щодо реєстрації розлучення ув'язненого).

96. У цьому контексті Суд також підкреслив, що вибір партнера і рішення укласти шлюб, незалежно від того, чи перебуває особа на волі, чи під вартою, є суто приватною та особистою справою, і не існує універсальної чи загальновизнаної моделі для такого вибору або рішення. Згідно зі статтею 12, роль органів влади полягає в забезпеченні здійснення права на шлюб «відповідно до національного законодавства», яке саме по собі має бути сумісним з Конвенцією; але їм не дозволяється втручатися в рішення затриманого встановити шлюбні відносини з

особою за своїм вибором, особливо на тій підставі, що ці відносини для них неприйнятні або можуть образити громадську думку. Крім того, само собою зрозуміло, що пенітенціарні установи не призначені для укладення шлюбу, а також не є вільним і нормальним місцем для укладення шлюбу. У ситуації, коли затримана особа бажає одружитися, необхідно вирішити не питання про те, чи доцільно їй одружуватися у в'язниці, а практичні аспекти вибору часу та здійснення необхідних заходів, які можуть бути, і зазвичай будуть, пов'язані з певними умовами, встановленими органами влади. В іншому випадку вони не можуть обмежувати право на шлюб, окрім випадків, коли існують важливі аспекти, що впливають з таких обставин, як загроза безпеці в'язниці або запобігання злочинності та безладу (*«Фрасік проти Польщі» (Frasik v. Poland)*, 2010, § 95).

С. Спілкування. Захист різних засобів зв'язку

97. Як правило, листування ув'язнених із зовнішнім світом захищається статтею 8 Конвенції, зокрема, листування із законним представником.¹⁷ У своїй практиці Суд наголошує на необхідності забезпечення захисту від свавілля при застосуванні будь-яких заходів контролю за кореспонденцією ув'язнених. Зокрема, Суд наголосив на необхідності регулювати тривалість заходів контролю за кореспонденцією ув'язнених, причини, які можуть виправдати такі заходи, а також обсяг і спосіб реалізації будь-яких дискреційних повноважень, наданих органам влади в цьому відношенні (*«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, § 143). Крім того, якщо вживаються заходи щодо втручання в кореспонденцію ув'язнених, важливо, щоб були наведені причини такого втручання, щоб заявник та/або його радники могли переконатися в тому, що закон був правильно застосований до нього і що рішення, прийняті у його справі, не були необґрунтованими або свавільними (*«Онуфріу проти Кіпру» (Onoufriou v. Cyprus)*, 2010, § 113).

98. Так, наприклад, у справі *«Петров проти Болгарії» (Petrov v. Bulgaria)*, 2008, §§ 39-45, Суд встановив порушення статті 8 щодо заходів невибіркового контролю всієї кореспонденції ув'язнених, без проведення різниці між різними категоріями осіб, з якими листувалися ув'язнені, і за відсутності чітких правил щодо часових рамок, які регулюють здійснення такого контролю. Крім того, у цій справі органи влади не були зобов'язані наводити будь-які підстави для застосування заходу контролю в конкретній справі. За таких обставин Суд підкреслив, що, навіть допускаючи певну свободу розсуду в цій сфері, контроль всієї кореспонденції заявника, адресованої зовнішньому світу та отриманої із зовнішнього світу, не може вважатися таким, що відповідає нагальній суспільній потребі або є пропорційним поставленій законній меті.

99. У справі *«Нух Узун та інші проти Туреччини» (Nuh Uzun and Others v. Turkey)*, 2022, Суд встановив, що сканування та реєстрація приватної кореспонденції затриманих у судовій електронній інформаційній системі протягом значного періоду часу, незалежно від того, чи містила ця кореспонденція конфіденційні дані чи ні, становило втручання у права затриманих, передбачені статтею 8. Суд також встановив, що втручання, про яке йдеться, не ґрунтувалося на належній (доступній і передбачуваній) правовій основі, як того потребує вимога «згідно із законом», що міститься у пункті 2 статті 8 Конвенції.

100. Що стосується телефонних дзвінків, то стаття 8 сама по собі не гарантує такого права, особливо якщо існують належні можливості для письмового листування. Однак, якщо телефонні засоби доступні, вони можуть, знову ж таки, з огляду на звичайні та розумні вимоги ув'язнення, також підпадати під обмеження (*«А.В. проти Нідерландів» (A.B. v. the Netherlands)*, 2002, §§ 92-93; *«Девісон проти Сполученого Королівства» (Davison v. the United Kingdom)* (ухв.), 2010; *«Нусрет Кая та інші проти Туреччини» (Nusret Kaya and Others v. Turkey)*, 2014, § 36). Однак будь-які такі обмеження повинні відповідати вимогам другого пункту статті 8. У цьому контексті

17. Див. розділ «Доступ до юридичних консультацій» цього Посібника. Див. далі судову практику за статтею 34 щодо комунікації ув'язнених з Судом у розділі «Комунікація з Судом» цього Посібника.

вищезазначені міркування, пов'язані з обмеженням кореспонденції ув'язненого, є факторами, які слід брати до уваги при оцінці того, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві» (*«Лебуа проти Болгарії» (Lebois v. Bulgaria)*, § 62).

101. Наприклад, у справі *«Нусрет Кая та інші проти Туреччини» (Nusret Kaya and Others v. Turkey)*, 2014, Суд встановив факт порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з практикою адміністрації пенітенціарної установи обмежувати телефонні розмови ув'язнених курдською мовою без надання відповідних або достатніх підстав для такого обмеження. У справі *«Лебуа проти Болгарії» (Lebois v. Bulgaria)* Суд встановив факт порушення статті 8, оскільки обмеження на користування телефоном під час досудового тримання під вартою ґрунтувалися на внутрішніх наказах, які не були достатньо доступними для заявника. Справа *«Данилевич проти Росії» (Danilevich v. Russia)*, §§ 51-65 стосувалася засудженого до довічного позбавлення волі, який утримувався в умовах суворого режиму ув'язнення. Суд встановив, що у випадках, коли підтримання зв'язків з родиною шляхом письмового листування та/або побачень вважається недостатнім, повна заборона телефонних дзвінків, за винятком надзвичайних ситуацій, становила непропорційне втручання у право заявника на повагу до приватного і сімейного життя, що порушує статтю 8 (додаткові приклади з практики Суду, *там само*, §§ 49-50).

102. Навпаки, у справі *«Девісон проти Сполученого Королівства» (Davison v. the United Kingdom)* (ухв.), 2010, Суд відхилив як явно необґрунтовану скаргу ув'язненого про те, що вартість телефонного дзвінка з в'язничного телефону була вищою, ніж вартість дзвінка з громадського таксофона, якщо дзвінок тривав більше певного періоду часу. Визнаючи обмеженість фінансових можливостей заявника та недоліки, пов'язані з письмовим листуванням, Суд, однак, зауважив, що заявник мав можливість регулярно спілкуватися зі своєю сім'єю по телефону, хоча не так вільно і не так економно, як йому хотілося б. Крім того, навіть якщо можна було б сказати, що політика державних органів щодо застосування вищого тарифу для довгих телефонних дзвінків з в'язниці з метою субсидування вартості коротких дзвінків призвела до втручання у права заявника за статтею 8, Суд зазначив, що ця політика переслідувала «законну мету» і була «необхідною в демократичному суспільстві». У справі *«Бедулеску проти Португалії» (Bădulescu v. Portugal)*, 2020, § 36, Суд встановив, що обмеження тривалості телефонних розмов ув'язненого п'ятьма хвилинами на день не було непропорційним у значенні пункту 2 статті 8, враховуючи, зокрема, необхідність дозволити всім іншим ув'язненим тієї ж в'язниці щодня дзвонити своїм сім'ям.

103. Подібно до спілкуванню по телефону, Суд постановив, що стаття 8 не може тлумачитися як така, що гарантує ув'язненим право спілкуватися із зовнішнім світом за допомогою онлайн-пристроїв, особливо в тих випадках, коли можливості для контактів за допомогою альтернативних засобів є доступними та достатніми. Так, у справі *«Чуперческу проти Румунії (№ 3)» (Ciupercescu v. Romania (no. 3))*, 2020, §§ 104-111, за обставин тимчасової відсутності належної правової та інфраструктурної бази, яка дозволяла б заявнику спілкуватися онлайн зі своєю дружиною (право згідно з національним законодавством), Суд не встановив жодних порушень за статтею 8 на тій підставі, що відповідне обмеження тривало відносно короткий період часу (приблизно рік) і що протягом цього періоду заявник мав можливість бачитися та спілкуватися по телефону зі своєю дружиною.

104. Суд також розглянув питання доступу ув'язнених до Інтернету відповідно до статті 10 Конвенції.¹⁸

105. У справі *«Калда проти Естонії» (Kalda v. Estonia)*, 2016, § 43, заявник скаржився на те, що він, як ув'язнений, хотів отримати доступ, зокрема, через Інтернет, до інформації, опублікованої на певних вебсайтах. Розглядаючи цю скаргу, Суд наголосив на тому, що з огляду на доступність Інтернету й можливість зберігати та передавати величезні обсяги інформації за його допомогою,

18. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

Інтернет відіграє важливу роль у розширенні доступу громадськості до новин і сприянні поширенню інформації загалом. Водночас ув'язнення неминуче пов'язане з низкою обмежень щодо зв'язку ув'язнених із зовнішнім світом, у тому числі їхньої здатності отримувати інформацію. Отже, Суд зазначив, що статтю 10 не можна тлумачити як таку, що накладає загальне зобов'язання надавати ув'язненим доступ до Інтернету чи певних Інтернет-сайтів. Однак Суд встановив, що якщо доступ до певних сайтів, які містять правову інформацію, надається відповідно до національного законодавства, як у цій справі, то обмеження доступу до інших сайтів, які також містять правову інформацію, є втручанням у право на отримання інформації (*там само*, §§ 44-45).

106. За фактами справи Суд встановив, що вебсайти, про доступ до яких клопотав заявник, переважно містили правову інформацію та інформацію, пов'язану з основоположними правами, в тому числі правами ув'язнених. Доступність такої інформації сприяла підвищенню обізнаності громадськості та поваги до прав людини. Така інформація використовувалась національними судами, а тому заявнику був необхідний доступ до неї для захисту своїх прав у судовому провадженні. Крім того, Суд зазначив, що в низці документів Ради Європи та інших міжнародних інструментів доступ до Інтернету все частіше розуміється як право, а також міститься заклик до розробки ефективної політики для досягнення загального доступу до Інтернету та подолання «цифрового бар'єра». Суд також зазначив, що дедалі більша кількість послуг та інформації стає доступною лише через Інтернет. Нарешті, Суд наголосив на тому, що необхідне технічне обладнання та засоби вже були доступні для надання ув'язненим доступу до Інтернету (*там само*, §§ 48-54; див. також «*Рамазан Демір проти Туреччини*» (*Ramazan Demir v. Turkey*), 2021, §§ 30-48).

107. Аналогічно, у справі «*Янковскіс проти Литви*» (*Jankovskis v. Lithuania*), 2017, §§ 59-64, де заявник скаржився на обмежений доступ до вебсайту Міністерства освіти і науки, що перешкоджало йому отримувати інформацію, пов'язану з освітою, Суд встановив порушення статті 10 Конвенції. Суд посилався на принципи, розроблені у справі *Калду* (*Kalda*), і робив акцент, зокрема, на характері інформації, яку заявник прагнув отримати, що також мало значення для його соціальної реінтеграції.

IV. Охорона здоров'я у в'язниці

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. ...»

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

А. Загальні принципи

108. У практиці Суду питання, пов'язані з медичним лікуванням ув'язнених, в основному виникають за статтею 3 Конвенції. У деяких випадках, у разі підозрілої смерті ув'язненого, може також виникнути питання за статтею 2 Конвенції.¹⁹ Також можуть виникнути питання за статтею 8 Конвенції.²⁰

109. Згідно зі статтею 2 Суд підкреслив, що це положення не лише зобов'язує Держави утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, але й покладає на Держави позитивне зобов'язання вживати належних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. У контексті ув'язнених Суд раніше вже мав нагоду підкреслити, що особи, які знаходяться під вартою, перебувають у вразливому становищі, і що органи влади зобов'язані їх захищати (*«Мустафаєв проти Азербайджану» (Mustafayev v. Azerbaijan)*, 2017, § 53). Зобов'язання захищати життя осіб, які перебувають під вартою, передбачає зобов'язання органів влади надавати їм медичну допомогу, необхідну для збереження їхнього життя (*«Ясинскіс проти Латвії» (Jasinskis v. Latvia)*, 2010, § 60; *«Хільміюглу проти Туреччини» (Hilmioğlu v. Turkey)* (ухв.), 2020, § 70), яка, залежно від обставин справи, може також включати належну охорону психічного здоров'я і лікування (*«Пінтус проти Італії» (Pintus v Italy)*, 2024, §§ 46-54).

110. Як правило, сам факт смерті особи за підозрілих обставин під час перебування під вартою повинен викликати питання про те, чи виконала Держава своє зобов'язання щодо захисту права цієї особи на життя (*«Карсакова проти Росії» (Karsakova v. Russia)*, 2014, § 48). Держава зобов'язана відповідати за будь-які тілесні ушкодження, заподіяні під час тримання під вартою, і цей обов'язок є особливо суворим, коли особа помирає (*«Мустафаєв проти Азербайджану» (Mustafayev v. Azerbaijan)*, 2017, § 54).

111. Крім того, стаття 3 покладає на Державу обов'язок захищати фізичне самопочуття осіб, позбавлених волі, шляхом, зокрема, надання їм необхідної медичної допомоги (*«Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)* [ВП], 2000, § 94; *«Паладі проти Молдови» (Paladi v. Moldova)* [ВП], 2009, § 71; *«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 136). Так, Суд неодноразово постановляв, що відсутність належної медичної допомоги може становити поведження, що суперечить статті 3 (*там само»; «Венерські проти Польщі» (Wenerski v. Poland)*, 2009, §§ 56-65). Це також може стосуватися обмежень, накладених на доступ заявника до медичної допомоги в контексті домашнього арешту (*«Нарбутас проти Литви» (Narbutas v. Lithuania)*, 2023, §§ 170-177).

112. Однак необґрунтованого твердження про відсутність, несвоєчасне надання або навіть незадовільну якість медичної допомоги зазвичай недостатньо для порушення питання за статтею 3 Конвенції. Правдоподібна скарга зазвичай повинна містити, серед іншого, достатні посилання на відповідне захворювання, лікування, яке вимагалось особою, та яке було надано або у наданні якого було відмовлено, а також певні докази, такі як висновки експертів, здатні виявити серйозні недоліки у наданій заявнику медичній допомозі (*«Криволапов проти України» (Krivolapov v. Ukraine)*, 2018, § 76, з подальшими посиланнями).

113. «Належний рівень» медичної допомоги залишається найбільш складним для визначення елементом. У своїй оцінці цього питання Суд керується критерієм належної ретельності, оскільки зобов'язання Держави щодо лікування тяжкохворого затриманого є зобов'язанням щодо вжиття заходів, а не досягнення результатів. Зокрема, простий факт погіршення стану здоров'я заявника, хоча і здатний викликати на початковому етапі певні сумніви щодо належного рівня поведження у в'язниці, сам по собі не може бути достатнім для констатації порушення позитивних зобов'язань Держави згідно зі статтею 3 Конвенції, якщо можна встановити, що відповідні національні органи влади своєчасно вжили всіх розумно можливих медичних заходів,

19. Див. також *Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини*.

20. Див. також *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини*.

сумлінно намагаючись запобігти розвитку відповідного захворювання (*«Гогінашвілі проти Грузії» (Goginashvili v. Georgia)*, 2011, § 71). Сам факт того, що затриманого оглянув лікар і призначив йому певну форму лікування не призводить автоматично до висновку про належний рівень медичної допомоги (*«Хумматов проти Азербайджану» (Hummatov v. Azerbaijan)*, 2007, § 116). Органи влади також повинні забезпечити ведення повного обліку стану здоров'я затриманого та поведження з ним під час ув'язнення (*«Худобін проти Росії» (Khudobin v. Russia)*, 2006, § 83), щоб діагностика та допомога були оперативними і точними (*«Мельник проти України» (Melnik v. Ukraine)*, 2006, §§ 104-106), а також, якщо це необхідно через характер захворювання, щоб нагляд був регулярним і систематичним та передбачав комплексний план терапевтичних заходів, спрямованих на належне лікування проблем зі здоров'ям затриманого або запобігання їхньому загостренню, а не на усунення симптомів (*«Аміров проти Росії» (Amirov v. Russia)*, 2014, § 93).

114. Органи влади також повинні продемонструвати, що було створено необхідні умови для фактичного дотримання призначеного лікування (*«Голомійов проти Молдови» (Holomiov v. Moldova)*, 2006, § 117). Адміністрація пенітенціарної установи повинна запропонувати ув'язненому лікування, що відповідає захворюванню, яке було діагностовано в ув'язненого. У разі розбіжностей у медичних висновках щодо лікування, необхідного для належного забезпечення здоров'я ув'язненого, адміністрації пенітенціарної установи та національним судам, для виконання їхніх позитивних зобов'язань згідно зі статтею 3, може знадобитися додаткова консультація спеціалізованого медичного експерта. Відмова органів влади надати незалежну спеціалізовану медичну допомогу ув'язненому з серйозним захворюванням на його клопотання є елементом, який Суд взяв до уваги при оцінці дотримання Державою статті 3 (*«Веннер проти Німеччини» (Wenner v. Germany)*, 2016, § 57).

115. Крім того, медичне обслуговування, що надається в пенітенціарних установах, має бути відповідним, тобто на рівні, співставному з тим, який органи державної влади зобов'язалися надавати населенню загалом. Це не означає, що кожному затриманому має бути гарантовано такий самий рівень медичного обслуговування, який доступний у найкращих медичних закладах за межами пенітенціарних установ (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 137; *«Кара-Даміані проти Італії» (Cara-Damiani v. Italy)*, 2012, § 66).

116. Загалом, як пояснив Суд, він залишає за собою достатню гнучкість у визначенні необхідного стандарту медичної допомоги в кожному конкретному випадку. Цей стандарт повинен бути «сумісним з людською гідністю» затриманого, але також повинен враховувати «практичні вимоги ув'язнення» (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 137; *«Алексянн проти Росії» (Aleksanyan v. Russia)*, 2008, § 140; *«Патранін проти Росії» (Patranin v. Russia)*, 2015, § 69).

117. У контексті охорони здоров'я у в'язниці Суд також надає особливого значення захисту медичних даних ув'язнених. Дійсно, захист персональних даних, не лише медичних, має фундаментальне значення для реалізації людиною свого права на повагу до її приватного і сімейного життя, яке гарантоване статтею 8 Конвенції. Дотримання конфіденційності медичних даних є життєво важливим принципом у правових системах усіх Договірних Сторін Конвенції. Вкрай важливо не лише поважати право пацієнта на недоторканність приватного життя, а й зберігати його або її довіру до медичної професії і до служб охорони здоров'я загалом. Без такого захисту особи, які потребують медичної допомоги, можуть втрачати можливість розкривати таку інформацію особистого й інтимного характеру, яка може виявитися необхідною для отримання належного лікування, і навіть звертатися за такою допомогою, тим самим ставлячи під загрозу своє власне здоров'я (*«Жулук проти Сполученого Королівства» (Szuluk v. the United Kingdom)*, 2009, § 47). Відповідно, контроль за медичною кореспонденцією ув'язненого може порушити питання за статтею 8 Конвенції (*там само*, §§ 49-55). Аналогічно, розкриття медичних даних затриманого в контексті судового розгляду рішення про досудове тримання під вартою може порушити питання за статтею 8 (*«Франку проти Румунії» (Frâncu v. Romania)*, 2020, §§ 57-61).

В. Фізичні захворювання, інвалідність та похилий вік

118. Не можна виключати, що тримання під вартою хворої людини може викликати питання за статтею 3 Конвенції. Стан здоров'я, вік і тяжка фізична неспроможність є фактами, які повинні бути враховані відповідно до цієї статті (*«Myasель проти Франції» (Mouisel v. France)*, 2002, § 38).

119. Статтю 3 Конвенції не можна тлумачити як таку, що встановлює загальний обов'язок звільняти затриманого за станом здоров'я або переводити його до державної лікарні, навіть якщо його захворювання особливо важко піддається лікуванню. Однак це положення вимагає від Держави забезпечити, щоб ув'язнені перебували під вартою в умовах, які сумісні з повагою до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їм страждань або труднощів, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень страждання, притаманний триманню під вартою, та щоб, враховуючи практичні вимоги ув'язнення, їхнє здоров'я та добробут були належним чином забезпечені, наприклад, шляхом надання необхідної медичної допомоги (*«Грімайловс проти Латвії» (Grimailovs v. Latvia)*, 2013, § 150; *«Юнусова та Юнусов проти Азербайджану» (Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan)*, 2016, § 138). Відповідно, в особливо серйозних випадках можуть виникати ситуації, коли належне здійснення кримінального правосуддя вимагає застосування засобів правового захисту у формі гуманітарних заходів (*«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, § 58).

120. Так, наприклад, у справі *«Серіфіс проти Греції» (Serifis v. Greece)*, 2006, §§ 34-36 Суд встановив, що, незважаючи на серйозність захворювання заявника (параліч і розсіяний склероз), органи влади під час тримання його під вартою зволікали з наданням йому медичної допомоги відповідно до його фактичних потреб, що завдало йому страждань або труднощів, які перевищували неминучий рівень страждання, притаманний триманню під вартою, всупереч статті 3 Конвенції. Аналогічно, у справі *«Голомійов проти Молдови» (Holomiov v. Moldova)*, 2006, §§ 117-122, Суд підкреслив, що ключовим питанням в його оцінці є не відсутність медичної допомоги загалом, а саме відсутність належного рівня медичної допомоги при певному стані заявника. У цій справі Суд, зокрема, зазначив, що, хоча заявник страждав від серйозних захворювань нирок, що становило серйозний ризик для його здоров'я, його тримали під вартою протягом майже чотирьох років без надання належної медичної допомоги. Тому Суд встановив, що страждання заявника становили нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження у розумінні статті 3 Конвенції. Аналогічного висновку було досягнуто щодо кількох справ, пов'язаних з різними захворюваннями серця (див., наприклад, *«Ашот Арутюнян проти Вірменії» (Ashot Harutyunyan v. Armenia)*, 2010, §§ 105-116; *«Колесникович проти Росії» (Kolesnikovich v. Russia)*, 2016, §§ 72-81).

121. У справі *«В.Д. проти Румунії» (V.D. v. Romania)*, 2010, §§ 94-100, Суд розглядав скаргу ув'язненого з серйозними проблемами з зубами (у нього практично не було зубів), який не міг отримати зубний протез через відсутність коштів, щоб заплатити за нього. Суд постановив, що відбулося порушення статті 3 Конвенції. Зокрема, Суд зазначив, що органи влади мали доступ до медичних діагнозів, в яких була вказана необхідність встановлення заявнику зубних протезів, але не забезпечили їх встановлення. Як ув'язнений, заявник міг отримати протези, лише сплативши повну їхню вартість самостійно. Оскільки його страхова програма не покривала ці витрати, а йому не вистачало необхідних фінансових ресурсів — відомий і визнаний органами влади факт, — він не зміг отримати протези. Цих фактів було достатньо, щоб Суд дійшов висновку, що правила соціального забезпечення ув'язнених, які встановлювали обов'язкову для сплати частку вартості зубних протезів, стали неефективними через адміністративні перешкоди. Також не було надано задовільного пояснення того, чому заявнику не виконали протезування після того, як з'явилася можливість повної оплати за рахунок Держави.

122. Суд також встановив факт порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з недоліками надання медичної допомоги при різних інших діагнозах і/або відсутністю доступу до відповідних медичних засобів, наприклад, проблеми із зором і конфіскація окулярів ув'язненого (*«Слюсарев*

проти Росії» (Slyusarev v. Russia), 2010, §§ 34-44; див. також *«Ксірос проти Греції» (Xiros v. Greece)*, 2010, §§ 84-90) або відсутність ортопедичного взуття (*«Володимир Васильєв проти Росії» (Vladimir Vasilyev v. Russia)*, 2012, §§ 67-68) чи колісного візка (*«Ширханян проти Вірменії» (Shirkhanyan v. Armenia)*, 2022, §§ 164-165). У зв'язку з цим слід також зазначити, що невинуваті затримки у встановленні діагнозу або наданні медичної допомоги можуть призвести до порушення статті 3 Конвенції (*«Ногін проти Росії» (Nogin v. Russia)*, 2015, § 97, щодо затримок у проведенні операції на оці при цукровому діабеті; *«Кондрулін проти Росії» (Kondrulin v. Russia)*, 2016, § 59, щодо затримок у встановленні діагнозу; для порівняння див. справу *«Нормантович проти Польщі» (Normantowicz v. Poland)*, 2022, §§ 84-95, де органи влади доклали послідовних і серйозних зусиль, щоб забезпечити заявнику спеціальне лікування (хірургічне втручання), але процедуру доводилося постійно відкладати протягом багатьох років через низку незалежних обставин і позицію самого заявника).

123. У деяких випадках необґрунтована відмова перевести ув'язненого на лікування до цивільної лікарні, якщо у в'язниці відсутні необхідні для лікування фахівці та обладнання, може становити порушення статті 3 (*«Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2016, § 183). Крім того, у справі *«Дорнеану проти Румунії» (Dorneanu v. Romania)*, 2017, §§ 93-100, що стосується ув'язненого, який на момент потрапляння до в'язниці вже мав хворобу зі смертельним короткостроковим прогнозом, Суд зазначив, що оскільки хвороба заявника прогресувала, для нього стало неможливим переносити її в умовах в'язниці. Так, Суд зазначив, що національні органи були зобов'язані вжити спеціальних заходів у цьому відношенні, виходячи з гуманних міркувань. Однак, оскільки національні органи не приділили належної уваги доцільності та необхідності продовженню тримання заявника під вартою, Суд встановив факт порушення статті 3 (див. також *«Гюлай Четін проти Туреччини» (Gülay Çetin v. Turkey)*, 2013, §§ 114-125, і *«Косован проти Республіки Молдова» (Cosovan v. the Republic of Moldova)*, 2022, §§ 79-90).

124. Слід також зазначити, що Суд приділяє особливу увагу належному веденню обліку медичного обслуговування в місцях позбавлення волі. У справі *«Яков Станчу проти Румунії» (Iacov Stanciu v. Romania)*, 2012, §§ 180-186, де заявник скаржився на те, що під час тримання під вартою у нього розвинулася низка хронічних і серйозних захворювань, Суд встановив, що умови ув'язнення, в яких перебував заявник, становили нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, і порушували статтю 3 Конвенції. Суд, зокрема, не переконався в тому, що заявник отримував належну медичну допомогу під час перебування під вартою. Не велося жодних повних записів про стан його здоров'я або про призначене та проведене лікування. Тому регулярний і систематичний нагляд за станом його здоров'я був неможливий. Не було розроблено комплексного плану терапевтичних заходів для лікування його захворювань або запобігання їхньому загостренню. Відповідно, з роками стан здоров'я заявника серйозно погіршився.

125. Що стосується поводження з особами з інвалідністю, Суд зазначив, що коли органи влади вирішують помістити і тримати особу з інвалідністю під вартою, вони повинні продемонструвати особливу турботу про забезпечення умов, що відповідають особливим потребам, зумовленим інвалідністю (*«З.Х. проти Угорщини» (Z.H. v. Hungary)*, 2012, § 29; *«Грімайловс проти Латвії» (Grimailovs v. Latvia)*, 2013, § 151, з подальшими посиланнями).

126. Так, наприклад, у справі *«Прайс проти Сполученого Королівства» (Price v. the United Kingdom)*, 2001, §§ 25-30, суд встановив, що тримання особи із важкою формою інвалідності в умовах небезпечно низької температури, коли в неї могли з'явитися рани через занадто тверде або недоступне ліжко, і вона не могла ходити до туалету чи підтримувати чистоту без труднощів, становило поводження, що принижує гідність, всупереч статті 3 Конвенції. Аналогічно, у справі *«Д.Г. проти Польщі» (D.G. v. Poland)*, 2013, § 177, Суд встановив, що тримання під вартою особи, яка пересувалася лише за допомогою колісного візка і страждала від паралічу та низки інших проблем зі здоров'ям, в умовах відсутності необмеженого і постійного запасу урологічних

прокладок і катетерів та необмеженого доступу до душу, коли необхідну допомогу йому надавали його співкамерники, і коли він не міг підтримувати себе в чистоті без великих труднощів, становило порушення статті 3.

127. Натомість, у справі *«Зажицький проти Польщі» (Zarzycki v. Poland)*, 2013, § 125, щодо ув'язненого з інвалідністю, якому ампутували обидві руки, Суд відзначив, зокрема, активну позицію адміністрації пенітенціарної установи по відношенню до заявника (можливість скористатись безкоштовними основними механічними протезами, а також невеликою компенсацією вартості біомеханічних протезів). Так, Суд зазначив, що органи влади надавали заявнику регулярну та належну допомогу відповідно до його особливих потреб. Отже, Суд дійшов висновку, що хоча ув'язнений з ампутованими руками був більш уразливим до труднощів тримання під вартою, поведження із заявником у цій справі не досягло порогу жорстокості, який би становив поведження, що принижує гідність і суперечить статті 3 Конвенції. Аналогічно, у справі *«Ланяускас проти Литви» (Laniauskas v. Lithuania)*, 2022, Суд встановив, що продовжене тримання під вартою особи з серйозним порушенням зору не було несумісним зі статтею 3 з огляду на той факт, що йому було надано необхідну медичну допомогу та лікування під час тримання під вартою, і він ніколи не скаржився адміністрації пенітенціарної установи на труднощі у повсякденному житті і не просив про будь-яку додаткову допомогу.

128. Крім того, Суд постановив, що тримання особи з інвалідністю у в'язниці, де він не міг пересуватися і, зокрема, не міг самостійно залишати свою камеру, становило поведження, що принижує гідність (*«Вінсент проти Франції» (Vincent v. France)*, 2006, § 103; див. також *«Грімайловс проти Латвії» (Grimailovs v. Latvia)*, 2013, §§ 157-162). У справі *«Арутюнян проти Росії» (Arutyunyan v. Russia)*, 2012, § 77, встановивши порушення статті 3, Суд зазначив, зокрема, що протягом майже п'ятнадцяти місяців заявник, який був особою з інвалідністю і пересувався за допомогою колісного візка, був змушений щонайменше чотири рази на тиждень підніматися і спускатися чотирма сходовими прольотами по дорозі на тривалі, складні і виснажливі медичні процедури, які були життєво важливими для його здоров'я, що, безсумнівно, завдавало йому непотрібного болю і наражало його на необґрунтований ризик серйозної шкоди своєму здоров'ю.

129. Суд також встановив, що умови тримання під вартою, в яких особа з серйозною фізичною вадою повинна покладатися лише на допомогу співкамерників у користуванні туалетом, купанні, одяганні та роздяганні, визнаються як поведження, що принижує гідність (*«Енгель проти Угорщини» (Engel v. Hungary)*, 2010, §§ 27 і 30; див. також *«Хелхал проти Франції» (Helhal v. France)*, 2015, § 62; *«Топехін проти Росії» (Topekhin v. Russia)*, 2016, § 86). Загалом Суд висловлював сумніви щодо доцільності покладення на некваліфікованих осіб відповідальності за догляд за особою, яка страждає на тяжке захворювання (*«Поторок проти Румунії» (Potoroc v. Romania)*, 2020, § 77). Крім того, у справі *«Хюсейн Йілдірім проти Туреччини» (Hüseyin Yıldırım v. Turkey)*, 2007, § 84, Суд встановив, що переведення ув'язненого з інвалідністю становило поведження, що принижує гідність, оскільки відповідальність за нього була покладена на жандармів, які, безумовно, не мали достатньої кваліфікації, щоб передбачити медичні ризики, пов'язані з переміщенням особи з інвалідністю.

130. Нарешті, слід зазначити, що порушення Конвенції може виникнути у зв'язку з тривалим триманням під вартою ув'язнених похилого віку, особливо тих, хто має проблеми зі здоров'ям. У зв'язку з цим Суд зазначив, що похилий вік не є перешкодою для тримання під вартою під час досудового розслідування або тюремного ув'язнення в жодній з Держав-членів Ради Європи. Однак вік у поєднанні з іншими факторами, такими як стан здоров'я, може братися до уваги як під час винесення вироку, так і під час відбування покарання (наприклад, при умовному покаранні або заміні покарання домашнім арештом). Необхідно враховувати конкретні обставини кожної справи (*«Папон проти Франції (№ 1)» (Papon v. France (no. 1))* (ухв.), 2001).

131. У справі *Папона (Papon)* щодо ув'язненого, якому було дев'яносто років, Суд зазначив, що, хоча заявник мав проблеми з серцем, в експертному звіті його загальний стан був описаний як «добрий». За цих обставин загальний стан його здоров'я та загалом належні умови тримання під вартою означали, що поведження з ним не досягло такого рівня жорстокості, який би підпадав під дію статті 3 Конвенції.

132. Натомість, у справі *«Фарбтух проти Латвії» (Farbtuhs v. Latvia)*, 2004, §§ 56-61, Суд зазначив, що заявникові було вісімдесят чотири роки, коли його відправили до в'язниці, він був паралізований і не міг виконувати більшість повсякденних завдань без сторонньої допомоги. Суд зазначив, що коли національні органи влади вирішили ув'язнити таку особу, вони мали бути особливо обережними, щоб забезпечити відповідність умов тримання під вартою особливим потребам через недугу ув'язненого. Беручи до уваги обставини справи, Суд встановив, що, зважаючи на вік, хворобу та стан здоров'я заявника, продовжене тримання його під вартою не було доцільним. Крім того, затримуючи його звільнення з в'язниці більш ніж на рік, незважаючи на те, що начальник в'язниці подав офіційне клопотання про його звільнення, підкріплене медичними показаннями, національні органи влади не забезпечили поведження із заявником у спосіб, який відповідав би положенням статті 3 Конвенції. Аналогічно, у справі *«Контрада проти Італії (№ 2)» (Contrada v. Italy (no. 2))*, 2014, §§ 83-85 Суд встановив порушення статті 3, зокрема, щодо затримки приблизно на дев'ять місяців у задоволенні клопотання літнього заявника про переведення його під домашній арешт.

С. Інфекційні захворювання

133. Принципи практики Суду щодо необхідності надання належного медичного лікування ув'язненим з фізичними захворюваннями відповідно застосовуються і до інфекційних захворювань. Однак у зв'язку з цим органи влади повинні подбати про те, щоб визначити, які тести слід провести для діагностики стану ув'язненого задля визначення необхідного терапевтичного лікування та оцінки перспективи одужання (*«Теста проти Хорватії» (Testa v. Croatia)*, 2007, § 10; *«Погосян проти Грузії» (Poghossian v. Georgia)*, 2009, § 57; *«Камалін Еуджен Міку проти Румунії» (Cătălin Eugen Micu v. Romania)*, 2016, § 58).

134. Так, наприклад, у справі *«Котсафтис проти Греції» (Kotsaftis v. Greece)*, 2008, §§ 51-61, щодо ув'язненого, який страждав на цироз печінки, спричинений хронічним гепатитом В, Суд встановив порушення статті 3, оскільки, всупереч висновкам складених експертних звітів, заявника тримали під вартою приблизно дев'ять місяців без надання йому спеціальної дієти або лікування відповідними препаратами, а також без проведення обстежень у спеціалізованому медичному центрі. Крім того, запланована на певну дату операція була проведена лише через рік. Суд також висловив жаль з приводу того, що заявника, який страждав на серйозне та дуже інфекційне захворювання, утримували разом з десятьма іншими ув'язненими в переповненій камері.

135. Аналогічно, у справі щодо відсутності спеціалізованої медичної допомоги для ВІЛ-позитивного затриманого Суд зазначив, що не було жодної інформації про те, що антиретровірусну терапію коли-небудь призначали заявнику в тюремній лікарні, або про те, що медичний персонал, який там працював, мав необхідний досвід і практичні навички для її проведення. Так, Суд встановив, що тюремна лікарня не була належною установою для цих цілей. Крім того, Суд не виявив жодних серйозних практичних перешкод для негайного переведення заявника до спеціалізованого медичного закладу. Отже, Суд встановив порушення статті 3 в цьому відношенні (*«Алексанян проти Росії» (Aleksanyan v. Russia)*, 2008, §§ 156-158). Суд, навпаки, не вважав, що відсутність препаратів для антиретровірусної терапії в тюремній аптеці сама по собі суперечила статті 3 Конвенції. Зокрема, враховуючи те, що Договірні Держави були зобов'язані надавати всю медичну допомогу, яку могли дозволити їхні ресурси, Суд не вважав, що органи влади мали безумовне зобов'язання призначити заявнику

безкоштовно антиретровірусне лікування, яке було дуже дорогим. Насправді, заявник міг отримати необхідні ліки від своїх родичів і не стверджував, що придбання цих ліків поклато надмірний фінансовий тягар на нього або його родичів (*там само*, §§ 145-150).

136. Крім того, у справі *«Федосеевс проти Латвії» (Fedosejevs v. Latvia)* (ухв.), 2013, §§ 48-53, що стосується ув'язненого, який страждав від ВІЛ-інфекції та гепатиту С до його затримання, Суд зазначив, що стосовно ВІЛ-інфекції заявника кожні два-шість місяців проводився спеціальний аналіз крові. Згідно з відповідними рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), цей аналіз був необхідний для того, щоб визначити, чи потрібна ВІЛ-позитивному пацієнту антиретровірусна терапія. Суд зауважив, що протягом оскаржуваного періоду кількість клітин заявника жодного разу не опускалася нижче відповідного порогу, який ВООЗ вважав вирішальним для початку відповідного лікування. Суд також зазначив, що у зв'язку з інфекцією гепатиту С заявник отримував відповідну симптоматичну терапію, й інші його медичні проблеми також вирішувалися належним чином. Тому Суд визнав скарги заявника неприйнятними як явно необґрунтовані.

137. Особливе питання щодо інфекційних захворювань виникає у випадках, коли таке захворювання трапилося у в'язниці. У справі *«Каталін Еуджен Міку проти Румунії» (Cătălin Eugen Micu v. Romania)*, 2016, § 56, Суд пояснив, що згідно з його практикою, вимоги до Держави щодо здоров'я затриманих можуть відрізнятися залежно від того, чи захворювання є трансмісивним (наприклад, *«Гавтадзе проти Грузії» (Ghvtadze v. Georgia)*, 2009, § 86; *«Фюлоп проти Румунії» (Fülöp v. Romania)*, 2012, § 34, в яких заявники стверджували, що заразилися туберкульозом у в'язниці) або нетрансмісивним (*«Яманді проти Румунії» (Iamandi v. Romania)*, 2010, § 65, в якій заявник страждав на діабет).

138. Суд підкреслив, що поширення трансмісивних захворювань, зокрема, туберкульозу, гепатиту та ВІЛ/СНІДу, становить загрозу громадському здоров'ю, особливо у в'язничному середовищі. З цього питання Суд вирішив, щоб затримані, за їхньої згоди, мали доступ протягом розумного строку після прибуття до в'язниці до безкоштовних скринінгових тестів на гепатит та ВІЛ/СНІД (*«Каталін Еуджен Міку проти Румунії» (Cătălin Eugen Micu v. Romania)*, 2016, § 56; див., наприклад, *«Джеладзе проти Грузії» (Jeladze v. Georgia)*, 2012, § 44, де Суд постановив, що трирічна затримка перед направленням заявника на скринінг на гепатит С становила недбалість з боку Держави щодо її загальних зобов'язань вживати ефективних заходів для запобігання передачі гепатиту С та інших інфекційних захворювань у в'язниці; для порівняння див. справу *«Салахов та Іслямова проти України» (Salakhov and Islyamova v. Ukraine)*, 2013, §§ 124-125, щодо ВІЛ, де необхідно враховувати вимоги щодо конфіденційності, притаманні медичному спостереженню за особами з ВІЛ-позитивним статусом). Суд також не вважав, що розміщення ВІЛ-позитивних затриманих разом в одній камері, але у звичайному тюремному відділенні, де утримуються не ВІЛ-позитивні ув'язнені, становило неприпустиму сегрегацію, що суперечить статті 3 Конвенції (*«Дікаіу та інші проти Греції» (Dikaïou and Others v. Greece)*, 2020, § 52-55; для порівняння див. справу *«Марцакліс та інші проти Греції» (Martzaklis and Others v. Greece)*, 2015, де ВІЛ-позитивні ув'язнені були розміщені в одній камері в психіатричній лікарні в'язниці).

139. Незалежно від того, чи заразився заявник під час перебування під вартою, Держава несе відповідальність за забезпечення лікування ув'язнених, які перебувають під її відповідальністю, і відсутність належної медичної допомоги в разі серйозних проблем зі здоров'ям, від яких заявник не страждав до ув'язнення, може становити порушення статті 3. Неналежне медичне лікування або його відсутність, особливо якщо хвороба була отримана під час тримання під вартою, є предметом особливого занепокоєння Суду. Тому Суд зобов'язаний оцінити якість медичних послуг, які надавались заявнику в конкретній справі, і визначити, чи був він чи вона позбавлені належної медичної допомоги, і якщо так, то чи становило це нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження, що суперечить статті 3 Конвенції (*«Шебетов проти Росії» (Shchebetov v. Russia)*, 2012, § 71).

140. У справі *«Каталін Еуджен Міку проти Румунії» (Cătălin Eugen Micu v. Romania)*, 2016, §§ 56-62, Суд не встановив, на підставі наявних доказів, що заявник заразився гепатитом С у в'язниці. Суд також встановив, що заявнику було надано належне медичне лікування відповідно до його діагнозу. Аналогічно, у справі *«Щебетов проти Росії» (Shchebetov v. Russia)*, 2012, §§ 46-58, Суд не встановив, всупереч аргументам заявника, що він заразився ВІЛ у в'язниці через аналіз крові. Однак Суд зазначив, що твердження заявника призвели до виникнення процесуального зобов'язання за статтею 2 Конвенції розслідувати обставини, за яких він заразився ВІЛ-інфекцією. За конкретних обставин справи Суд встановив, що розслідування, проведене національними органами влади, було ефективним для цілей статті 2 Конвенції.

141. Натомість, у справі *«Мачіна проти Республіки Молдова» (Machina v. the Republic of Moldova)*, 2023, §§ 39-45, в якій національні органи влади не провели жодного розслідування — внутрішнього, дисциплінарного чи кримінального — задля оцінки ризику інфікування вірусом гепатиту С у в'язниці, також не змогли ефективно розслідувати твердження заявниці про інфікування у в'язниці і де не було відповідного скринінгу після прибуття до в'язниці, Суд підкреслив, що в усіх випадках, коли Суд не міг встановити точні обставини справи з причин, об'єктивно пов'язаних з органами державної влади, саме Уряд-відповідач мав надати задовільне і переконливе пояснення. Крім того, Суд провів аналогію зі своєю усталеною практикою за статтями 2 і 3, згідно з якою можуть бути прийняті обґрунтовані презумпції факту і зроблені висновки, щоб тягар доведення міг перекладатися на Уряд, якщо події, що призвели до травми особи, повністю або значною мірою знаходяться у виключній компетенції органів влади. Суд зазначив, що національні органи влади не зробили жодної реальної спроби з'ясувати, що сталося, і що затримка з проведенням скринінгу (через рік після ув'язнення) підірвала будь-яку можливість оцінити, чи була заявниця інфікована вірусом гепатиту С після її ув'язнення. З цієї причини Суд не зміг визначити, чи зараження відбулося у в'язниці, і тому дійшов висновку, що непроведення адміністрацією відповідної пенітенціарної установи розслідування та скринінгу без зволікання при потраплянні до в'язниці було несумісним із загальним зобов'язанням Держави-відповідача вживати ефективних заходів, спрямованих на запобігання передачі вірусу гепатиту С та інших інфекційних захворювань у в'язницях. Відповідно, Суд встановив факт порушення статті 3 у зв'язку з неспроможністю запобігти передачі вірусу гепатиту С у в'язниці.

142. Слід також зазначити, що відповідно до практики Суду, сам факт того, що ВІЛ-позитивні затримані користуються тими ж медичними, санітарними, харчовими та іншими засобами, що і всі інші ув'язнені, не порушує питання за статтею 3 Конвенції (*«Коробов та інші проти Росії» (Korobov and Others v. Russia)* (ухв.), 2006). У зв'язку з цим, у справі *«Артьомов проти Росії» (Artyomov v. Russia)*, 2010, § 190, визнаючи скаргу заявника щодо його розміщення разом з ВІЛ-позитивними затриманими у виправній колонії неприйнятною як явно необґрунтовану, Суд наголосив на тому, що заявник не стверджував, що він незаконно наражався на реальний ризик інфікування. Крім того, заявник не заперечував, що адміністрація колонії вжила необхідних заходів для запобігання сексуальним контактам між ув'язненими, а також заборонила вживання наркотиків і нанесення татуювання. Суд також не залишає поза увагою той факт, що адміністрація колонії використовувала методи зменшення шкоди і, маючи точну та об'єктивну інформацію про ВІЛ-інфекцію та СНІД, чітко визначила шляхи передачі ВІЛ. Суд надав особливого значення консультуванню щодо зменшення ризику інфікування ВІЛ, яке проводила адміністрація колонії.

143. Крім того, у справі *«Шеллі проти Сполученого Королівства» (Shelley v. the United Kingdom)* (ухв.), 2008, що стосувалася скарги на рішення органів влади не впроваджувати програму обміну шприців для осіб, що вживають наркотики, у в'язницях з метою запобігання поширенню вірусів, Суд наголосив, що, незважаючи на більш високий рівень інфікування ВІЛ і вірусом гепатиту С серед ув'язнених, він не переконаний, що загальний невизначений ризик або страх інфікування в умовах ув'язнення був достатньо серйозним для того, щоб порушувати питання відповідно до

статті 2 або 3 Конвенції. Однак Суд був готовий визнати, що заявник, який утримувався у в'язниці, де існував значно вищий ризик інфікування ВІЛ та вірусом гепатиту С, міг стверджувати, що на нього вплинула політика у сфері охорони здоров'я, яку проводила в цьому відношенні адміністрація пенітенціарної установи, у розумінні статті 8 Конвенції.

144. Згідно зі статтею 8 Суд зазначив, що в судовій практиці не було жодного авторитетного джерела, яке б поклало на Договірну Державу зобов'язання проводити будь-яку конкретну профілактичну політику в сфері охорони здоров'я у в'язницях. Хоча не виключалось, що може виникнути позитивне зобов'язання щодо викорінення або запобігання поширенню певної хвороби чи інфекції, Суд не був переконаний, що будь-яка потенційна загроза здоров'ю, яка не відповідає стандартам статей 2 або 3, обов'язково накладає на Державу обов'язок вживати конкретних превентивних заходів. Питання політики у сфері охорони здоров'я, зокрема, щодо загальних профілактичних заходів, передусім знаходяться в межах розсуду національних органів влади. У зазначеній справі заявник не зміг вказати на жодний безпосередній негативний вплив на його приватне життя. Крім того, йому не відмовляли в наданні інформації чи допомоги у зв'язку із загрозою його життю, за яку органи влади прямо чи опосередковано несли відповідальність. Надаючи належну свободу дій у прийнятті рішень щодо ресурсів і пріоритетів, а також законної політики, спрямованої на зменшення вживання наркотиків у в'язницях, і відзначаючи, що було вжито певних профілактичних заходів (надання дезінфікуючих таблеток) і що органи влади стежили за ситуацією в інших місцях, Суд дійшов висновку, що скарга заявника була явно необґрунтованою.

145. У справі *«Фейлазу проти Мальти» (Feilazoo v. Malta)*, 2021, § 92, хоча і в контексті тримання під вартою незаконних мігрантів, Суд розглянув питання про автоматичне поміщення новоприбулих на карантин через Covid-19. У цій справі заявник уже провів приблизно сімдесят п'ять днів в ізоляції, перш ніж його перевели до іншого житлового приміщення, де новоприбулі перебували на карантині через Covid-19. Суд наголосив, що не було жодних ознак того, що заявник потребував такого карантину, особливо після періоду ізоляції, який, до того ж, тривав майже сім тижнів. Так, Суд встановив, що захід, який полягав у розміщенні його на кілька тижнів з іншими особами, які могли становити ризик для його здоров'я, за відсутності будь-яких відповідних міркувань з цього приводу, не може вважатися заходом, що відповідає основним санітарним вимогам (див. також справу *«Фенек проти Мальти» (Fenech v. Malta)* (ухв.), 2021, §§ 87-96, щодо відкладення явки затриманого до судді у зв'язку із заходами, вжитими судами для боротьби з пандемією Covid, що було визнано законним та обґрунтованим в інтересах громадського здоров'я).

146. У справі *«Фенек проти Мальти» (Fenech v. Malta)*, 2022, Суд розглянув скаргу затриманого, який стверджував, що Держава не змогла зберегти його здоров'я та добробут з огляду на пандемію Covid-19. Суд відхилив скаргу заявника за статтею 2 на тій підставі, що він не зміг обґрунтувати, що його життю загрожувала реальна і неминуча небезпека через ризик зараження Covid. Відповідно до статті 3 Суд підкреслив, що з метою захисту фізичного самопочуття ув'язнених органи влади зобов'язані вживати певних заходів, спрямованих на запобігання інфікуванню, обмеження поширення інфекції у в'язниці та надання належної медичної допомоги у разі зараження. Суд також постановив, що профілактичні заходи повинні бути пропорційними відповідному ризику, однак вони не повинні створювати надмірний тягар для органів влади з огляду на практичні вимоги ув'язнення, особливо коли органи влади зіткнулися з новою ситуацією, як-от глобальна пандемія, на яку вони повинні були своєчасно відреагувати. З огляду на фактичні обставини, Суд встановив, що органи влади вжили належні та пропорційні заходи для запобігання та обмеження поширення вірусу, і забезпечили захист здоров'я заявника.

147. Нарешті, національні органи влади мають процесуальний обов'язок з'ясувати обставини, за яких у в'язниці відбулося зараження інфекційними захворюваннями, а у випадку смерті ув'язненого — розпочати офіційне розслідування, щоб встановити, чи могла мати місце медична

недбалість. Цей обов'язок не означає, що завжди потрібно звертатися до кримінального права: за певних обставин може бути достатньо розслідування, проведеного в ході дисциплінарного або цивільного провадження («*Ісмадуллаєв проти Росії*» (*Ismatullayev v. Russia*) (ухв.), 2012, § 27; «*Кекелашвілі проти Грузії*» (*Kekelashvili v. Georgia*) (ухв.), 2020, §§ 45-54).

D. Охорона психічного здоров'я

148. Що стосується поведінки з ув'язненими з проблемами з психічним здоров'ям, Суд послідовно постановляв, що стаття 3 Конвенції вимагає від Держав гарантувати належне забезпечення здоров'я і добробуту ув'язнених, зокрема, шляхом надання їм необхідної медичної допомоги («*Славомір Мусял проти Польщі*» (*Ślawomir Musiał v. Poland*), 2009, § 87; «*Тарріконе проти Італії*» (*Tarricone v. Italy*), 2024, §§ 71-80). У цьому контексті зобов'язання за статтею 3 можуть бути настільки широкими, що на Державу може бути покладено обов'язок переводити психічно хворих ув'язнених до спеціальних закладів з метою отримання ними належного лікування («*Мюррей проти Нідерландів*» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], 2016, § 105; «*Раффрей Таддей проти Франції*» (*Raffray Taddei v. France*), 2010, § 63).

149. Визначаючи сумісність тримання під вартою хворої особи зі статтею 3 Конвенції, Суд бере до уваги стан здоров'я особи та вплив на неї способу тримання під вартою. Суд постановив, що умови тримання під вартою за жодних обставин не повинні викликати в особи, позбавленої волі, почуття страху, страждання та власної неповноцінності, здатні її принизити і, можливо, зламати її фізичний і моральний опір. З цього приводу Суд визнав, що затримані із психічними розладами більше вразливі, ніж звичайні затримані, і що конкретні вимоги тюремного життя створюють більший ризик, що їхнє здоров'я постраждає, який перевищує ризик страждання від почуття власної неповноцінності, і є джерелом стресу та тривоги. Така ситуація потребує підвищеної пильності при оцінюванні, чи була дотримана Конвенція («*Руман проти Бельгії*» (*Rooman v. Belgium*) [ВП], 2019, § 145). Оцінка ситуації таких конкретних осіб також повинна враховувати вразливість цих осіб і, в деяких випадках, їхню нездатність зв'язно чи взагалі поскаржитися на те, як на них впливає конкретне поведіння («*Мюррей проти Нідерландів*» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], 2016, § 106; «*Херцегфалві проти Австрії*» (*Herczegfalvy v. Austria*), 1992, § 82; «*Аертс проти Бельгії*» (*Aerts v. Belgium*), 1998, § 66). Крім того, якщо національні органи влади вирішують взяти під варту особу, яка має серйозні проблеми зі здоров'ям, зокрема психічні розлади, вони зобов'язані з особливою турботою забезпечити, щоб умови тримання під вартою відповідали спеціальним потребам відповідної особи («*Темпорале проти Італії*» (*Temporale v. Italy*),* 2024, § 79).

150. Крім того, для таких затриманих недостатньо провести обстеження і поставити діагноз; натомість необхідно забезпечити належне лікування виявленої проблеми і відповідний медичний нагляд («*Мюррей проти Нідерландів*» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], 2016, § 106). У зв'язку з цим Суд бере до уваги належність медичної допомоги та догляду, що надаються під час тримання під вартою («*Руман проти Бельгії*» (*Rooman v. Belgium*) [ВП], 2019, §§ 146-147). Відсутність комплексного плану терапевтичних заходів, спрямованих на лікування ув'язненого з проблемами з психічним здоров'ям, може становити «відмову в лікуванні», яка є порушенням статті 3 («*Стразімірі проти Албанії*» (*Strazimiri v. Albania*), 2020, §§ 108-112).

151. Суд застосовував вищезазначені принципи щодо лікування різних проблем з психічним здоров'ям ув'язнених, таких як: хронічна депресія («*Кудла проти Польщі*» (*Kudła v. Poland*) [ВП], 2000); психічні розлади, що включають схильність до самогубства («*Рів'єр проти Франції*» (*Rivière v. France*), 2006; «*Джанті проти Бельгії*» (*Jeanty v. Belgium*), 2020, §§ 101-114); посттравматичний стресовий розлад («*Новак проти Хорватії*» (*Novak v. Croatia*), 2007); хронічна параноїдальна шизофренія («*Дибеку проти Албанії*» (*Dybeku v. Albania*), 2007; див. також «*Славомір Мусял проти Польщі*» (*Ślawomir Musiał v. Poland*), 2009); гострі психотичні розлади («*Ренольд проти Франції*» (*Renolde v. France*), 2008); різні неврологічні розлади («*Каприковський*

проти Польщі» (Kaprykowski v. Poland), 2009); синдром Мюнхгаузена (психічний розлад, що характеризується потребою симулювати хворобу) («*Раффрей Таддей проти Франції» (Raffray Taddei v. France)*, 2010); розлади психічно хворих осіб, що вчинили сексуальні злочини («*Клас проти Бельгії» (Claes v. Belgium)*, 2013). У цьому контексті також можуть виникати питання, пов'язані з необхідністю запобігання самогубству під час тримання під вартою у контексті статті 2 Конвенції.²¹

152. Крім того, умови лікування особи, яка страждає на психічний розлад, також мають значення для оцінки законності її тримання під вартою у розумінні статті 5 Конвенції («*Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019, §§ 194 і 208).²²

153. У зв'язку з цим Суд визнав, що власне факт того, що особа не була поміщена до відповідного закладу, не робить її тримання під вартою автоматично незаконним, а певна затримка в госпіталізації до клініки чи лікарні є прийнятною, якщо вона пов'язана з невідповідністю між наявними та необхідними можливостями психіатричних установ. Водночас значна затримка в госпіталізації до таких установ, а отже, і в лікуванні відповідної особи, очевидно, вплине на перспективи успіху лікування і може призвести до порушення статті 5 («*Панкевич проти Польщі» (Pankiewicz v. Poland)*, 2008, § 45, в якій Суд постановив, що затримка в два місяці і двадцять п'ять днів була надмірною, враховуючи шкідливий вплив на здоров'я заявника його примусового утримання у звичайному центрі тримання під вартою; див. також «*Си проти Італії» (Sy v. Italy)*, 2022, §§ 82-89 і 134-135, щодо тримання протягом двох років у звичайній в'язниці особи, яка страждала на розлад особистості та біполярний розлад, у поганих умовах і без будь-якого загального плану терапевтичних заходів з метою лікування його стану; див. також справу «*Міранда Магро проти Португалії» (Miranda Magro v. Portugal)*, 2024, §§ 75-82 і 91-96).

154. Крім того, в контексті «ретроактивного» запобіжного затримання Суд постановив, що умови тримання особи під вартою можуть змінюватися під час її позбавлення волі, навіть якщо воно ґрунтується на одному й тому самому наказі про затримання. На думку Суду, тримання під вартою душевнохворої особи на підставі того самого наказу про затримання може стати законним і, таким чином, відповідати пункту 1 статті 5 після переведення цієї особи до відповідного закладу. За такого тлумачення терміну «законність» дійсно існує нерозривний зв'язок між законністю позбавлення волі та умовами його виконання. Звідси випливає, що моментом часу або періодом для оцінки того, чи трималася особа у відповідному закладі для пацієнтів з психічними розладами, є період тримання під вартою, який є предметом розгляду в Суді, а не час винесення наказу про затримання («*Інзеєр проти Німеччини» (Inseher v. Germany)* [ВП], 2018, §§ 139 і 141).

155. Так, розглядаючи справи щодо тримання під вартою осіб, які вчинили злочинні діяння і страждають на психічні розлади, Суд при оцінці прийнятності відповідної установи брав до уваги не стільки основну мету установи, скільки конкретні умови тримання під вартою та можливість відповідних осіб отримати в ній належне лікування («*Бергманн проти Німеччини» Bergmann v. Germany*), 2016, § 124; «*Кадусік проти Швейцарії» (Kadusic v. Switzerland)*, 2018, §§ 56 і 59; див. також «*В.А. проти Швейцарії» (W.A. v. Switzerland)*, § 46). Крім того, хоча психіатричні лікарні за визначенням є належними установами для тримання психічно хворих осіб, Суд підкреслив необхідність супроводжувати будь-яке таке розміщення ефективними і послідовними заходами терапії, щоб не позбавляти відповідних осіб перспективи звільнення («*Франк проти Німеччини» (Frank v. Germany)* (ухв.), 2010).

156. Оцінюючи, чи була заявнику надана належна психіатрична допомога, Суд бере до уваги висновки медичних працівників та рішення, прийняті національними органами влади в кожній

21. Див. також *Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини*.

22. Див. також *Посібник зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини*.

конкретній справі, а також більш загальні висновки на національному та міжнародному рівнях про непридатність психіатричних відділень в'язниць для утримання осіб із проблемами з психічним здоров'ям (наприклад, *«Хаджіч і Сульїч проти Боснії та Герцеговини» (Hadžić and Suljić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2011, § 41, в якій Суд постановив, спираючись на висновки Конституційного суду та КЗК, що психіатрична прибудова до в'язниці не є належною установою для тримання під вартою пацієнтів з психічними розладами).

157. У контексті концепції «належного поводження» для цілей статті 5 Суд перевіряє на основі інформації, наявної в матеріалах справи, чи був застосований індивідуальний та спеціалізований підхід до лікування відповідних психічних розладів. Суд вважає, що інформація про те, що заявники мали доступ до медичних працівників і ліків, може свідчити про те, що вони не були явно покинуті, але цього недостатньо для того, щоб оцінити терапевтичні заходи, які були запроваджені. Крім того, хоча наполеглива позиція особи, позбавленої волі, може сприяти запобіганню зміні режиму тримання під вартою, це не звільняє органи влади від вжиття відповідних ініціатив з метою надання цій особі лікування, яке відповідає її стану та допоможе їй повернутися на волю (*«Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019, § 203).

158. Суд також зазначив, що при поводженні з психічно хворими правопорушниками органи влади зобов'язані працювати над тим, щоб підготувати відповідних осіб до звільнення, наприклад, шляхом надання стимулів для подальшого лікування, таких як переведення до установи, де вони дійсно можуть отримати необхідне лікування, або шляхом надання певних привілеїв, якщо це дозволяє ситуація (*там само*, § 204).

159. Зрештою, у справі *«Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019, §§ 208-211, Суд підкреслив, що будь-яке тримання під вартою психічно хворих осіб повинно мати терапевтичну мету, спрямовану конкретно, наскільки це можливо, на лікування або полегшення стану їхнього психічного здоров'я, в тому числі, за необхідності, на зменшення їхньої небезпеки або контроль над нею. Незалежно від установи, в якій перебувають ці особи, вони мають право на забезпечення відповідного медичного середовища, що супроводжується реальними терапевтичними заходами, з метою підготовки їх до можливого звільнення (див. також *«Мюррей проти Нідерландів» (Murray v. the Netherlands)* [ВП], 2016, § 107-112, щодо довічно ув'язнених з психічними захворюваннями; і *«Венкен на інші проти Бельгії» (Venken and Others v. Belgium)*, 2021, §§ 166-171, щодо системної проблеми в Бельгії, розглянутої в пілотному судовому рішенні у справі *«В.Д. проти Бельгії» (W.D. v. Belgium)*, 2016, про розміщення ув'язнених з психічними захворюваннями в психіатричних відділеннях звичайних в'язниць без надання належного лікування).

160. Що стосується обсягу наданого лікування, то рівень медичної допомоги, необхідний для цієї категорії затриманих, повинен виходити за рамки базового медичного обслуговування. Самого доступу до медичних працівників, консультацій та надання ліків може бути недостатньо для того, щоб лікування вважалося ефективним і, відповідно, задовільним у розумінні статті 5. Однак роль Суду полягає не в аналізі змісту запропонованого та призначеного лікування. Важливим є те, що Суд має можливість перевірити, чи була реалізована індивідуальна програма лікування з урахуванням особливостей психічного здоров'я затриманого з метою підготовки його або її до можливої майбутньої реінтеграції в суспільство. У цій сфері Суд надає органам влади певну свободу дій як щодо форми, так і змісту терапевтичної допомоги або відповідної медичної програми (*«Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019, § 209).

161. Оцінка «належного рівня» конкретної установи повинна включати вивчення конкретних умов тримання під вартою, що переважають у ній, і особливо умов лікування, що надається особам, які страждають на психологічні розлади. Отже, можливо, що установа, яка *a priori* є невідповідною, наприклад, структура в складі виправного закладу, все ж може вважатися задовільною, якщо вона забезпечує належну допомогу, і навпаки, спеціалізований психіатричний заклад, який за визначенням повинен бути відповідним, може виявитися

нездатним забезпечити необхідне лікування. Дійсно, належне та індивідуальне лікування є невід'ємною частиною поняття «відповідна установа». Крім того, потенційні негативні наслідки для перспектив зміни особистої ситуації заявника не обов'язково призведуть до встановлення факту порушення пункту 1 статті 5 за умови, що органи влади вжили достатніх заходів для вирішення проблеми, що перешкоджала лікуванню заявника (*там само*, §§ 210-211).

Е. Наркоманія

162. Суд розглянув декілька справ, пов'язаних з конкретними питаннями зловживання наркотиками та медичним лікуванням наркоманії у в'язницях.

163. Що стосується медичного лікування наркоманії, то справа *«Маклінчі та інші проти Сполученого Королівства» (McGlinchey and Others v. the United Kingdom)*, 2003, §§ 52-58, стосувалася належного рівня медичної допомоги, наданої адміністрацією пенітенціарної установи героїновій наркоманці, яка страждала від постнаркотичного синдрому. Суд встановив, що факт сильної втрати ваги та зневоднення був для національних органів влади достатнім свідченням того, що необхідно вжити заходів для усунення симптомів героїнової абстиненції. Однак, оскільки адміністрація пенітенціарної установи не виконала свій обов'язок щодо надання їй необхідної медичної допомоги, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції.

164. Аналогічно, у справі *«Веннер проти Німеччини» (Wenner v. Germany)*, 2016, § 80, щодо скарги багаторічного наркозалежного від героїну на те, що йому було відмовлено в замісній терапії у в'язниці, Суд постановив, що мало місце порушення статті 3 на тій підставі, що органи влади, незважаючи на свій обов'язок належно оцінити стан його здоров'я та визначити відповідне лікування, не зуміли визначити за допомогою незалежної та спеціалізованої медичної експертизи терапію, яку слід вважати належною.

165. Що стосується зловживання наркотиками у в'язниці, то в справі *«Марро та інші проти Італії» (Marro and Others v. Italy)* (ухв.), 2014, § 45, йшлося про смерть наркозалежного у в'язниці внаслідок передозування. Суд підкреслив, що не можна зробити висновок, що сам по собі об'єктивний факт того, що ув'язнений міг мати доступ до наркотичних речовин, є порушенням Державою своїх позитивних зобов'язань за статтею 2 Конвенції. Суд визнав, що хоча органи влади, з метою захисту здоров'я і життя громадян, зобов'язані вживати заходів щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків, особливо коли ця проблема (потенційно) стосується такого безпечного місця, як в'язниця, вони не можуть повністю гарантувати це і мати широку свободу дій у виборі засобів, які будуть використовуватися. У цьому контексті вони зв'язані зобов'язаннями щодо заходів, яких необхідно вжити, а не результатів, яких необхідно досягти.

166. За фактами цієї справи Суд зазначив, зокрема, що ніщо не вказувало на те, що органам влади була відома інформація, яка могла б змусити їх вважати, що відповідний ув'язнений перебував в особливо небезпечному становищі порівняно з будь-яким іншим ув'язненим, який страждає на наркотичну залежність. Крім того, не було виявлено жодних упущень з боку персоналу в'язниці. Дійсно, було вжито численних заходів (обшуки, огляд посилок тощо) для запобігання передачі наркотиків до в'язниць. Отже, Суд визнав скаргу непринятною як явно необґрунтовану (*там само*, §§ 46-51).

167. Аналогічно, у справі *«Сахрауї та інші проти Франції» (Sahraoui and Others v. France)*,* 2024, §§ 70-74, Суд встановив, що смерть наркозалежного внаслідок його серйозних хронічних захворювань, які вперше проявилися ще до ув'язнення заявника, і зловживання заявником у в'язниці призначеними психотропними препаратами, які він спонтанно і таємно придбав (шляхом контрабанди або крадіжки) в іншого ув'язненого, не свідчать про відсутність нагляду за ним з боку органів влади у розумінні статті 2 Конвенції.

168. У справі *«Пацакі та інші проти Греції» (Patsaki and Others v. Greece)*, 2019, §§ 90-97, яка також стосувалася смерті наркозалежного у в'язниці, Суд не вважав встановленим той факт, що

в органів влади були достатні підстави вважати, що цей ув'язнений перебував в особливо небезпечному становищі порівняно з будь-яким іншим ув'язненим, що страждає від наркотичної залежності. Отже, Суд не встановив порушення матеріального аспекту статті 2. Однак Суд встановив порушення процесуального аспекту статті 2 на тій підставі, що органи влади ретельно не вивчили справу померлого та не провели ефективного розслідування обставин його смерті (*там само*, §§ 70-77).

Ф. Інші питання, пов'язані зі здоров'ям

1. Пасивне куріння

169. У своїй практиці Суд зазначив, що серед Держав-членів Ради Європи немає консенсусу щодо захисту від пасивного куріння у в'язницях. Суд також зазначив, що в деяких Державах-членах курців поміщали в одну камеру з некурцями, в той час як в деяких Державах їх тримали окремо. Крім того, в деяких Державах куріння було дозволено лише у спеціально відведених місцях загального користування, тоді як у деяких Державах таких обмежень не існує (*«Апарісіо Беніто проти Іспанії» (Aparicio Benito v. Spain)* (ухв.), 2006).

170. Так, у справі, де ув'язненого, який не курил, помістили в окрему камеру, а куріння було дозволено тільки в загальній кімнаті з телевізором, Суд не вважав, що виникла проблема зі здоров'ям, пов'язана з пасивним курінням (*там само*). Натомість, у справі, де ув'язнений, який не палив, ніколи не мав окремої камери та був змушений терпіти куріння інших ув'язнених навіть у медпункті та в лікарні в'язниці всупереч порадам його лікаря, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції (*«Флореа проти Румунії» (Florea v. Romania)*, 2010, §§ 60-62). Однак, коли національні органи влади вжили необхідних заходів для розгляду скарг ув'язненого, перевівши його до камери з некурцями, Суд не вважав, що виникло питання, передбачене Конвенцією (*«Стоїне Христов проти Болгарії (№ 2)» (Stoine Hristov v. Bulgaria (no. 2))*, 2008, §§ 43-46).

171. Крім того, у справі *«Елефтеріадіс проти Румунії» (Elefteriadis v. Romania)*, 2011, §§ 49-55, Суд постановив, що Держава була зобов'язана вжити заходів для захисту ув'язненого, який страждав на хронічне легеневе захворювання, від шкідливого впливу пасивного куріння, якщо, як у випадку заявника, медичні обстеження та поради лікарів вказували на те, що це було необхідним за станом здоров'я. Відповідно, органи влади були зобов'язані вжити заходів для захисту здоров'я заявника, зокрема, шляхом відокремлення його від ув'язнених, які курять, про що він неодноразово клопотав. Це було не тільки бажано, але й можливо, враховуючи, що у в'язниці була камера, в якій ніхто з ув'язнених не курил. Той факт, що в'язниця, про яку йдеться, була переповнена у відповідний час, жодним чином не звільняв органи влади від їхнього обов'язку захищати здоров'я заявника. Крім того, Суд встановив, що навіть короткі періоди перебування заявника в залах очікування суду разом з ув'язненими, які курили, були неприйнятними з точки зору статті 3 Конвенції.

172. Слід також зазначити, що пасивне куріння, хоча саме по собі, можливо, і не сприяє встановленню порушення статті 3 Конвенції, може бути додатковим обтяжуючим фактором до інших неналежних умов тримання під вартою (*«Силла і Нолломонт проти Бельгії» (Sylla and Nollomont v. Belgium)*, 2017, § 41).

2. Голодування

173. Голодування ув'язнених і реакція органів влади на це можуть викликати питання відповідно до різних положень Конвенції та з різних точок зору практики Суду за цими положеннями. Загалом, якщо затримані добровільно ризикують своїм життям, факти, спричинені актами тиску на органи влади, не можуть призвести до порушення Конвенції, за умови, що ці органи належним чином вивчили ситуацію та впоралися з нею. Це стосується,

зокрема, випадків, коли затриманий, який голодує, чітко відмовляється від будь-якого втручання, навіть якщо стан його або її здоров'я загрожує життю (*«Юнсал і Тіттік проти Туреччини» (Ünsal and Timtik v. Turkey)* (ухв.), 2021, § 37).

174. Наприклад, у справі *«Хороз проти Туреччини» (Horoz v. Turkey)*, 2009, §§ 22-31, щодо смерті ув'язненого після голодування, Суд встановив у контексті статті 2 Конвенції, що неможливо було встановити причинно-наслідковий зв'язок між відмовою органів влади звільнити ув'язненого та його смертю. Суд зазначив, що органи влади повністю виконали своє зобов'язання щодо захисту його фізичної недоторканності, зокрема, шляхом надання належного медичного лікування, і що їх не можна критикувати за те, що вони прийняли його чітку відмову від будь-якого втручання, навіть якщо стан його здоров'я був небезпечним для життя.

175. Що стосується примусового годування ув'язнених, які оголосили голодування, Суд спирається на практику Комісії, згідно з якою примусове годування особи містить елементи приниження гідності, які за певних обставин можуть розглядатися як заборонені статтею 3 Конвенції. Однак, коли затримана особа продовжує голодування, це може неминуче призвести до конфлікту між правом особи на фізичну недоторканність і позитивним зобов'язанням Держави за статтею 2 Конвенції — конфлікту, який не вирішується самою Конвенцією (*«Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine)*, 2005, § 93).

176. Відповідно до практики Суду, захід, який є терапевтичною необхідністю з точки зору встановлених принципів медицини, в принципі не може вважатися нелюдським і таким, що принижує гідність. Те саме можна сказати про примусове годування, спрямоване на порятунок життя конкретного затриманого, який свідомо відмовляється їсти. Однак Суд повинен переконатися, що медичну необхідність було обґрунтовано переконливими доказами. Крім того, Суд повинен упевнитися в дотриманні процесуальних гарантій при прийнятті рішення про примусове годування. До того ж спосіб, у який заявника піддають примусовому годуванню під час голодування, не повинен перевищувати порог мінімального рівня жорстокості, передбаченого практикою Суду відповідно до статті 3 Конвенції (*там само*, § 94; *«Чорап проти Молдови» (Ciorap v. Moldova)*, 2007, § 77).

177. До того ж Суд зазначив, що якщо погіршення стану здоров'я ув'язненого спричинено його голодуванням та/або відмовою від лікування, відповідальність за це погіршення не може автоматично покладатися на органи влади. Однак адміністрація установи виконання покарань у таких складних ситуаціях не може повністю бути звільнена від своїх позитивних зобов'язань і пасивно споглядати смерть голодуючого ув'язненого. Зокрема, оскільки рішення ув'язненого щодо голодування може мати вирішальне значення, медики установи виконання покарань повинні забезпечити повне розуміння пацієнтом медичних наслідків, переконавшись, *inter alia*, що таке рішення голодувати є дійсно добровільним і не є наслідком психічних розладів ув'язненого або будь-якого іншого зовнішнього тиску. Не менш важливим є продовження спілкування лікарів з пацієнтом під час голодування, коли перші щодня перевіряють дійсність бажання ув'язненого утримуватися від прийняття їжі. Надзвичайно важливо з'ясувати справжні наміри та реальні причини протесту ув'язненого, і якщо ці причини не є просто надуманими, а, навпаки, загрожують серйозним медичним порушенням, компетентні органи державної влади повинні проявити належну ретельність, негайно розпочавши переговори із голодуючим з метою пошуку відповідної домовленості, звісно, з урахуванням обмежень, які можуть накладатися законними вимогами ув'язнення (*«Яковлев проти України» (Yakovlyev v. Ukraine)*, 2022, § 43).

178. У справі *«Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine)*, 2005, §§ 95-99, Суд постановив, що було порушення статті 3 Конвенції щодо примусового годування заявника. Суд встановив, що не було доведено, що існувала медична необхідність у примусовому годуванні заявника, а отже, його примусове годування було свавільним. Процесуальні гарантії також не були дотримані з огляду на свідому відмову заявника приймати їжу. Крім того, спосіб, у який

здійснювалося примусове годування, а саме із застосуванням сили та всупереч опору заявників, свідчив про поведження такого ступеня жорстокості, який притаманний катуванню.

179. Аналогічно, у справі *«Чорап проти Молдови» (Ciorap v. Moldova)*, 2007, §§ 78-89, Суд встановив, зокрема, що не було жодних медичних доказів того, що життю або здоров'ю заявника загрожувала серйозна небезпека, і було достатньо підстав вважати, що його примусове годування фактично мало на меті позбавити його бажання продовжувати свій протест. Крім того, не були дотримані основні процесуальні гарантії, передбачені національним законодавством, такі як з'ясування причин початку і закінчення примусового годування та зазначення складу і кількості їжі, що вводилася. Нарешті, Суд був вражений способом примусового годування, включаючи беззаперечне, обов'язкове надягання наручників на заявника, незважаючи на будь-який опір, і сильний біль, спричинений металевими інструментами, щоб змусити його відкрити рот і витягнути язик. Отже, Суд встановив, що спосіб неодноразового примусового годування заявника надмірно піддавав його сильному фізичному болю та приниженню, і, відповідно, може розглядатися лише як катування, що суперечить статті 3 Конвенції.

180. У справі *Яковлева (Yakovlyev)*, §§ 45-51, Суд встановив, що відсутність пояснень у відповідному медичному висновку про характер і неминучість, — особливо з огляду на відносно короткий час, який минув від початку голодування, — ризику для життя заявника у зв'язку з продовженням голодування, відсутність необхідності в його госпіталізації та задовільний стан його здоров'я, що дозволив йому бути присутнім у судовому засіданні, — свідчать, що наявність медичної необхідності примусового годування заявника не була переконливо доведена. Суд також висловив сумніви щодо ефективності судового контролю як процесуальної гарантії проти зловживань і зазначив, що примусове годування заявника здійснювалося за відсутності будь-яких законодавчих норм щодо порядку, якого слід дотримуватися в таких випадках. Насамкінець Суд зазначив, що голодування, розпочате заявником разом з іншими ув'язненими, могло розглядатися як форма протесту, обумовлена відсутністю інших способів розголосу їхніх скарг на ситуацію у в'язниці. Так, Суд зазначив, що початок розслідування, спрямованого на з'ясування справжнього наміру та причин протесту ув'язнених, а також забезпечення обґрунтованої відповіді по суті їхніх скарг і вимог, мало б важливе значення для належного розгляду та врегулювання ситуації Державою. Оскільки таке розслідування не проводилося і єдиною реакцією на голодування ув'язнених було їхнє примусове годування, Суд не зміг виключити, що, як стверджував заявник, його примусове годування було фактично спрямовано на придушення протестів у колонії. Отже, Суд встановив, що Держава належним чином не врегулювала ситуацію, пов'язану з голодуванням заявника, і піддала його жорсткому поведженню усупереч статті 3 Конвенції.

181. Натомість, Суд не вважав, що виникало питання за Конвенцією у випадках, коли рішення про примусове годування ув'язненого відображало медичну необхідність, супроводжувалося достатніми процесуальними гарантіями і не було виконано у спосіб, що суперечить статті 3 Конвенції (наприклад, *«Озгюль проти Туреччини» (Özgül v. Turkey)* (ухв.), 2007; *«Ратпаз проти Швейцарії» (Rappaz v. Switzerland)* (ухв.), 2013).

182. Слід також зазначити, що в деяких справах Суд пропонував заявникам, відповідно до правила 39 Регламенту Суду,²³ припинити голодування (*«Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia)* [ВП], 2004, § 11; *«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2008, § 4).

183. Крім того, питання за статтею 3 може виникнути у випадку повторного ув'язнення засуджених, які страждають на синдром Верніке-Корсакова (розлад мозку з втратою певних

23. Це заходи, вжиті в рамках процедури, що стосується тимчасових заходів у Суді, відповідно до Правила 39 Регламенту Суду.

функцій мозку, спричинений дефіцитом тіаміну) внаслідок тривалого голодування у в'язниці (наприклад, *«Текін Йлдіз проти Туреччини» (Tekin Yildiz v. Turkey)*, 2005, § 83; для порівняння див. справу *«Сінан Ерен проти Туреччини» (Sinan Eren v. Turkey)*, 2005, § 50).

184. Питання за статтею 3 може також виникнути, коли органи влади застосовують силу для переривання масового голодування ув'язнених, які протестують проти умов їх тримання під вартою. У справі *«Карабет та інші проти України» (Karabet and Others v. Ukraine)*, 2013, §§ 330-332, щодо насильницьких дій органів влади з метою перервати масове голодування, Суд постановив, що неочікувані та брутальні дії державних органів влади були вочевидь непропорційними та безпідставними, вжиті з метою придушити рух протесту, покарати засуджених за їхнє мирне голодування та присікти будь-які наміри подати скарги. На думку Суду, це становило катування всупереч статті 3 Конвенції (для порівняння див. справу *«Лейла Алп та інші проти Туреччини» (Leyla Alp and Others v. Turkey)*, 2013, §§ 88-93).

V. Належний порядок у в'язниці

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 6 Конвенції

«1. «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції».

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

A. Застосування сили

185. Суд підкреслив, що він пам'ятає про можливість насильства, яка існує в пенітенціарних установах, і про те, що непокоря затриманих може швидко призвести до погіршення ситуації (*«Гьомі та інші проти Туреччини» (Gömi and Others v. Turkey)*, 2006, § 77). Суд визнає, що застосування сили іноді може бути необхідним для забезпечення безпеки в'язниці, підтримання порядку або запобігання злочинам у місцях позбавлення волі. Водночас така сила може застосовуватися лише в разі крайньої необхідності та не повинна бути надмірною (*«Талі проти Естонії» (Tali v. Estonia)*, 2014, § 59). Відповідно, будь-яке застосування фізичної сили по відношенню до особи, позбавленої волі, коли це не було однозначно зумовлено її власною поведінкою, принижує людську гідність і є порушенням права, викладеного в статті 3 Конвенції (*«Артьомов проти Росії» (Artyomov v. Russia)*, 2010, § 145; *«Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015, § 101).

186. Крім того, Суд постановив, що загальна заборона катування, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання з боку, зокрема, представників Держави виявилась б неефективною на практиці, якби не існувало жодної процедури для розслідування тверджень про жорстоке поводження з особами, які перебувають під їхнім контролем. Так, стаття 3 передбачає, що має відбуватися певна форма офіційного ефективного розслідування, якщо особа переконливо стверджує, що вона постраждала від поводження, яке порушує статтю 3, з боку, *inter alia*, працівників поліції або інших аналогічних органів («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, §§ 115-116; «*Островець проти Латвії*» (*Ostrovenecs v. Latvia*), 2017, § 71).

187. Суд, наприклад, встановив порушення статті 3 в її матеріальному та процесуальному аспектах у зв'язку з систематичним, невибірковим і незаконним застосуванням гумових кийків співробітниками спеціального підрозділу охорони в'язниці до ув'язнених з метою помсти або покарання, а також у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування цього питання («*Дедовський та інші проти Росії*» (*Dedovskiy and Others v. Russia*), 2008, §§ 85 і 94). Аналогічно, у справі «*Артьомов проти Росії*» (*Artyomov v. Russia*), 2010, §§ 169-173 і 184, Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку із застосуванням гумових кийків до заявника за його відмову вийти з камери. Суд зазначив, що це було непропорційним поведінці заявника та каральним за своєю суттю. Суд також встановив, що розслідування, проведене за твердженнями заявника про жорстоке поводження, не було ретельним, оперативним та ефективним (див. також «*Гладовіч проти Хорватії*» (*Gladović v. Croatia*), 2011; «*Міліч і Нікезіч проти Чорногорії*» (*Milić and Nikezić v. Montenegro*), 2015). У справі «*Очигава проти Грузії*» (*Ochigava v. Georgia*), 2023, Суд встановив порушення матеріального та процесуального аспектів статті 3 у зв'язку з неодноразовим жорстоким поводженням із заявником з боку працівників пенітенціарної установи в рамках систематичного та системного знущання над ув'язненими у відповідній в'язниці.

188. У справі «*Давидов та інші проти України*» (*Davydov and Others v. Ukraine*), 2010, §§ 264-272, Суд розглянув ситуацію, коли спецпідрозділи проводили навчання у колонії, під час яких заявники зазнали тілесних ушкоджень і приниження. Суд встановив, що проти ув'язнених була застосована надмірна сила без будь-якого обґрунтування або законних підстав, що порушувало статтю 3 Конвенції. Суд визнав законною необхідність підготовки особового складу і підтримання його готовності до дій у випадку неочікуваної поведінки ув'язнених і, зокрема, у випадку масових заворушень або в ситуаціях із захопленням заручників, тобто в ситуаціях, до яких готують підрозділи спеціального призначення. Однак Суд підкреслив, що на Державу покладено позитивне зобов'язання забезпечувати підготовку працівників правоохоронних органів таким чином, щоб у своїй професійній діяльності вони виявляли високий рівень компетентності і не допускали жодних випадків катування чи поводження, яке суперечить вимогам статті 3 Конвенції. Це також означає, що заходи з підготовки посадових осіб правоохоронних органів і, зокрема, посадових осіб пенітенціарних установ мають не лише задовольняти вимоги зазначеної абсолютної заборони, а й спрямовуватися на недопущення такого поводження або поведінки посадових осіб державних органів влади, яке може суперечити абсолютній забороні катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

189. Крім того, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з жорстоким поводженням з ув'язненим з боку працівників конвою під час його транспортування до суду для участі в судових засіданнях («*Балаєв проти Латвії*» (*Balajevs v. Latvia*), 2016; «*Островець проти Латвії*» (*Ostrovenecs v. Latvia*), 2017).

190. У контексті застосування спеціальних засобів для утримання ув'язненого слід зазначити, що у справі «*Талі проти Естонії*» (*Tali v. Estonia*), 2014, щодо застосування газового балончика проти агресивного ув'язненого та його утримання на спеціальному ліжку більше трьох годин Суд встановив порушення статті 3 Конвенції. Стосовно використання газового балончика, Суд зазначив, що цей газ є потенційно небезпечною речовиною, яку не можна використовувати в

замкнених приміщеннях. Якщо у виняткових випадках є потреба застосувати його на відкритому просторі, повинні бути чітко визначені запобіжні заходи. Газовий балончик в жодному разі не можна застосовувати проти ув'язненого, якого вже було взято під контроль. Хоча газовий балончик не вважався хімічною зброєю і його використання було дозволено для забезпечення правопорядку, він міг мати різні негативні наслідки для здоров'я ув'язненого. У зазначеній справі, беручи до уваги ці потенційно серйозні наслідки, з одного боку, та альтернативні засоби, що були в розпорядженні тюремних наглядачів, з іншого, Суд дійшов висновку, що обставини не виправдовували застосування балончиків. Суд також не вважав виправданим утримання заявника на ліжку протягом значного періоду часу. У справі *«Ель-Асмар проти Данії» (El-Asmar v. Denmark)*, 2023, §§ 75-80 Суд зазначив, що застосування газового балончика не було виправдано як суворо необхідне, зокрема, через відсутність будь-якого попереднього попередження.

191. Аналогічні матеріальні та процесуальні зобов'язання, як і ті, що описані вище за статтею 3, виникають за статтею 2 Конвенції²⁴ щодо застосування сили зі смертельними наслідками або інших підозрілих смертей у в'язницях (див., наприклад, *«Лапшин проти Азербайджану» (Lapshin v. Azerbaijan)*, 2021, §§ 92-101, щодо інциденту, який поставив під загрозу життя заявника). Крім того, якщо КЗК бере участь у моніторингу такого інциденту у в'язниці, Суд наголошує на обов'язку органів влади співпрацювати з КЗК, надаючи йому точну інформацію про національне розслідування (*«Шурійя Зейналов проти Азербайджану» (Shuriyya Zeynalov v. Azerbaijan)*, 2020, §§ 73-74).

192. У справі про застосування сили зі смертельним наслідком для придушення бунту у в'язниці Суд постановив, що будь-яке таке застосування сили має бути виправдане однією з підстав, передбачених пунктом 2 статті 2 Конвенції, і має бути абсолютно необхідним у розумінні цього положення. Крім того, застосування сили не може бути невивірковим і здійснюватися безконтрольно та безсистемно. Суд також постановив, що органи влади зобов'язані розслідувати обставини застосування сили зі смертельним наслідком відповідно до їхнього процесуального обов'язку за статтею 2 (*«Кухалашвілі та інші проти Грузії» (Kukhalashvili and others v. Georgia)*, 2020, §§ 129-136 і 147-157).

В. Використання засобів стримування

193. Засоби стримування, такі як наручники, зазвичай не призводять до порушення статті 3 Конвенції, якщо їх було застосовано у зв'язку із законним арештом або затриманням, і вони не передбачають застосування сили або публічного викриття, що перевищує рівень, який розумно вважається необхідним за конкретних обставин. У цьому аспекті важливо, наприклад, чи є підстави вважати, що відповідна особа буде чинити опір арешту або намагатися переховуватися, завдасть травм чи шкоди або приховуватиме докази (*«Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (Svinarenko and Slyadnev v. Russia)* [ВП], 2014, § 117, з подальшими посиланнями). Суд неодноразово постановляв, що застосування до хворої або слабкої особи наручників або приковування її не відповідає вимогам безпеки та означає невивірване приниження незалежно від того, чи є воно умисним, чи ні (*«Корнейкова та Корнейков проти України» (Korneykova and Korneykov v. Ukraine)*, 2016, § 111, з подальшими посиланнями).

194. Крім того, Суд визнав, що аспекти моральної та фізичної недоторканності особи, як частина концепції приватного життя у контексті статті 8 Конвенції, поширюються на ситуації позбавлення волі, включаючи застосування засобів стримування. Однак застосування таких засобів стримування, як наручники, повинно впливати на ув'язненого фізично чи психічно або повинно бути спрямоване на його приниження, щоб становити порушення статті 8 (*«Ранінен проти Фінляндії» (Raninen v. Finland)*, 1997, §§ 63-64).

²⁴ Див. Посібник зі *статті 2 Європейської конвенції з прав людини*.

195. З огляду на вищезазначені принципи, Суд встановив, наприклад, що не існувало виправдання для застосування наручників або кайданів за таких обставин: цілодобове застосування наручників до психічно хворого ув'язненого протягом семи днів під час його перебування в карцері без будь-якого психіатричного висновку або обґрунтування («*Кучерук проти України*» (*Kucheruk v. Ukraine*), 2007, §§ 140-146); обов'язкове надягання наручників під час примусового годування, незважаючи на будь-який опір («*Невмержицький проти України*» (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*), 2005, § 97; «*Чорап проти Молдови*» (*Ciorap v. Moldova*), 2007, § 85); тривале систематичне застосування наручників до засуджених до довічного позбавлення волі без регулярного та індивідуального розгляду конкретних проблем безпеки («*Шликов та інші проти Росії*» (*Shlykov and Others v. Russia*), 2021, §§ 77-93); заковування в наручники хворого ув'язненого в лікарні в очікуванні операції («*Хенаф проти Франції*» (*Henaf v. France*), 2003, §§ 52-60; «*Істратій та інші проти Молдови*» (*Istratii and Others v. Moldova*), 2007, §§ 55-58); приковування хворого на рак ув'язненого до ліжка в лікарні («*Охріменко проти України*» (*Okhrimenko v. Ukraine*), 2009, § 98); застосування наручників під час судових засідань («*Городнічев проти Росії*» (*Gorodnichev v. Russia*), 2007, §§ 103-109); приковування вагітної жінки наручниками до гінекологічного крісла в приймальному відділенні пологового будинку («*Корнейкова та Корнейков проти України*» (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*), 2016, §§ 112-115); надягання наручників на фізично ослабленого хворого ув'язненого під час доставлення його до лікарні («*Муасель проти Франції*» (*Mouisel v. France*), 2002, § 47); наручники під час огляду гінекологом («*Філіз Уян проти Туреччини*» (*Filiz Uyan v. Turkey*), 2009, §§ 32-35); необґрунтоване застосування наручників під час різних інших медичних обстежень («*Дюваль проти Франції*» (*Duval v. France*), 2011, §§ 50-53; для порівняння див. справу «*А.Т. проти Естонії*» (*A.T. v. Estonia*), 2018, § 64, щодо надягання наручників під час медичних оглядів небезпечного ув'язненого з історією самоушкодження). Аналогічно, Суд встановив, що прив'язування психічно хворого правопорушника до ліжка протягом майже двадцяти трьох годин у психіатричній лікарні не було суворо необхідним і, отже, не поважало його людську гідність. Зокрема, продовження тривалості заходу фізичного обмеження щодо психічно хворого заявника не було єдиним доступним засобом, щоб запобігти негайному чи неминучому заподіянню шкоди йому чи іншим особам («*Аггерхольм проти Данії*» (*Aggerholm v. Denmark*), 2020, §§ 105 і 114).

196. Слід також зазначити, що Суд встановив, що тримання особи в клітці з металевими ґратами під час судового розгляду — враховуючи об'єктивно принизливий характер такого заходу, що є несумісним зі стандартами цивілізованої поведінки, які є характерною ознакою демократичного суспільства — таким, що сам по собі становить посягання на людську гідність, що становить порушення статті 3 Конвенції («*Свинаренко та Сляднєв проти Росії*» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], 2014, § 138; «*Корбан проти України*» (*Korban v. Ukraine*), 2019, § 134).

С. Дисциплінарні заходи та покарання

197. Суд постановив, що дисциплінарне провадження у в'язниці може призвести до «кримінального обвинувачення» в автономному значенні статті 6 Конвенції, що спричиняє застосування відповідних процесуальних засобів захисту, передбачених цим положенням.²⁵

198. Зокрема, у справі «*Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства*» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), 1984, §§ 70-73, Суд підкреслив, що деякі незаконні дії у в'язниці можуть також становити правопорушення відповідно до кримінального законодавства, наприклад, вчинення грубого особистого насильства щодо співробітника в'язниці. Вирішальне значення для Суду у встановленні наявності кримінального обвинувачення у справі, що розглядалась, мало покарання, яке заявник ризикував понести — і яке він фактично поніс, — а саме позбавлення

25. Див. також *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект) Європейської конвенції з прав людини*.

права на дострокове звільнення від відбування покарання. На думку Суду, через те, що тримання під вартою тривало набагато довше, ніж могло б в іншому випадку, покарання наблизилось до позбавлення волі, навіть якщо технічно не становило позбавлення волі, а об'єкт і мета Конвенції вимагають, щоб застосування заходу такої тяжкості супроводжувалося гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції.

199. Аналогічно, у справі *«Езе та Коннорс проти Сполученого Королівства» (Ezeh and Connors v. the United Kingdom)*, [ВП], 2003, §§ 128-129, Суд встановив, зокрема, що потенційне призначення додаткових днів ув'язнення (сорок два дні за дисциплінарне правопорушення) не могло розглядатися як достатньо неважливе або несуттєве, а отже, становило «кримінальне обвинувачення» проти заявників у розумінні статті 6 Конвенції.

200. Натомість, у справі *«Штіміч проти Хорватії» (Štitić v. Croatia)*, 2007, §§ 51-62, Суд встановив, що умовне покарання у вигляді семиденного одиночного ув'язнення за одне дисциплінарне правопорушення і покарання у вигляді обмеження вільного пересування заявника у в'язниці та його контактів із зовнішнім світом строком на три місяці за інше правопорушення не становило «кримінальне обвинувачення» у розумінні статті 6 Конвенції. Суд зазначив, зокрема, що строк ув'язнення заявника не було продовжено, а умови його ув'язнення не були серйозно погіршені санкціями.

201. Однак незастосовність кримінального аспекту статті 6 Конвенції не виключає застосовності цивільного аспекту цього положення. Це особливо стосується випадків, коли національне законодавство надає право ув'язненому оскаржувати дисциплінарні санкції в національних судах (*«Гюльмез проти Туреччини» (Gülmez v. Turkey)*, 2008, §§ 29-30). Так, у таких випадках застосовуються гарантії цивільного аспекту статті 6 Конвенції.²⁶

202. У справі *«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, § 106, Суд постановив, що будь-яке обмеження, яке зачіпає особисті громадянські права ув'язненого, має бути відкритим для оскарження в судовому порядку з огляду на характер обмежень (наприклад, заборона на більшу, ніж певна кількість, побачень з членами сім'ї щомісяця або постійний контроль за кореспонденцією та телефонними дзвінками) та їхні можливі наслідки (наприклад, будь-які труднощі у підтримці сімейних зв'язків або стосунків з особами, які не входять до складу родини, заборона на прогулянки на свіжому повітрі). У такий спосіб можна досягти справедливого балансу, який повинен існувати між обмеженнями, з якими стикається Держава у контексті в'язниць, з одного боку, і захистом прав ув'язнених, з іншого (див. також *«Штегареску і Бахрін проти Португалії» (Stegarescu and Bahrin v. Portugal)*, 2010, §§ 35-39; для порівняння — *«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, §§ 90-105, щодо клопотань про звільнення з в'язниці).

203. У цьому контексті слід також зазначити, що одиночне ув'язнення, застосоване як дисциплінарне покарання, може призвести до застосування статті 5, якщо воно є «додатковим позбавленням волі». Відповідні критерії для такої оцінки включають конкретну ситуацію ув'язненого, а також вид, тривалість, наслідки та спосіб здійснення відповідного заходу. На практиці суттєва зміна способу тримання під вартою, що призводить до значної різниці між залишковими свободами, доступними ув'язненому під час його початкового ув'язнення та подальшого тримання під вартою, є визначальною для застосування статті 5 (*«Стоян Крестев проти Болгарії» (Stoyan Krastev v. Bulgaria)*, 2020, §§ 48-54).

204. Що стосується характеру дисциплінарних покарань, Суд постановив, що такі покарання мають відповідати вимогам статті 3 Конвенції. Зокрема, дисциплінарне ув'язнення саме по собі не може порушувати ці вимоги. Скоріше, пропорційність його застосування та умови ув'язнення

26. Див. також *Посібник зі статті 6 (цивільний аспект) Європейської конвенції з прав людини*.

можуть викликати сумніви відповідно до цього положення (*«Рамішвілі та Кохреїдзе проти Грузії» (Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia)*, 2009, § 82).

205. Крім того, слід враховувати такі факти, як характер правопорушення ув'язненого, його особистість, а також те, чи було це його першим чи повторним порушенням дисципліни. Дійсно, пропорційність додаткової міри покарання для ув'язненого має важливе значення при оцінюванні, чи був перевищений неминучий рівень страждання, властивий утриманню під вартою (*там само*, § 83).

206. Так, у справі *Рамішвілі та Кохреїдзе (Ramishvili and Kokhreidze)*, 2009, §§ 82-83, Суд критикував той факт, що серед кількох доступних дисциплінарних санкцій, передбачених за порушення правил в'язниці, адміністрація пенітенціарної установи обрала найсуворіше — утримання в карцері — без проведення належної оцінки всіх обставин справи.

207. У справі *«Вукушіч проти Хорватії» (Vukušić v. Croatia)*, 2023, §§ 32-42, Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку з невинуватим тривалим розміщенням ув'язненого без одягу в ізоляторі зі спеціальною охороною та постійно ввімкненим світлом, яке також включало зв'язування його рук і щиколоток протягом чотирьох днів, застосоване з метою запобігти йому заподіяти шкоду собі або іншим.

208. Крім того, Суд встановив, що накладення дисциплінарного покарання шляхом ізоляції ув'язнених, які страждають на серйозні психічні розлади, суперечить вимогам статті 3 (*«Кінан проти Сполученого Королівства» (Keenan v. the United Kingdom)*, 2001, § 116; *«Ренольд проти Франції» (Renolde v. France)*, 2008, § 129).

209. Суд також зазначив, що одиночне ув'язнення не повинно застосовуватися як покарання за надсилання скарг до різних органів влади (*«Рзаханов проти Азербайджану» (Rzakhanov v. Azerbaijan)*, 2013, § 74). У справі *«Янков проти Болгарії» (Yankov v. Bulgaria)*, 2003, § 120 Суд зазначив, що гоління волосся заявника в контексті його покарання у вигляді утримання в ізоляторі за написання критичних й образливих висловлювань про тюремних наглядачів і державних органів було необґрунтовано суворим поведженням з ним, яке можна кваліфікувати як приниження його гідності в розумінні статті 3 Конвенції.

D. Насильство серед ув'язнених

210. Відповідно до Конвенції, органи влади зобов'язані вживати заходів для підтримання належного порядку у в'язниці з метою захисту ув'язнених від актів залякування та насильства з боку інших ув'язнених. Вони також зобов'язані належним чином реагувати на будь-яку обґрунтовану заяву про таке жорстоке поведження шляхом проведення ефективного розслідування та, за необхідності, кримінального провадження. Хоча само собою зрозуміло, що зобов'язання Держав не можна тлумачити як таке, що вимагає від Держави гарантувати за допомогою своєї правової системи, що нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження ніколи не буде застосоване однією особою до іншої, або, якщо це сталось, що результатом кримінального провадження обов'язково повинно бути конкретне покарання. Однак Суд постійно дотримувався того підходу, що стаття 3 Конвенції²⁷ покладає на Держави обов'язок захищати фізичне самопочуття осіб, які опинилися у вразливому становищі в силу того, що перебували під контролем органів влади, наприклад, затриманих (*«Премініні проти Росії» (Premininny v. Russia)*, 2011, § 73).

211. Що стосується захисту від насильства з боку інших ув'язнених, то з огляду на абсолютний характер захисту, гарантованого статтею 3 Конвенції, та враховуючи його фундаментальне значення в системі Конвенції, Суд розробив підхід для справ, що стосуються позитивного зобов'язання Держави за цим положенням Конвенції. Зокрема, Суд постановив, що для того,

27. Вимоги за статтею 2 Конвенції див. *Посібника зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини*.

щоб успішно довести порушення свого права за статтею 3, заявнику достатньо продемонструвати, що органи влади не вжили всіх заходів, яких можна було обґрунтовано очікувати від них для запобігання реальним і безпосереднім ризикам для фізичної недоторканності заявника, про які органи влади знали або повинні були знати. Підхід, однак, не вимагає доведення того, що «якби» не дії або бездіяльність державного органу, жорстоке поводження не мало б місця. Відповідь на питання, чи виконали органи влади своє позитивне зобов'язання за статтею 3, залежатиме від усіх обставин справи, що розглядається (*«Пантеа проти Румунії» (Pantea v. Romania)*, 2003, §§ 191-196; *«Премініну проти Росії» (Premininy v. Russia)*, 2011, § 84).

212. У справах про насильство серед ув'язнених Суд повинен встановити, чи органи влади знали або повинні були знати за конкретних обставин справи, що ув'язнений страждав від жорстокого поводження або ризикував зазнати його з боку своїх співкамерників, і якщо так, то чи вжила адміністрація місця позбавлення волі, в межах своїх офіційних повноважень, розумних заходів для усунення цих ризиків і захисту першого заявника від такого жорстокого поводження (*«Премініну проти Росії» (Premininy v. Russia)*, 2011).²⁸

213. У справі *Премініну (Premininy)*, §§ 85-91 Суд зазначив, що існували беззаперечні докази того, що протягом щонайменше тижня заявник систематично страждав від жорстокого поводження з боку інших ув'язнених. Таке жорстоке поводження призвело до серйозних тілесних ушкоджень та погіршення його психічного здоров'я. Органи влади знали про ситуацію і могли обґрунтовано передбачити, що його особлива поведінка робила його більш вразливим до ризику насильства, ніж середньостатистичного затриманого. Вони також не могли не помітити ознак жорстокого поводження, враховуючи, що принаймні частина його тілесних ушкоджень була видимою. Ці фактори мали б насторожити їх щодо необхідності запровадження спеціальних заходів безпеки та нагляду для захисту заявника від постійної словесної та фізичної агресії. Однак не було жодних доказів того, що органи влади мали чітку політику щодо класифікації та розміщення затриманих, або намагалися стежити за жорстокими чи вразливими ув'язненими, або вживали дисциплінарних заходів проти правопорушників. Отже, Суд встановив, що органи влади не виконали своє позитивне зобов'язання належним чином забезпечити фізичну та психологічну недоторканність і добробут заявника, як того вимагає стаття 3. Суд також встановив, що вони не змогли ефективно розслідувати скарги заявника на жорстоке поводження з ним з боку інших ув'язнених (див. також, у контексті статті 2, *«Юрій Ілларіонович Щокін проти України» (Yuri Illarionovitch Shchokin v. Ukraine)*, 2013, § 38).

214. Аналогічно, у справі *«Джині проти Сербії» (Gjini v. Serbia)*, 2019, §§ 84-88 і 96-103, Суд визнав встановленим те, що заявник зазнав жорстокого поводження з боку своїх співкамерників. Хоча заявник ніколи не подавав офіційної скарги, Суд зазначив, що КЗК повідомляв про насильство серед ув'язнених у цій в'язниці і неодноразово вказував на це як на серйозну проблему, як до, так і після подій у справі заявника. Суд відзначив велику кількість випадків насильства серед ув'язнених і зауважив, що ні адміністрація пенітенціарної установи, ні державні органи не вжили жодних заходів для виправлення такої поведінки або зменшення її масштабів. Крім того, на думку Суду, працівники в'язниці повинні були помітити жорстоке поводження із заявником. Однак вони не відреагували на жодні ознаки насильства і не забезпечили безпечне середовище для заявника, а також не виявили, не запобігли і не стежили за насильством, якого він зазнав. Отже, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції. Окремо Суд встановив, що, незважаючи на те, що заявник не подав офіційної скарги про порушення кримінальної справи, адміністрація пенітенціарної установи повинна була повідомити про це відповідні органи влади, які були зобов'язані провести офіційне ефективне розслідування.

215. Крім того, у справі *«Д.Ф. проти Латвії» (D.F. v. Latvia)*, 2013, §§ 81-95 щодо ризику жорстокого поводження з боку співкамерників щодо колишнього оплачуваного інформатора

28. Див. розділ «Застосування сили» цього Посібника.

поліції і сексуального злочинця, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції на тій підставі, що нездатність органів влади ефективно координувати свою діяльність призвела до того, що заявник більше року боявся неминучого ризику жорстокого поводження, незважаючи на те, що органи влади усвідомлювали, що такий ризик існує (див. також *«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2008, §§ 68-73, щодо ризику етнічно мотивованого насильства).

216. Натомість, у справі *«Стасі проти Франції» (Stasi v. France)*, 2011, §§ 90-101 щодо стверджуваної неспроможності органів влади захистити ув'язненого від насильства з боку інших ув'язнених через його гомосексуальність, Суд зазначив, що за обставин справи та з урахуванням фактів, які були доведені до його відома, органи влади вжили всіх заходів, яких можна було розумно очікувати від них, щоб захистити заявника від фізичної шкоди. Отже, Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції.

217. У справі *«С.П. та інші проти Росії» (S.P. and Others v. Russia)*, 2023, §§ 90-109, Суд розглянув питання сегрегації, приниження та жорстокого поводження з ув'язненими з боку інших ув'язнених через їхній «нижчий статус» у неформальній ієрархії ув'язнених, яку толерує персонал пенітенціарної установи. У неформальній тюремній ієрархії, про яку йдеться, інші ув'язнені вважали заявників «ізгоями». Така класифікація передбачала фізичне та сексуальне насильство, а також поводження, що принижує гідність, з огляду на покладені на заявників завдання (наприклад, прибирання туалетів або душових кабін) та відсутність доступу до тюремних ресурсів (душ, медична допомога, гуртожиток, їдальня); їм також заборонялося наближатися до інших ув'язнених, не кажучи вже про торкання, під загрозою того, що вони стануть «забрудненими». На думку Суду, навіть якщо не всі заявники зазнали фізичного або сексуального насильства, їхнє перебування в групі «ізгоїв» протягом значного періоду часу становило нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження у розумінні статті 3 Конвенції. Суд також встановив, що явище неформальної ієрархії ув'язнених було широко розповсюдженою й добре відомою проблемою в російських пенітенціарних установах, і що персонал в'язниці та влада загалом мали б знати про існування неформальної ієрархії ув'язнених та про статус заявників у ній. Однак персонал в'язниці не вжив жодних конкретних і оперативних заходів безпеки або нагляду, щоб запобігти застосуванню до заявників неформального кодексу поведінки, і дозволив іншим затриманим безкарно діяти на шкоду заявникам. Крім того, органи влади не зробили нічого, щоб визнати, не кажучи вже про комплексне вирішення проблеми неформальної тюремної ієрархії. Суд зазначив, що, з огляду на масштаби проблеми, бездіяльність органів влади може розглядатися як форма співучасті у зловживаннях, завданих ув'язненим, які перебувають під їхнім захистом.

218. У справі *«Д проти Латвії» (D v. Latvia)*, 2024, §§ 49-52, навіть за відсутності фізичного жорстокого поводження, Суд визнав статтю 3 застосовною у зв'язку з існуванням неформальної тюремної ієрархії та знаходженням заявника в найнижчій часті цієї ієрархії. Суд взяв до уваги, зокрема, фізичне та символічне розділення, з яким стикалися ув'язнені категорії, до якої належав заявник. Вони стикалися з багатьма свавільними обмеженнями у використанні спільних ресурсів, мали окремі лавки, туалети та обідні зони, їм не дозволялося стояти в черзі з іншими ув'язненими в магазин або за медичною допомогою, їм також заборонялося брати участь у заняттях спортом або користуватися загальним душем, їхні ліжка були менш зручними і знаходилися на периферії спільних приміщень, і їм було доручено виконувати «чорну» роботу, наприклад, прибирати та прати білизну для інших ув'язнених. Суд встановив, що в ситуації заявника таке фізичне та символічне розділення свідчило про неповноцінність, що принижувало людську гідність ув'язнених, а отже, становило поводження, що принижує гідність, у розумінні статті 3 Конвенції.

VI. Особливі заходи підвищеної безпеки

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

А. Особливі режими ув'язнення

219. У своїй практиці Суд постановив, що заходи, які позбавляють особу свободи, часто містять елемент страждання або приниження. Однак не можна стверджувати, що тримання у в'язниці суворого режиму, чи то під вартою, чи після винесення обвинувального вироку, саме по собі порушує питання, передбачене статтею 3 Конвенції. Міркування щодо громадського порядку можуть спонукати Державу запровадити суворий режим ув'язнення для певних категорій затриманих, і, дійсно, в багатьох Державах-учасницях Конвенції до небезпечних затриманих застосовуються більш суворі правила безпеки. Ці заходи, спрямовані на запобігання ризику втечі, нападу або порушення порядку серед засуджених, ґрунтуються на відокремленні таких затриманих від решти засуджених разом із посиленням контролю (*«Пехович проти Польщі» (Piechowicz v. Poland)*, 2012, § 161, з подальшими посиланнями).

220. Однак, коли такі режими запроваджуються, стаття 3 вимагає, щоб Держава забезпечувала тримання особи в умовах, сумісних з повагою до його людської гідності, щоб спосіб і метод виконання цього заходу не завдавали йому страждань або труднощів, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень страждань, притаманних триманню під вартою, і щоб, з огляду на практичні вимоги ув'язнення, його здоров'я і добробут були належним чином забезпечені (*там само*, § 162). Так, наприклад, поміщення ув'язненого з серйозними проблемами з психічним здоров'ям до в'язниці суворого режиму без забезпечення послідовного та відповідного плану терапевтичних заходів, здатного належним чином реагувати на його медичні потреби, може суперечити статті 3 Конвенції (*«Епуре проти Румунії» (Epure v. Romania)*, 2021, §§ 72-87).

221. Поміщення затриманого в умови особливого режиму ув'язнення також може призвести до порушення статті 8 Конвенції. Хоча саме по собі застосування до затриманого особливого режиму підвищеної безпеки не є порушенням статті 8, для того, щоб бути сумісним з вимогами цього положення, такий режим повинен застосовуватися «відповідно до закону», переслідувати одну або декілька законних цілей, перелічених у пункті 2, і, крім того, бути обґрунтованим як «необхідний у демократичному суспільстві». У контексті вимоги «відповідно до закону» Суд наголосив, зокрема, на необхідності забезпечення захисту від зловживань та ефективної участі затриманих у провадженні щодо їхнього поміщення на особливий режим, включаючи ефективність будь-яких процедур перегляду з цього питання (*«Маслак проти Словаччини (№ 2)» (Maslák v. Slovakia (no. 2))*, 2022, §§ 137-177).

222. У кількох справах, що стосувалися *Італії*, Суд розглядав обмеження, що впливають із застосування режиму розділу 41 *bis*, який є особливим режимом ув'язнення, що передбачає багато обмежень прав ув'язнених, спрямованих на розрив зв'язків між відповідними ув'язненими та їхнім первісним кримінальним середовищем, щоб мінімізувати ризик того, що вони будуть використовувати свої особисті контакти зі злочинними організаціями. Такі випадки викликали порушення статті 3 і 8 Конвенції.

223. З точки зору статті 3, Суд постановив, що запровадження режиму 41 *bis* саме по собі не становить порушення статті 3, навіть якщо він був запроваджений на тривалий період часу. При оцінці того, чи досягає тривале застосування певних обмежень відповідно до режиму розділу 41 *bis* мінімального порогу жорстокості, необхідного для того, щоб підпадати під дію статті 3, тривалість часу повинна розглядатися у світлі обставин кожної справи, що передбачає, *inter alia*, встановлення того, чи було поновлення або продовження оскаржуваних обмежень обґрунтованим чи ні («*Провенцано проти Італії*» (*Provenzano v. Italy*), 2018, § 147, з подальшими посиланнями).

224. Так, наприклад, у справі «*Енеа проти Італії*» (*Enea v. Italy*) [ВП], 2009, §§ 60-67, Суд зазначив, що обмеження, накладені внаслідок особливого режиму ув'язнення, були необхідними для того, щоб запобігти підтриманню заявником, який становив небезпеку для суспільства, контактів зі злочинною організацією, до якої він належав. Суд також зазначив, що не було жодних доказів того, що продовження цих обмежень було явно необґрунтованим. Отже, незалежно від проблем зі здоров'ям, від яких страждав заявник, Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції. Натомість, у справі «*Провенцано проти Італії*» (*Provenzano v. Italy*), 2018, §§ 149-158, Суд зазначив, що продовження застосування режиму 41 *bis* щодо заявника не було достатньо обґрунтованим, особливо з огляду на критичне зниження його когнітивних здібностей.

225. Щодо статті 8 Конвенції Суд зазначив, що до запровадження особливого режиму 41 *bis* багато небезпечних ув'язнених мали змогу зберігати своє становище в злочинних організаціях, до яких вони належали, обмінюватися інформацією з іншими ув'язненими та із зовнішнім світом, а також організувати та забезпечувати вчинення кримінальних правопорушень. У цьому контексті Суд зазначив, що, враховуючи специфіку явища організованої злочинності, особливо мафіозного типу, і той факт, що побачення з членами сім'ї часто слугували засобом передачі наказів та інструкцій назовні, не можна стверджувати, що обмеження на побачення та подальший контроль є непропорційними законним цілям, переслідуваним відповідно до статті 8 Конвенції («*Енеа проти Італії*» (*Enea v. Italy*) [ВП], 2009, § 126, з подальшими посиланнями).

226. У справі *Енеа* (*Enea*), §§ 128-131, Суд встановив, що під час продовження особливого режиму національні органи влади переконливо довели небезпечність заявника. Крім того, в заявника була можливість побачень з членами своєї сім'ї, а інші його скарги на неналежні умови тримання під вартою були необґрунтованими. Отже, Суд встановив, що обмеження права заявника на повагу до його приватного і сімейного життя не виходили за межі того, що, у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції, є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки та з метою запобігання безладу і злочинам.

227. Крім того, в низці *польських* справ Суд розглядав питання поміщення небезпечних правопорушників в особливі режими підвищеної безпеки. У справі «*Пехович проти Польщі*» (*Piechowicz v. Poland*), 2012, §§ 166-178, Суд встановив, що постійне, рутинне і невибіркове застосування всього спектру заходів, які органи влади були зобов'язані застосовувати в рамках відповідного режиму протягом двох років і дев'яти місяців, було необхідним для підтримання безпеки в'язниці. Зокрема, заявник був лише в обмеженій соціальній ізоляції, оскільки час від часу перебував у спільній камері, підтримував щоденний контакт з персоналом в'язниці, мав право на побачення з родичами, а також мав доступ до телебачення та бібліотеки в'язниці.

Однак органи влади не забезпечили йому відповідного розумового стимулу та належного контакту з людьми. Вони відхилили клопотання заявника взяти участь у тренінгах, семінарах, курсах та спортивних заходах, організованих для звичайних ув'язнених, і відмовили в дозволі на власний спортивний інвентар, комп'ютерні ігри або програвач компакт-дисків у камері. Крім того, негативні психологічні та емоційні наслідки його соціальної ізоляції посилювалися рутинним застосуванням інших особливих заходів безпеки, зокрема, одягання кайданок та настирливих обшуків з роздяганням. Суд не був переконаний, що систематичне одягання кайданок кожного разу, коли заявник залишав камеру, було необхідним. Аналогічно, обшуки з роздяганням та анальним оглядом проводилися регулярно і не були пов'язані з будь-якими конкретними потребами безпеки або підозрами, незважаючи на інші заходи безпеки, які постійно застосовувалися до заявника, як-от нагляд за допомогою камер відеоспостереження та тюремних наглядачів. Суд також зазначив, що, хоча тяжкість інкримінованих заявнику злочинів могла виправдати його початкову класифікацію як «небезпечного затриманого» та застосування особливого режиму, але не могла слугувати єдиним обґрунтуванням тривалого продовження такого режиму. З огляду на сукупний вплив цих заходів, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції (див. також *«Горич проти Польщі» (Horych v. Poland)*, 2012, §§ 93-103; *«Палюх проти Польщі» (Paluch v. Poland)*, 2016, §§ 37-48; *«Карвовський проти Польщі» (Karwowski v. Poland)*, 2016, §§ 33-43).

228. У справі *«Пехович проти Польщі» (Piechowicz v. Poland)*, 2012, §§ 219-222 і 238-240, Суд також встановив, що загальне і систематичне обмеження прав заявника на відвідування членами його сім'ї (див. також *«Горич проти Польщі» (Horych v. Poland)*, 2012, §§ 127-132), а також цензура його листування з різними державними органами і його адвокатом, застосована в результаті його поміщення на особливий режим, становили порушення статті 8 Конвенції.

229. Суд також розглядав болгарські справи щодо суворого режиму ув'язнення засуджених до довічного позбавлення волі, який передбачав утримання ув'язнених у постійно замкнених камерах та ізоляцію від решти спільноти в'язниці. У справі *«Харакчієв і Толумов проти Болгарії» (Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria)*, 2014, §§ 203-214, Суд встановив, зокрема, що сукупний вплив умов, в яких перебували заявники, включаючи ізоляцію, неналежну вентиляцію, освітлення, опалення, гігієну, харчування та медичну допомогу, був нелюдським і таким, що принижує гідність. Суд також критикував той факт, що ізоляція заявників, очевидно, була результатом автоматичного застосування національних правових норм, що регулюють режим ув'язнення, а не особливих міркувань щодо безпеки, пов'язаних з поведінкою заявників (див. також *«Халіл Адем Хасан проти Болгарії» (Halil Adem Hasan v. Bulgaria)*, 2015, §§ 49-60).

230. Що стосується ув'язнених терористів, то в справі *«Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* [ВП], 2005, §§ 192-196 і *«Оджалан проти Туреччини (№ 2)» (Öcalan v. Turkey (no. 2))*, 2014, §§ 146-149, Суд розглянув особливий режим, в якому утримувався заявник, що вважався одним з найнебезпечніших терористів у країні. Якщо у першій справі Суд не встановив, що особливий режим суперечив Конвенції, то у другій справі Суд дійшов висновку, що протягом певного періоду часу режим тримання під вартою становив порушення статті 3. Зокрема, Суд взяв до уваги такі обставини справи: протягом дев'ятнадцяти років і дев'яти місяців заявник був єдиним ув'язненим у в'язниці, розташованій на острові; відсутність засобів зв'язку і соціальна ізоляція заявника (тривала відсутність телевізора в камері та телефонного зв'язку); надмірні обмеження доступу до новин; постійні серйозні проблеми з доступом відвідувачів до в'язниці (членів сім'ї та адвокатів) та недостатня пристосованість засобів морського транспорту до погодних умов; обмеження спілкування персоналу із заявником до мінімуму, необхідного для їхньої роботи; відсутність будь-яких конструктивних стосунків «лікар — пацієнт» із заявником; погіршення психічного стану заявника внаслідок стану хронічного стресу, соціальної та емоційної ізоляції у поєднанні з відчуттям покинутості та розчарування; а також той факт, що у відповідний час не було знайдено жодних альтернатив одиночному ув'язненню заявника.

В. Одиночне ув'язнення

231. Одиночне ув'язнення саме по собі не є порушенням статті 3. Хоча тривале позбавлення спілкування з іншими людьми є небажаним, питання про те, чи підпадає такий захід під дію статті 3 Конвенції, залежить від конкретних умов, суворості заходу, його тривалості, переслідуваної мети та його впливу на відповідну особу («*Род проти Данії*» (*Rohde v. Denmark*), 2005, § 93; «*Рзаханов проти Азербайджану*» (*Rzakhanov v. Azerbaijan*), 2013, § 64). Заборона контакту з іншими ув'язненими з міркувань безпеки, дисциплінарних або захисних міркувань сама по собі не означає нелюдське поводження чи покарання («*Рамірес Санчес проти Франції*» (*Ramirez Sanchez v. France*) [ВП], 2006, § 123). З іншого боку, повна сенсорна ізоляція в поєднанні з повною соціальною ізоляцією може зруйнувати особистість і є формою нелюдського поводження, яке не може бути виправдане вимогами безпеки чи будь-якою іншою причиною (*там само*, § 120).

232. Одиночне ув'язнення, навіть у випадках, що передбачають лише відносну ізоляцію, не може застосовуватися до ув'язненого на невизначений термін і має ґрунтуватися на реальних підставах, призначатися лише у виняткових випадках з дотриманням необхідних процесуальних гарантій і після вжиття всіх запобіжних заходів («*А.Т. проти Естонії*» (*№ 2*)» (*A.T. v. Estonia (no. 2)*), 2018, § 73). Щоб уникнути будь-якого ризику свавілля, при продовженні тривалого періоду одиночного ув'язнення повинні бути наведені суттєві підстави. Так, рішення повинно давати можливість встановити, що органи влади провели повторну оцінку, яка враховує будь-які зміни в обставинах, ситуації або поведінці ув'язненого («*Ксьюллог проти Угорщини*» (*Csüllög v. Hungary*), 2011, § 31).

233. У зв'язку з цим слід зазначити, що утримання ув'язнених у двомісній камері може мати такі ж негативні наслідки, як і одиночне ув'язнення, якщо обидва затримані змушені роками перебувати замкненими в одній камері без будь-якої цілеспрямованої діяльності, належного доступу до прогулянок на свіжому повітрі або контактів із зовнішнім світом. Тому, навіть якщо ізоляція не є абсолютною — оскільки двоє ув'язнених утримуються разом — інтенсивність і тривалість цього заходу може викликати порушення статті 3 Конвенції через значний негативний вплив, який він має на добробут ув'язнених і їхні соціальні навички. Отже, необхідне належне обґрунтування тривалого утримання ув'язнених у двомісних камерах, якщо інтенсивність і тривалість їхньої сегрегації настільки значні, що ефект можна порівняти з одиночним триманням під вартою («*Н.Т. проти Росії*» (*N.T. v. Russia*), 2020, § 45).

234. Аналогічно, у справі «*Іван Карпенко проти України*» (*Ivan Karpenko v. Ukraine*), §§ 58-65, Суд встановив, що заборона засудженому до довічного позбавлення волі спілкуватися з іншими ув'язненими під час заходів за межами камери (режим, описаний як системна сегрегація), яка ще більше посилювалася такими додатковими факторами, як постійне тримання заявника в камері з одним або двома ув'язненими, з можливістю лише короткої прогулянки на свіжому повітрі та без будь-якої цілеспрямованої діяльності; автоматичне застосування цієї заборони лише на тій підставі, що заявник був засуджений до довічного позбавлення волі, без будь-якої можливості перегляду або гарантій проти зловживань; значна тривалість цього заходу (щонайменше десять років); а також доведене погіршення стану здоров'я заявника у зв'язку з цим та відсутність будь-якої належної реакції на його відповідні скарги та клопотання про надання допомоги, «безсумнівно» становили нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, заборонене статтею 3 Конвенції.

235. При застосуванні одиночного ув'язнення необхідно враховувати стан здоров'я відповідної особи («*Джанті проти Бельгії*» (*Jeanty v. Belgium*), 2020, § 117). Крім того, має бути створена система регулярного контролю за фізичним і психічним станом ув'язненого з метою забезпечення його сумісності з тривалим одиночним ув'язненням. Суд також підкреслив, що важливо, щоб ув'язнений мав можливість звернутися до незалежного органу судової влади з проханням переглянути суть і причини тривалого одиночного ув'язнення. Крім того, бажано

шукати альтернативні рішення щодо одиночного ув'язнення осіб, які вважаються небезпечними і для яких тримання у звичайній в'язниці зі звичайним режимом вважається недоцільним (*«Рамірес Санчес проти Франції» (Ramirez Sanchez v. France)* [ВП], 2006, §§ 139 і 145-146).

236. У справі *Раміреса Санчеса (Ramirez Sanchez)*, §§ 131-150, ув'язнений терорист утримувався в одиночній камері приблизно вісім років. Суд не вважав, що існувала особлива проблема з одиночним ув'язненням заявника, яке передбачало лише часткову і відносну соціальну ізоляцію. Для Суду основним питанням у цій справі була тривалість такого ув'язнення. Хоча Суд не встановив порушення статті 3 з огляду на фізичні умови тримання заявника під вартою, той факт, що його ізоляція була відносною, готовність органів влади утримувати його в умовах звичайного режиму, його характер і небезпеку, яку він становив, Суд висловив занепокоєння з приводу особливо тривалого періоду, який заявник провів в одиночній камері, і зазначив, що заявник, який на той час утримувався в умовах звичайного режиму ув'язнення, в принципі, не повинен у майбутньому утримуватися в одиночній камері.

237. У справі *«Онуфріу проти Кіпру» (Onoufriou v. Cyprus)*, 2010, §§ 71-81, Суд додатково розширив вимогу щодо процесуальних гарантій, які повинні супроводжувати рішення про поміщення ув'язненого в одиночну камеру, щоб гарантувати добробут ув'язненого і пропорційність цього заходу. Суд вказав на прогалину у відповідному національному законодавстві щодо гарантій, які повинні надаватися особам, які поміщені в одиночну камеру. Зокрема, Суд зазначив відсутність належного обґрунтування тримання заявника в одиночній камері, невизначеність щодо тривалості такого тримання, неспроможність запровадити надійну систему реєстрації заходів одиночного ув'язнення та забезпечення того, щоб заявника не тримали понад дозволений термін, відсутність будь-яких доказів того, що органи влади провели оцінку відповідних факторів перед тим, як винести рішення про ув'язнення, а також відсутність будь-якої можливості оскаржити характер або умови тримання заявника під вартою.

238. Аналогічно, у справі *«Ксüllлог проти Угорщини» (Csüllög v. Hungary)*, 2011, §§ 37-38, Суд встановив, що органи влади не надали жодних суттєвих підстав для застосування або продовження одиночного ув'язнення. Отже, Суд встановив, що за відсутності обґрунтування оскаржуване обмеження повинно було сприйматися як свавільне. Свавільні обмежувальні заходи, що застосовуються до таких вразливих осіб, як ув'язнені, неминуче сприяють виникненню почуття підпорядкованості, повної залежності, безсилля і, як наслідок, приниження (для порівняння див. справу *«А.Т. проти Естонії» (№ 2)» (A.T. v. Estonia (no. 2))*, 2018, §§ 84-85). Крім того, органи влади не вжили жодних заходів для протидії негативному впливу тривалого одиночного ув'язнення на фізичний та психічний стан заявника. У зв'язку з цим обмежені перебування на свіжому повітрі або заняття спортом за нинішніх обставин не можуть розглядатися як такі, що здатні виправити ці негативні наслідки, особливо з огляду на те, що всі пересування заявника передбачали використання наручників у безпечному середовищі. Відтак Суд встановив факт порушення статті 3 Конвенції.

239. Натомість, у справі *«Род проти Данії» (Rohde v. Denmark)*, 2005, §§ 97-98, стосовно приблизно одинадцяти місяців одиночного ув'язнення заявника, Суд не встановив порушення статті 3 з огляду на такі умови: загальні умови тримання заявника під вартою були належними; він мав доступ до газет і не був повністю позбавлений спілкування з іншими ув'язненими; він користувався можливістю прогулянок на свіжому повітрі або тренажерним залом; він брав книги в бібліотеці або купував товари в магазині; він проходив щотижневі мовні курси; його відвідували тюремний капелан, його адвокат, соціальний працівник і члени його родини та друзі; його регулярно відвідували фізіотерапевт, лікар і медсестра.

240. У справі *«Шмідт і Шміґоль проти Естонії» (Schmidt and Šmigol v. Estonia)*, 2023, §§ 133, 140 і 149-163, Суд висловив серйозне занепокоєння з приводу застосування одиночного ув'язнення як дисциплінарного заходу протягом тривалих і послідовних періодів часу. Суд зазначив, що тривале одиночне ув'язнення передбачає невід'ємний ризик шкідливого впливу на психічне

здоров'я будь-якої особи, незалежно від матеріальних або інших умов, що її оточують. Тож Суд зазначив, що практика тривалих послідовних періодів одиночного ув'язнення, в принципі, несумісна зі статтею 3, окрім випадків, коли Уряд може навести переконливі аргументи щодо існування виняткових обставин, які виправдовують таку практику, і довести, що таке дисциплінарне покарання дійсно застосовувалося як крайній захід. У зазначеній справі Суд встановив, що тривалі періоди одиночного ув'язнення (перший заявник провів 566 днів безперервно, а другий — 482 дні практично безперервно) без чергування з належними періодами звичайного режиму ув'язнення завдали заявникам труднощів, які виходять за межі неминучого рівня страждань, притаманних триманню під вартою. Відповідно, Суд встановив факт порушення статті 3 Конвенції.

241. Нарешті, слід зазначити, що вищенаведені принципи застосовуються, коли одиночне ув'язнення накладається на ув'язненого як дисциплінарне стягнення («*Рзаханов проти Азербайджану*» (*Rzakhanov v. Azerbaijan*), 2013, §§ 74-76).²⁹ Ці принципи також застосовуються, коли одиночне ув'язнення використовується як захід захисту ув'язненого від можливого насильства у в'язниці. У справі «*X проти Туреччини*» (*X v. Turkey*), 2012, §§ 41-45, Суд встановив, що факт поміщення заявника в одиночну камеру в захисних цілях без будь-якого обґрунтування відсутності прогулянок на свіжому повітрі або контакту з іншими ув'язненими в поєднанні з відсутністю належного судового перегляду цього заходу становив порушення статті 3 Конвенції (для порівняння див. справу «*Пеньяранда Сото проти Мальти*» (*Peñaranda Soto v. Malta*), 2017, §§ 76-77).

VII. Особливі категорії ув'язнених

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

A. Жінки з немовлятами та неповнолітніми

242. У своїй практиці Суд зазначив, що особливо проблематичним питанням є можливість для немовлят та малих дітей залишатися у в'язницях разом зі своїми матерями. У зв'язку з цим Суд відзначив підтвердження КЗК, що, з одного боку, в'язниця безумовно не може бути належним середовищем для немовляти чи малої дитини, а з іншого боку, примусове розлучення матерів і малолітніх дітей є вкрай небажаним. Суд також зазначив, що Правила ООН щодо поводження з

29. Див. також розділ «Дисциплінарні заходи та покарання» Посібника.

жінками-ув'язненими³⁰ передбачають, що рішення, якими дітям дозволяється перебувати в установах тримання під вартою разом з матерями, ґрунтуються на найкращих інтересах дитини (*«Корнейкова та Корнейков проти України» (Korneykova and Korneykov v. Ukraine)*, 2016, § 129), принцип, який закріплено у практиці Суду у справах, які зачіпали дітей (*«X проти Латвії» (X v. Latvia)* [ВП], 2013, § 95).

243. Суд також взяв до уваги рекомендації ВООЗ, відповідно до яких здорова новонароджена дитина повинна завжди залишатися з матір'ю, що покладає на органи влади обов'язок створити належні умови з метою практичного виконання цих вимог, у тому числі в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. Відповідно, у ситуації, коли матір тримають під вартою, а новонароджена дитина залишається з нею під повним контролем органів влади, у влади виникає обов'язок належним чином забезпечити охорону здоров'я і благополуччя дитини (*«Корнейкова та Корнейков проти України» (Korneykova and Korneykov v. Ukraine)*, 2016, § 131).

244. Остання справа стосувалася заявниці, яку помістили в СІЗО на п'ятому місяці вагітності і яка згодом народила хлопчика в ув'язненні. Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку з поведінкою органів влади: приковування матері наручниками в пологовому будинку (§§ 110-116);³¹ неналежні умови тримання під вартою; відсутність належного медичного догляду за дитиною.

245. Щодо матеріальних умов тримання під вартою, зокрема, Суд зазначив, що сукупний вплив недостатнього харчування матері, неналежної організації санітарно-гігієнічних умов тримання її та її новонародженого сина, а також недостатньої тривалості прогулянок вочевидь набули такої інтенсивності, що спричинили їй фізичні та психічні страждання, які становили нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження з нею та її дитиною (*там само*, §§ 140-148).

246. Що стосується медичного догляду за дитиною, Суд підкреслив, що забезпечення належного медичного нагляду та догляду за другим заявником, як новонародженим, який залишався разом з матір'ю у слідчому ізоляторі, було обов'язком органів влади. Він був особливо вразливий та вимагав ретельного медичного спостереження спеціалістом. Матеріали справи дали Суду достатні підстави для того, щоб встановити, що другий заявник залишався без будь-якого спостереження педіатра протягом майже трьох місяців. Зважаючи на юний вік дитини, лише одна ця обставина була достатньою для того, щоб дійти висновку, що у цій справі належних норм охорони здоров'я дотримано не було (*там само*, §§ 152-158).

247. Що стосується тримання під вартою дітей³², у справі *«Гювеч проти Туреччини» (Güveç v. Turkey)*, 2009, §§ 91-98, Суд вперше встановив, що ув'язнення неповнолітнього у в'язниці для дорослих становило нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, яке порушує статтю 3 Конвенції. Тримання п'ятнадцятирічного підлітка під вартою, з порушенням національного законодавства, тривало понад п'ять років і спричинило серйозні фізичні та психологічні проблеми, що призвели до трьох спроб самогубства, при цьому органи влади не надали йому належної медичної допомоги.

30. *Правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), А/С.3/65/L.5, 6 жовтня 2010 року*

31. Див. розділ «Використання засобів стримування» цього Посібника.

32. Див. також:

- *Конвенція про права дитини, 20 листопада 1989 року;*
- *Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») (Резолюція 40/33, 29 листопада 1985 року);*
- *Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Резолюція 45/113, 14 грудня 1990 року);*
- *Рекомендація СМ/Rec(2008)11 Комітету Міністрів державам-членам щодо Європейських правил для неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій або заходів.*

248. У зв'язку з цим слід також зазначити, що в кількох рішеннях щодо Туреччини Суд висловив свою стурбованість практикою тримання дітей під вартою під час досудового розслідування (див. *«Сельчук проти Туреччини» (Selçuk v. Turkey)*, 2006, § 35; *«Кошти та інші проти Туреччини» (Koşti and Others v. Turkey)*, 2007, § 30; *«Нарт проти Туреччини» (Nart v. Turkey)*, 2008, § 34) і встановив порушення пункту 3 статті 5 Конвенції. Наприклад, у справі *Сельчука (Selçuk)* заявник провів приблизно чотири місяці під вартою під час досудового розслідування, коли йому було шістнадцять років, а у справі *Нарта (Nart)* заявник провів сорок вісім днів під вартою, коли йому було сімнадцять років.

249. Однак, що стосується статті 3 Конвенції, Суд постановив, що її не можна тлумачити як таку, що встановлює загальне зобов'язання звільняти затриманого, і що Конвенція не забороняє Державам ув'язнювати засуджених неповнолітніх. Крім того, національні органи влади мають певну свободу дій щодо того, яким чином має здійснюватися роздільне тримання неповнолітніх і дорослих правопорушників, включаючи розміщення неповнолітніх правопорушників в окремих частинах установ, які зазвичай призначені для дорослих ув'язнених. У зв'язку з цим, поміщення неповнолітнього до секції для неповнолітніх правопорушників саме по собі не порушує статтю 3 Конвенції (*«Купарадзе проти Грузії» (Kuparadze v. Georgia)*, 2017, § 60). Водночас у деяких випадках розміщення неповнолітнього разом з дорослими затриманими навіть на короткий період часу може справити на нього сильне враження, яке в поєднанні з іншими неналежними умовами ув'язнення може призвести до порушення статті 3 Конвенції (*«Жердєв проти України» (Zherdev v. Ukraine)*, 2017, §§ 92-93). Аналогічно, розміщення неповнолітньої особи під вартою разом із засудженими ув'язненими може становити порушення статті 3 (*«І.Е. проти Республіки Молдова» (I.E. v. the Republic of Moldova)*, 2020, § 43).

250. У будь-якому випадку здоров'я позбавлених волі неповнолітніх осіб повинне охоронятися за визнаними медичними стандартами, які застосовуються до неповнолітніх у широкій спільноті. Органи влади завжди повинні керуватися найкращими інтересами дитини та забезпечувати їй належний догляд та захист. Крім того, якщо органи влади розглядають позбавлення волі дитини, необхідно провести медичне обстеження стану здоров'я дитини, щоб визначити, чи можна її помістити до колонії для неповнолітніх (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 138).

251. Слід також зазначити, що в контексті затримання неповнолітніх іммігрантів Суд постановив, що таке затримання, незалежно від того, стосується воно неповнолітніх з супроводом чи без супроводу, порушує особливі питання за статтею 3 Конвенції, оскільки діти, незалежно від того, супроводжуються вони чи ні, є надзвичайно вразливими і мають особливі потреби (*«Абдуллахі Елмі та Кабдулаахі Авейс Абубакар проти Мальти» (Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta)*, 2016, § 103). Дійсно, надзвичайна вразливість дитини є вирішальним чинником, який має переважну силу над міркуваннями стосовно правового статусу неповнолітнього іммігранта. Конвенція про права дитини 1989 року (1577 UNTS 3) заохочує Держави вживати належних заходів, щоб забезпечити належний захист і гуманітарну допомогу дітям-шукачам статусу біженця, як у супроводі, так і без супроводу (*«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, § 91). В останні роки Суд у кількох справах розглядав умови, в яких утримувалися неповнолітні іммігранти у супроводі дорослих.

252. Заявникам у справі *«Мусхаджієва та інші проти Бельгії» (Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium)*, 2010, §§ 57-63, було відповідно сім місяців, три з половиною роки, п'ять років і сім років, і вони перебували під вартою протягом одного місяця. Беручи до уваги їхній вік, тривалість тримання під вартою, той факт, що місце тримання під вартою не було пристосоване для неповнолітніх, а також медичні докази того, що вони зазнали серйозних психологічних проблем під час перебування під вартою, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції.

253. Заявникам у справі *«Канагаратнам проти Бельгії» (Kanagaratnam v. Belgium)*, 2011, §§ 64-69, було відповідно тринадцять, одинадцять і вісім років, і їх тримали під вартою приблизно чотири місяці. Суд зазначив, що вони були старшими за осіб у вищезгаданій справі, і що не було

жодних медичних доказів того, що вони зазнали психічного розладу під час перебування під вартою. Незважаючи на це, Суд встановив порушення статті 3, зазначивши, що: (i) місце тримання під вартою не було пристосоване для неповнолітніх; (ii) заявники були особливо вразливими через те, що до прибуття в Бельгію вони були розлучені зі своїм батьком через його арешт у Шрі-Ланці і втечу від тамтешньої громадянської війни; (iii) їхня мати, хоча і перебувала разом з ними в установі, не мала можливості належним чином піклуватися про них; (iv) їхнє тримання під вартою тривало набагато довше, ніж у справі *Мусхаджієвої (Muskhadzhiyeva)*.

254. Заявникам у справі *«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, §§ 92-103, було відповідно п'ять місяців і три роки, і їх тримали під вартою протягом п'ятнадцяти днів. Хоча місце тримання під вартою було призначене для прийому сімей, згідно з кількома звітами та ухвалами національних судів, воно не було належним чином пристосоване для цієї мети ні з точки зору матеріальних умов, ні з точки зору відсутності приватності та ворожого психологічного середовища, що панувало там. Це привело Суд до висновку, що: (i) незважаючи на відсутність медичних доказів цього, заявники, які були дуже молодими, страждали від стресу і тривоги; і (ii) незважаючи на відносно короткий період тримання під вартою, мало місце порушення статті 3 Конвенції.

255. Заявникам у п'яти наступних справах проти Франції — *«Р.М. та інші проти Франції» (R.M. and Others v. France)*, 2016, §§ 72-76, *«А.Б. та інші проти Франції» (A.B. and Others v. France)*, 2016, §§ 111-115, *«А.М. та інші проти Франції» (A.M. and Others v. France)*, 2016, §§ 48-53, *«Р.К. та інші проти Франції» (R.K. and Others v. France)*, 2016, §§ 68-72, і *«Р.К. та В.К. проти Франції» (R.C. and V.C. v. France)*, 2016, §§ 36-40 — було від чотирьох місяців до чотирьох років, і їх тримали під вартою від семи до вісімнадцяти днів. Суд зазначив, що на відміну від слідчого ізолятора, про який йдеться у справі *Попова (Popov)*, матеріальні умови у двох слідчих ізоляторів, про які йшлося у цих п'яти справах, не були проблемними. Вони були пристосовані для сімей, яких утримували окремо від інших затриманих, і забезпечені спеціально обладнаними кімнатами та засобами для догляду за дітьми. Однак один з ізоляторів був розташований безпосередньо біля злітно-посадкових смуг аеропорту, тому заявники піддавалися особливо високому рівню шуму. В іншому ізоляторі внутрішній двір був відділений від зони для затриманих чоловіків лише сіткою, і рівень шуму також був значним. Це значно вплинуло на дітей. Іншим джерелом занепокоєння були обмеження, притаманні місцю тримання під вартою, та умови, в яких ізолятори були організовані. Хоча протягом короткого періоду часу ці чинники не були достатніми для досягнення порогу жорстокості, передбаченого статтею 3 Конвенції, протягом більш тривалого періоду вони б обов'язково вплинули на малолітню дитину настільки, що перевищили би цей поріг. Оскільки періоди тримання під вартою були, на думку Суду, достатньо тривалими у всіх п'яти справах, Суд встановив порушення статті 3 у кожній з них.

256. У справі *«С.Ф. та інші проти Болгарії» (S.F. and Others v. Bulgaria)*, 2017, §§ 84-93, Суд встановив, що, хоча тримання під вартою неповнолітніх мігрантів було коротшим, ніж у деяких попередніх справах, умови в слідчому ізоляторі були значно гіршими. Камера, в якій утримувалися заявники, хоч відносно добре провітрювалася та освітлювалася, але була вкрай занедбаною. Камера була брудною, у ній знаходилися зношені двоярусні ліжка, матраци та постільна білизна, а на підлозі валялося сміття та вологий картон. Можливості доступу до туалету були обмежені, що змушувало їх мочитися на підлогу камери, в якій вони перебували. Органи влади, очевидно, не забезпечували заявників їжею та питтям протягом більш ніж двадцяти чотирьох годин після взяття їх під варту, і Уряд не заперечував твердження, що матері заявників було надано доступ до дитячої пляшечки та молока для наймолодшого заявника, якому було півтора року, лише приблизно через дев'ятнадцять годин після взяття їх під варту. Поєднання цих чинників повинно було суттєво вплинути на заявників, як фізично, так і психологічно, і повинно було мати особливо жакливі наслідки для наймолодшого заявника, який був ще немовлям. Суд також зазначив, що, хоча це правда, що в останні роки Держави на зовнішніх кордонах Європейського Союзу мали труднощі з подоланням масового напливу мігрантів, не

можна стверджувати, що у відповідний час Болгарія зіткнулася з надзвичайною ситуацією такого масштабу, що для її органів влади було практично неможливо забезпечити мінімально пристойні умови в ізоляторах короткострокового тримання, в які вони вирішили помістити неповнолітніх мігрантів одразу після їх перехоплення та арешту. У будь-якому випадку, з огляду на абсолютний характер статті 3, зростання напливу мігрантів не може звільнити Високу Договірну Державу від її зобов'язань за цим положенням. Суд встановив порушення статті 3 Конвенції.

257. У справі *«Г.Б. та інші проти Туреччини» (G.B. and Others v. Turkey)*, 2019, §§ 101-117 і 151, що стосувалася тримання під вартою матері-іммігрантки та її трьох дітей, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції головним чином на підставі неналежності відповідних слідчих ізоляторів для розміщення дітей з огляду на їхню надзвичайну вразливість, а також через несумісність такого тримання під вартою із загально визнаними міжнародними принципами захисту дітей. Суд також встановив, що тримання під вартою малих дітей у невідповідних умовах може саме по собі призвести до порушення пункту 1 статті 5, незалежно від того, чи супроводжував дитину дорослий, чи ні. Суд посилався на різні міжнародні органи, включаючи Раду Європи, які все частіше закликали Держави якнайшвидше і повністю припинити або викоринити тримання під вартою дітей-іммігрантів. У зв'язку з цим Суд також підкреслив, що присутність дитини в місці тримання під вартою разом з батьками буде відповідати підпункту (f) пункту 1 статті 5 лише тоді, коли національні органи влади можуть довести, що такий крайній захід було вжито після перевірки того, що жоден інший захід, пов'язаний з меншим обмеженням їх свободи, не може бути застосований.

В. Іноземні громадяни та меншини³³

258. Важливим процесуальним аспектом, пов'язаним із застосуванням заходів позбавлення волі до іноземних громадян, є необхідність негайного надання відповідній особі інформації зрозумілою їй мовою про суттєві юридичні та фактичні підстави для її позбавлення волі, як того вимагає пункт 2 статті 5 Конвенції.³⁴

259. Інформація повинна надаватися особі зрозумілою їй мовою, яка не обов'язково повинна бути її рідною мовою (*«Сусо Муса проти Мальти» (Suso Musa v. Malta)*, 2013, § 117). Однак національні органи влади повинні діяти старанно, якщо є ознаки того, що відповідна особа не розуміє мови (*«Ладент проти Польщі» (Ladent v. Poland)*, 2008, §§ 64-65). Якщо для інформування особи про причини позбавлення її волі використовується переклад, органи влади зобов'язані забезпечити ретельне і точне формулювання запитів на переклад (*«Шамаяєв та інші проти Грузії та Росії» (Shamayev and Others v. Georgia and Russia)*, 2005, § 425). Інформація також може бути надана через перекладача (*«А.Г. та Дж.К. проти Кіпру» (A.H. and J.K. v. Cyprus)*, 2015, § 224).

260. Оскільки Конвенція фактично не гарантує право на міждержавне переведення або право затриманого на розподіл до певної в'язниці,³⁵ важливо забезпечити іноземним ув'язненим певний контакт з їхніми сім'ями, хоча б за допомогою телефонних розмов або періодичних побачень (*«Лабак Ларреа та інші проти Франції» (Labaca Larrea and Others v. France)* (ухв.), 2017, § 44). Крім того, згідно зі статтею 8 від органів влади може вимагатися, щоб вони пішли на поступки і дозволили ув'язненому контактувати і розмовляти з членами своєї сім'ї їхньою рідною мовою (*«Нусрет Кая та інші проти Туреччини» (Nusret Kaya and Others v. Turkey)*, 2014, §§ 60-61).

33. Див. також *Практичний посібник із критеріїв прийнятності*

34. Див. також *Посібник зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини*.

35. Див. розділ «Місце відбування покарання» цього Посібника.

261. У справі *«Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019, §§ 149-159 і 228-243, Суд розглянув питання про надання психіатричного лікування представникам мовних меншин під час їх тримання під вартою. Суд наголосив, що Конвенція не гарантує затриманому право на лікування рідною мовою. Що стосується статті 3, то питання полягало в тому, чи «паралельно з іншими факторами були вжиті необхідні та розумні заходи для гарантування спілкування, яке сприяло б ефективному призначенню належного лікування». Однак було визнано, що стосовно психіатричного лікування «суто мовний елемент може виявитися вирішальним щодо наявності чи призначення відповідного лікування, але тільки тоді, коли інші фактори не дозволяють компенсувати відсутність спілкування». У контексті статті 5 Суд нагадав, що у цій справі Рада соціального захисту (яка ухвалила рішення про примусове утримання заявника) підтвердила його право говорити, бути зрозумілим і отримувати лікування німецькою мовою, яка є державною мовою Бельгії.

262. Органи влади також повинні забезпечити захист іноземних ув'язнених та представників меншин від насильства або залякування з боку інших ув'язнених. У справі *«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2008, §§ 69-73, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з тим, що фізичний добробут заявників не був належним чином захищений від міжетнічного насильства та переслідування з боку інших ув'язнених, чого можна було б досягти, наприклад, шляхом розміщення їх в окремих приміщеннях.

С. Засуджені до довічного позбавлення волі

263. На основі комплексного огляду та оцінки своєї попередньої практики щодо довічного позбавлення волі (див., зокрема, рішення у справі *«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, §§ 95-108), у справі *«Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (Vinter and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2013, §§ 119-122, Суд встановив, що в контексті довічного ув'язнення статтю 3 слід тлумачити як вимогу скорочення покарання *de facto* і *de jure*, у тому сенсі, що має передбачатися перегляд, який дозволяє національним органам влади розглядати, чи змінився засуджений до довічного позбавлення волі і чи досяг він прогресу на шляху до реабілітації під час відбування покарання настільки, що це б означало, що подальше тримання під вартою більше не може бути виправданим законними підставами пенологічного характеру.

264. Однак Суд підкреслив, що, зважаючи на свободу розсуду Договірних Держав у питаннях кримінального правосуддя та винесення вироків, його завдання не полягає у визначенні форми (виконавчої чи судової), у якій має відбуватися такий перегляд. З тієї ж причини Суд не має права визначати, коли саме має відбутися такий перегляд. Водночас Суд зазначив, що відповідні матеріали з порівняльного і міжнародного права, демонструють чітку підтримку інституту спеціального механізму, що гарантує перегляд не пізніше ніж через двадцять п'ять років після винесення вироку про довічне позбавлення волі, з періодичними переглядами після цього. Відповідно, якщо національне законодавство не передбачає можливості такого перегляду, довічне позбавлення волі не відповідатиме стандартам статті 3 Конвенції.

265. Крім того, Суд підкреслив, що хоча необхідний перегляд є подією у майбутньому, що обов'язково слідує за ухваленням вироку, засуджений до довічного позбавлення волі не зобов'язаний чекати і відбувати невизначену кількість років свого покарання, перш ніж він зможе подати скаргу на те, що правові умови його покарання не відповідають вимогам статті 3 в цьому відношенні. Це суперечило б як правовій визначеності, так і загальним принципам щодо статусу потерпілої особи у значенні цього терміну в статті 34 Конвенції. Крім того, у випадках, коли покарання після винесення вироку не підлягає скороченню відповідно до національного законодавства, було б дивно очікувати, що ув'язнений працюватиме над власною реабілітацією, не знаючи, чи може в майбутньому, в невизначений час, бути запроваджений механізм, який дозволить йому, на основі цієї реабілітації, претендувати на звільнення. На початку відбування

покарання засуджений до довічного позбавлення волі має право знати, що він повинен зробити для того, щоб питання про його звільнення було розглянуто та за яких умов. Сюди відноситься і те, коли відбуватиметься перегляд покарання або коли про такий перегляд можна буде клопотати. Відповідно, якщо національне законодавство не передбачає жодного механізму або можливості перегляду довічного ув'язнення, несумісність зі статтею 3 на цій підставі виникає вже в момент призначення довічного ув'язнення, а не на пізнішому етапі ув'язнення.

266. За фактами справи *Вінтера та інших (Vinter and Others)*, §§ 123-131, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції, встановивши, що вимоги цього положення не були дотримані щодо жодного з трьох заявників. У справі заявників Суд зазначив, що національне законодавство щодо повноважень виконавчої влади звільняти особу, яку засуджено до довічного позбавлення волі, було нечітким. Крім того, на той час не існувало жодного механізму перегляду. Однак, встановлюючи порушення у цій справі, Суд не мав наміру давати заявникам будь-яку перспективу неминучого звільнення. Рішення щодо їхнього звільнення залежатиме, наприклад, від того, чи існують законні підстави пенологічного характеру для їхнього продовженого тримання під вартою, а також від того, чи слід продовжувати тримати їх під вартою з огляду на небезпеку, яку вони становлять.

267. Згодом у справі *«Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (Hutchinson v. the United Kingdom)* [ВП], 2017, §§ 46-73, після подій на національному рівні, які були визнані такими, що відповідають Конвенції, Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції.

268. Суд послідовно застосовував свою практику в справі *Вінтера та інших (Vinter and Others)* до низки інших справ, що стосувалися різних країн.

269. У справі *«Оджалан проти Туреччини (№ 2)» (Öcalan v. Turkey (no. 2))*, 2014, §§ 199-207, Суд постановив, що було порушення статті 3 Конвенції щодо засудження заявника до довічного позбавлення волі без можливості умовного звільнення, встановивши, що за відсутності будь-якого механізму перегляду призначене заявнику довічне позбавлення волі становило покарання, яке не підлягає скороченню, і прирівнювалось до нелюдського поводження. Суд, зокрема, зазначив, що з огляду на статус заявника як засудженого до довічного позбавлення волі з обтяжуючими обставинами за злочин проти державної безпеки, йому було чітко заборонено подавати клопотання про звільнення протягом усього терміну відбування покарання. Крім того, хоча за турецьким законодавством Президент Республіки мав право наказати звільнити засуджену до довічного позбавлення волі особу, яка є літньою або хворою, таке звільнення з мотивів співчуття відрізнялось від поняття «перспективи звільнення» у розумінні практики Суду (див. також, наприклад, *«Болтан проти Туреччини» (Boltan v. Turkey)*, 2019, §§ 41-43).

270. У справі *«Ласло Мадяр проти Угорщини» (László Magyar v. Hungary)*, 2014, §§ 54-59, Суд постановив, що мало місце порушення статті 3 Конвенції щодо довічного позбавлення волі заявника без права на умовно-дострокове звільнення. Зокрема, Суд не був переконаний, що угорське законодавство дозволяло засудженим до довічного позбавлення волі знати, що вони повинні зробити для того, щоб питання про їхнє дострокове звільнення було розглянуто та за яких умов. Крім того, закон не гарантував належного врахування змін у житті ув'язнених та їхнього прогресу на шляху до реабілітації.

271. У відповідь на рішення у справі *Ласло Мадяра (László Magyar)* були внесені певні законодавчі зміни, які Суд пізніше розглянув у справі *«Т.П. та А.Т. проти Угорщини» (T.P. and A.T. v. Hungary)*, 2016, §§ 39-50. Зокрема, Суд встановив, що змушувати ув'язненого чекати сорок років, перш ніж увесь термін його довічного позбавлення волі буде вперше переглянуто в рамках обов'язкової процедури помилування, було занадто довгим періодом, і що, в будь-якому випадку, решта процедур, передбачених новим законодавством, не передбачали достатніх гарантій. Тож, Суд не був переконаний, що на момент ухвалення рішення у цій справі довічне позбавлення волі заявників можна розглядати як таке, що надає їм перспективу звільнення або

можливість перегляду, а тому законодавство не було сумісним зі статтею 3 Конвенції (див. також *«Шандор Варга та інші проти Угорщини» (Sándor Varga and Others v. Hungary)*, 2021, §§ 48-50 і *«Банчок і Ласло Мадяр (№ 2) проти Угорщини» (Bancsók and László Magyar (no.2) v. Hungary)*, §§ 42-48, в яких довічне позбавлення волі було визнано таким, що не підлягає скороченню у розумінні статті 3 через сплив сорока років, необхідних для того, щоб довічно ув'язнені могли вперше розглядатися на предмет умовно-дострокового звільнення, незважаючи на право таких ув'язнених звертатися до президента з клопотанням про помилування в рамках звичайної процедури помилування без обмежень).

272. У справі *«Харакчієв і Толумов проти Болгарії» (Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria)*, 2014, §§ 243-268, щодо засудження першого заявника до довічного позбавлення волі Суд встановив порушення статті 3. Суд зазначив, що з моменту набрання вироком першого заявника законної сили — листопад 2004 року — до початку 2012 року, його засудження до довічного позбавлення волі без права на заміну покарання більш м'яким становило нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, оскільки він не мав ані реальної перспективи звільнення, ані можливості перегляду його довічного позбавлення волі, що посилювалося суворим режимом та умовами тримання під вартою, які обмежували його реабілітацію або самовиправлення. У цей час президентське право помилування, яке могло б пом'якшити вирок заявнику, і спосіб, у який воно реалізовувалося, були дійсно непрозорими, без формальних або навіть неформальних гарантій. Також не було жодних конкретних прикладів того, що особа, яка відбуває покарання у вигляді довічного позбавлення волі без права на заміну покарання більш м'яким, могла б домогтися перегляду цього вироку. Однак Суд зазначив, що після реформ 2012 року порядок здійснення президентського права на помилування став більш чітким і передбачає можливість звільнення або заміни покарання більш м'яким. Тож, з цього часу позбавлення волі заявника без заміни на більш м'яке покарання може, принаймні формально, вважатися таким, що підлягає скороченню (див. також *«Манолов проти Болгарії» (Manolov v. Bulgaria)*, 2014, §§ 51-52).

273. Натомість, у справі *«Чачко проти Словаччини» (Čačko v. Slovakia)*, 2014, §§ 76-81, Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції. Зокрема, Суд зазначив, що механізм судового перегляду, який уможливує умовне звільнення засуджених до довічного позбавлення волі в ситуації заявника після двадцяти п'яти років ув'язнення, був запроваджений відносно незабаром після його засудження та подання заяви до Суду. Крім того, протягом значної частини цього періоду заявник продовжував свої спроби отримати відшкодування в національних судах.

274. Аналогічно, у справі *«Бодейн проти Франції» (Bodein v. France)*, 2014, §§ 53-62 Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції, вважаючи, що національне законодавство передбачало можливість перегляду вироків про довічне позбавлення волі, яка була достатньою з огляду на свободу розсуду, надану Державам у сфері кримінального правосуддя та винесення вироків. Суд, зокрема, зазначив, що французьке законодавство передбачало судовий перегляд ситуації засудженого і можливий перегляд вироку після тридцяти років ув'язнення. Суд дійшов висновку, що такий перегляд, спрямований на оцінку небезпеки ув'язненого і на розгляд того, як змінилася його поведінка під час відбування покарання, не залишає невизначеності щодо існування «перспективи звільнення» з самого початку відбування покарання. У випадку заявника, після вирахування періоду досудового тримання під вартою, він мав би право на перегляд свого вироку через двадцять шість років після засудження, і, в разі необхідності, міг бути умовно-достроково звільнений.

275. У справі *«Мюррей проти Нідерландів» (Murray v. the Netherlands)* [ВП], 2016, §§ 113-127, Суд розглянув скаргу засудженого до довічного позбавлення волі, який стверджував, що, хоча правовий механізм перегляду вироків про довічне позбавлення волі був запроваджений незабаром після того, як він подав свою заяву до Суду, *de facto*, у нього не було жодної перспективи на звільнення, оскільки йому ніколи не надавали психіатричного лікування, а отже, ризик повторного вчинення ним правопорушення й надалі вважатиметься надто високим, щоб мати право на звільнення. Суд постановив, що відбулося порушення статті 3 Конвенції. Зокрема,

Суд підкреслив, що відповідно до його практики, Держави мали широку свободу розсуду при визначенні заходів, необхідних для того, щоб надати засудженому до довічного позбавлення волі можливість реабілітуватися. Однак, хоча перед засудженням до довічного позбавлення волі заявник був визнаний таким, що потребує лікування, не було проведено жодних подальших оцінок того, яке саме лікування може знадобитися і може бути надане. Відповідно, на момент подання заяви до Суду будь-яке його клопотання про помилування на практиці не могло призвести до його звільнення. Отже, його довічне позбавлення волі *de facto* не підлягало скороченню, як того вимагає практика Суду за статтею 3 Конвенції.

276. Аналогічно, у справі *«Горіон проти Бельгії» (Horion v. Belgium)*, 2023, §§ 65-76, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку зі скаргою засудженого до довічного позбавлення волі, тримання якого у в'язниці більше не вважалось органами влади необхідним, але не було вжито заходів для його поміщення до спеціального психіатричного відділення, що було передумовою його реінтеграції в суспільство.

277. У справі *«Матіошайміс та інші проти Литви» (Matiošaitis and Others v. Lithuania)*, 2017, §§ 157-183, Суд постановив, що мало місце порушення статті 3 Конвенції щодо шести заявників, встановивши, що на момент винесення рішення довічне позбавлення волі заявників не могло вважатися таким, що підлягає скороченню, для цілей статті 3. Зокрема, Суд підкреслив, що заміна довічного позбавлення волі на більш м'яке покарання у зв'язку з невиліковною хворобою не може вважатися «перспективою звільнення». Так само амністія не може розглядатися як захід, що надає засудженим до довічного позбавлення волі перспективу пом'якшення покарання або звільнення. Суд також не вважав помилування президентом механізмом, що *de facto* забезпечує скорочення термінів довічного позбавлення волі з таких причин: відсутній обов'язок обґрунтовувати причини відмови у задоволенні клопотання про помилування; укази про помилування не підлягали судовому перегляду і не могли бути оскаржені безпосередньо ув'язненими; робота відповідної комісії з питань помилування була непрозорою, а її рекомендації не були юридично обов'язковими для Президента. Крім того, Суд встановив, що умови тримання під вартою засуджених до довічного позбавлення волі не сприяли реабілітації.

278. У справі *«Петухов проти України (№ 2)» (Petukhov v. Ukraine (no. 2))*, 2019, §§ 169-187 Суд постановив, що було порушення статті 3 Конвенції, оскільки заявник не мав перспективи звільнення від довічного позбавлення волі або можливості перегляду його вироку. Зокрема, президентське помилування, що є єдиною практикою пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні, не було чітко сформульовано і не мало належних процесуальних гарантій проти зловживань. Крім того, умови тримання під вартою засуджених до довічного позбавлення волі в Україні унеможлилювали їхній прогрес на шляху до реабілітації, а отже, не дозволяли органам влади здійснити справжній перегляд їхнього вироку (див. також справу *«Купінський проти України» (Kupinsky v. Ukraine)*, 2023, §§ 47-56, в якій Суд встановив порушення статті 7 Конвенції щодо заміни іноземного довічного позбавлення волі, яке можна скоротити, на таке, яке скоротити було неможливо у зв'язку з відсутністю можливості умовно-дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі в Україні).

279. У справі *«Марчелло Віола проти Італії (№ 2)» (Marcello Viola v. Italy (no. 2))*, 2019, §§ 103-138, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції. Суд зазначив, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі, призначене заявнику згідно з відповідним положенням за правопорушення, пов'язані з мафією, надмірно обмежувало його перспективи звільнення та можливість перегляду вироку. Зокрема, доступ до можливості звільнення під розписку або іншої зміни покарання залежав від «співпраці заявника з органами судової влади». Суд мав сумніви щодо вільного характеру вибору ув'язненого співпрацювати з органами влади та доцільності прирівнювати відсутність співпраці до небезпеки ув'язненого для суспільства. Фактично, відсутність «співпраці з органами судової влади» призвела до неспростовної презумпції небезпеки, яка позбавила заявника будь-якої реальної перспективи звільнення. Так, заявник не міг продемонструвати, що його тримання під вартою більше не було виправданим законними

підставами пенологічного характеру: продовжуючи прирівнювати відсутність співпраці до неспростовної презумпції небезпеки для суспільства, існуючий режим фактично оцінював небезпеку особи, посилаючись на час вчинення правопорушення, замість того, щоб брати до уваги процес реінтеграції та будь-який прогрес, досягнутий особою після засудження. Ця неспростовна презумпція фактично перешкоджала компетентному суду розглядати заяву про звільнення під розписку і з'ясовувати, чи змінилася відповідна особа під час перебування під вартою і чи досягла вона прогресу на шляху до реабілітації настільки, що її тримання під вартою більше не є виправданим підставами пенологічного характеру. Участь суду обмежувалася встановленням того факту, що умови співпраці не були виконані, і він не міг оцінити індивідуальну історію ув'язненого та його прогрес на шляху до реабілітації.

280. У цій справі Суд також вказав відповідно до статті 46 Конвенції, що Держава повинна провести реформу режиму довічного позбавлення волі, бажано шляхом прийняття законодавства, щоб гарантувати можливість перегляду вироку. Це повинно дати органам влади змогу визначати, чи змінився ув'язнений під час відбування покарання і чи досягнув він прогресу на шляху до реабілітації настільки, що його або її тримання під вартою більше не є виправданим законними підставами пенологічного характеру, а засудженому у в'язниці — знати, що він або вона повинні робити, щоб розглядалася можливість його звільнення, і за яких умов. Суд зазначив, що розрив зв'язків з мафіозними колами може виражатися в інших формах, ніж співпраця з органами судової влади та автоматичний механізм, передбачений чинним законодавством. Водночас Суд зазначив, що можливість подати клопотання про звільнення не обов'язково перешкоджала органам влади відхилити клопотання, якщо відповідна особа й надалі становила небезпеку для суспільства.

D. Ув'язнені в умовах збройного конфлікту

281. У справі *«Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II))* [ВП], 2021, §§ 235, 242-252, 267 і 272-281, Суд розглядав питання умов ув'язнення грузинських цивільних осіб і військовополонених збройними силами Росії та/або Південної Осетії (чиї дії приписувалися органам влади Росії) після збройного конфлікту в Грузії. Суд встановив, що в цьому контексті не було протиріч між статтею 3 Конвенції та міжнародним гуманітарним правом, які в загальному передбачають, що із ув'язненими особами (цивільними та військовополоненими) потрібно поводитися гуманно й утримувати їх у гідних умовах.

282. За фактами справи щодо ув'язнених цивільних осіб Суд встановив порушення статті 3 стосовно, зокрема, відсутності особистого простору в місцях тримання під вартою, спільного розміщення чоловіків і жінок, недостатньої кількості ліжок та відсутності базових санітарно-гігієнічних умов. Крім того, Суд зазначив, що ув'язнені зазнавали образливого та принизливого ставлення з боку охоронців: їх часто ображали й інколи били, наприклад під час прибуття до місця тримання, а також примушували прибирати вулиці та збирати трупи. Щодо військовополонених, Суд підкреслив, що вони користувалися особливим статусом захищених осіб згідно з міжнародним гуманітарним правом, якого не було дотримано за обставин, що розглядалися в цій справі, оскільки вони зазнавали різних форм жорсткого поводження, котрі прирівнюються до катування.

E. Інші особливі категорії ув'язнених

283. У справі *«В.В. проти Польщі» (W.W. v. Poland)*,* 2024, §§ 91-95 Суд встановив порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з відмовою дозволити трансгендерній особі продовжити гормональну терапію у в'язниці, яку їй було призначено попередньо в іншій в'язниці, і натомість зобов'язав її пройти додаткове медичне обстеження. Суд вважав, що оскаржуване рішення зачіпає свободу заявниці визначати свою гендерну ідентичність, що є однією з основних

засад самовизначення. У справі, що розглядається, національні органи влади мали переконливі докази того, що гормональна терапія була належним медичним лікуванням, яке відповідало стану здоров'я заявниці і мало позитивний на неї вплив. Отже, на заявницю було покладено непропорційний тягар доведення необхідності призначеного лікування шляхом проходження додаткової медичної консультації. Суд також зазначив, що заявниця була особливо вразливою як ув'язнена трансгендерна особа, яка проходила процедуру зміни статі, а отже, потребувала посиленого захисту з боку органів влади.

VIII. Права ув'язнених під час судового розгляду

Стаття 6 Конвенції

«1. «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...

...

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

...

(с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;»

Стаття 34 Конвенції

«Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права».

A. Доступ до юридичних консультацій

284. Негайний доступ до адвоката становить важливу протизагрозу вразливості осіб, які перебувають під вартою, забезпечує фундаментальний захист від примусу та жорстокого поводження, а також сприяє запобіганню судовим помилкам та досягненню цілей справедливого судового розгляду відповідно до статті 6 Конвенції (*«Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey)* [ВП], 2008, §§ 53-54; *«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 255). З точки зору права на справедливий суд, таке право має бути надане кожному «обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення». Право скористатися послугами адвоката може бути обмежене, якщо існують вагомі причини, що виправдовують таке обмеження, і якщо це обмеження не завдало шкоди загальній справедливості провадження.³⁶

285. Органи влади повинні забезпечити конфіденційність спілкування між ув'язненим та адвокатом, яка може поширюватися й на інших законних представників (*«А.Б. проти*

36. Див. також *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект) Європейської конвенції з прав людини*.

Нідерландів» (A.B. v. the Netherlands), 2002, § 86). Так, наприклад, Суд визнав порушення статті 8 Конвенції щодо перевірки документів адвоката персоналом в'язниці до і після зустрічі з його клієнтом у в'язниці за відсутності будь-якої підозри у вчиненні правопорушення і в ситуації, коли таку перевірку не було врегульовано чіткими та детальними рамками або гарантіями проти можливих зловживань чи свавілля (*«Намазлі проти Азербайджану» (Namazli v. Azerbaijan)*),* 2024, §§ 42-54).

286. Крім того, Суд зазначив, що, як правило, листування між фактичним або потенційним заявником та його представником у Суді має бути конфіденційним (*«Єфіменко проти Росії» (Yefimenko v. Russia)*, 2013, § 144).

287. Суд визнав, що певний контроль за кореспонденцією ув'язнених є необхідним і сам по собі не є несумісним з Конвенцією, враховуючи звичайні та розумні вимоги ув'язнення (*«Кемпбелл проти Сполученого Королівства» (Campbell v. the United Kingdom)*, 1992, § 45).

288. Однак, згідно з практикою Суду, будь-яка особа, яка бажає проконсультуватися з адвокатом, повинна мати можливість зробити це за умов, що сприяють повному і безперешкодному обговоренню. Тому відносини між адвокатом і клієнтом, в принципі, є привілейованими. Суд неодноразово підкреслював важливість права ув'язненого на спілкування з адвокатом у такий спосіб, щоб їх не чула адміністрація пенітенціарної установи. Те ж саме стосується й органів влади, які беруть участь у провадженні проти нього. Дійсно, якби адвокат не мав можливості розмовляти зі своїм клієнтом без нагляду й отримувати від нього конфіденційні вказівки, його допомога втратила б значну частину своєї корисності, тоді як Конвенція покликана гарантувати права, які є практичними та ефективними. Якщо листування між адвокатом та його клієнтом регулярно перевіряється особами або органами влади, які можуть бути безпосередньо зацікавлені в предметі листування, це не відповідає принципам конфіденційності та професійної таємниці відносин. З огляду на ці принципи, Суд постановив, що читання листування ув'язненого з адвокатом може бути дозволено лише за виняткових обставин, коли органи влади мають розумні підстави вважати, що привілеєм зловживають, оскільки зміст листа загрожує безпеці в'язниці або іншим особам, або має кримінальний характер. Те, що можна вважати «розумною підставою», залежатиме від усіх обставин, але передбачає наявність фактів або інформації, які б переконали об'єктивного спостерігача в тому, що привілейованим каналом зв'язку зловживали (*там само*, §§ 46-48; *«Пехович проти Польщі» (Piechowicz v. Poland)*, 2012, § 239).

289. У справі *«Канавчі та інші проти Туреччини» (Canavcı and Others v. Türkiye)*, 2023, §§ 91-109, стосовно моніторингу та запису, у тому числі за допомогою технічних пристроїв, зустрічей ув'язнених з їхніми адвокатами, Суд встановив порушення статті 8 на тій підставі, що на дискреційні повноваження, якими користувалися прокурори під час встановлення обмежень на спілкування заявників з їхніми адвокатами, не поширювались жодні умови, що обсяг цих дискреційних повноважень та спосіб їх реалізації не були визначені, а також, що не було надано жодних інших конкретних гарантій у цьому відношенні. За цих обставин Суд зазначив, що застосування оскаржуваних заходів щодо заявників, хоча і протягом обмеженого періоду та під час надзвичайного стану в Туреччині, могло бути свавільним і несумісним з вимогою законності.

В. Ефективна участь у національних судових процесах

290. У контексті кримінального провадження, в принципі, ув'язнені повинні користуватися всіма гарантіями справедливого суду, передбаченими статтею 6 Конвенції.³⁷ Однак у деяких випадках їхня ефективна участь у провадженні може передбачати необхідність вжиття органами влади подальших позитивних заходів, які дозволять ув'язненим належним чином підготуватися до

37. Див. також *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект) Європейської конвенції з прав людини*.

справи (*«Рук проти Німеччини» (Rook v. Germany)*, 2019, § 65, в якій заявнику було дозволено ознайомитися з відповідними електронними документами у в'язниці разом з його адвокатом).

291. У ситуації, коли обвинувачений був затриманий, перевозився і утримувався в приміщенні суду в надзвичайно тісних і переповнених умовах, в яких він не міг читати або писати, а також не мав належного доступу до природного світла і повітря або належних умов харчування, Суд зазначив, що він не міг належним чином підготуватися до розгляду своєї справи і ефективно брати участь у судовому розгляді, як того вимагає стаття 6 Конвенції. Суд підкреслив, що така ситуація, безсумнівно, погіршила його здатність до концентрації та інтенсивної розумової діяльності в години, що безпосередньо передували судовим засіданням, що не могло бути полегшено тим фактом, що йому допомагала команда професійних адвокатів (*«Моїсеев проти Росії» (Moiseyev v. Russia)*, 2008, § 222).

292. Крім того, заходи тримання ув'язнених у залі суду можуть вплинути на справедливість розгляду справи, гарантовану статтею 6 Конвенції, зокрема, вони можуть вплинути на реалізацію прав обвинуваченого на ефективну участь у провадженні та на отримання практичної та ефективної правової допомоги (*«Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (Svinarenko and Slyadnev v. Russia)* [ВП], 2014, § 134, з подальшими посиланнями). Відповідно, національні суди зобов'язані обирати найбільш прийнятні заходи безпеки для конкретної справи, беручи до уваги інтереси відправлення правосуддя, забезпечення справедливості судового розгляду та презумпцію невинуватості; вони повинні одночасно забезпечувати права обвинуваченого на ефективну участь у судовому розгляді та отримання практичної та ефективної правової допомоги (*«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016, § 152).

293. Так, наприклад, коли заявника помістили в переповнену скляну кабінку в залі суду, порушивши статтю 3 Конвенції, Суд встановив, що таке поводження, що принижує гідність, важко узгодити з поняттям справедливого слухання справи, беручи до уваги важливість рівності сторін, презумпції невинуватості та довіри, яку суди в демократичному суспільстві повинні викликати у громадськості, насамперед в обвинувачених (*там само*, §§ 149-150). Крім того, навіть якщо певний захід тримання в залі суду сам по собі не суперечить статті 3, він може перешкоджати ефективній участі обвинуваченого в судовому розгляді. У справі *«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016, §§ 151-153, поміщення обвинуваченого в скляну кабінку в залі суду, яке застосовувалося як звичайна практика, не давало йому можливості конфіденційно спілкуватися зі своїм адвокатом, працювати з документами або робити нотатки. Оскільки ця ситуація не була визнана та розглянута відповідним судом, Суд встановив порушення пункту 1 і підпунктів (b) і (c) пункту 3 статті 6 Конвенції.

294. Що стосується участі ув'язнених у цивільному провадженні,³⁸ Суд визнав, що в контексті провадження, яке стосується контексту в'язниці, можуть існувати практичні та політичні причини для встановлення спрощених процедур для вирішення різних питань, які можуть постати перед відповідними органами влади. Суд також не виключає, що спрощена процедура може бути проведена шляхом письмового провадження за умови дотримання принципів справедливого судового розгляду, гарантованих пунктом 1 статті 6 Конвенції. Однак навіть за такої процедури сторони повинні принаймні мати можливість клопотати про проведення публічного слухання, навіть якщо суд може відмовити у задоволенні такого клопотання і провести слухання у закритому режимі (*«Алтай проти Туреччини (№2)» (Altay v. Turkey (no. 2))*, 2019, § 77).

295. Крім того, Суд постановив, що коли сторона не може особисто з'явитися до суду для розгляду цивільної справи, представництво може бути належним рішенням у таких випадках. Враховуючи очевидні труднощі, пов'язані з транспортуванням затриманих осіб з одного місця в інше, Суд може, в принципі, погодитися з тим, що у випадках, коли позовна вимога не ґрунтується на особистому досвіді заявника, представництво затриманої особи адвокатом не

38. Див. також *Посібник зі статті 6 (цивільний аспект) Європейської конвенції з прав людини*.

буде порушенням принципу рівності сторін. З цією метою Суд повинен дослідити, чи були б особисті подання заявника «важливою частиною представлення справи позивачем і фактично єдиним способом забезпечити змагальне провадження» (*«Маргаретіч проти Хорватії» (Margaretić v. Croatia)*, 2014, § 128, з подальшими посиланнями).

296. Так, наприклад, у справі *Маргаретіч (Margaretić)*, § 132, в якій заявник перебував під вартою і не міг особисто з'явитися до суду, Суд не встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. Суд зазначив, зокрема, що позовна вимога заявника залежала не від деталей його особистого досвіду, а скоріше від вирішення питань правового характеру, і що йому було надано розумну можливість ефективно представити свою справу через представника.

297. Натомість, у справі *«Алтай проти Туреччини (№ 2)» (Altay v. Turkey (no. 2))*, 2019, §§ 79-82, Суд зазначив, що у справі заявника не було проведено жодного усного слухання на жодній стадії національного провадження, хоча справа стосувалася фактичних та правових питань. Відповідно до національного законодавства, провадження здійснювалося на підставі матеріалів справи, і ні заявник, ні обраний ним представник не мали можливості бути присутніми на засіданнях. Тож Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

298. У справі *«Вік проти Німеччини» (Wick v. Germany)*, 2024, § 102, заявник не зміг отримати судові рішення по суті своїх позовів проти застосування до нього заходів особливого тюремного режиму (роздільного тримання та відеоспостереження), оскільки його постійно переводили, а національні суди вважали, що ці такі дії втратили актуальність після його переведення. Суд встановив, що такий підхід національних судів неправомірно обмежував право заявника на доступ до суду відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції.

С. Комунікація з Судом

299. Що стосується комунікації ув'язнених з Судом, важливо зазначити, що стаття 34 Конвенції містить зобов'язання не перешкоджати ефективному здійсненню права на подання індивідуальної заяви до Суду, що виключає будь-яке втручання в право особи на ефективне подання та розгляд її скарги в Суді (*«Кано Мойя проти Іспанії» (Cano Moya v. Spain)*, 2016, § 43, з подальшими посиланнями).

300. У зв'язку з цим Суд наголосив, що надзвичайно важливою умовою ефективного функціонування механізму подання індивідуальних заяв, передбаченого статтею 34 Конвенції, є забезпечення для заявників або потенційних заявників можливості вільно спілкуватися із Судом, не зазнаючи тиску в будь-якій формі з боку органів влади, спрямованого на те, щоб змусити їх відкликати або змінити свої скарги. У цьому контексті термін «тиск» означає не лише акти прямого примусу та відвертого залякування, а й будь-які інші неправомірні опосередковані акти або контакти, що мали на меті позбавлення заявників наміру чи бажання звертатися зі скаргами до органів Конвенції (*«Чайковський проти України» (Chaykovskiy v. Ukraine)*, 2009, § 85).

301. Суд також наголосив на важливості дотримання конфіденційності листування Суду із заявниками, оскільки в таких листах може йтися про скарги на адміністрацію чи посадових осіб пенітенціарних установ. Розкриття листів, які надійшли із Суду чи адресовані йому, з читанням чи без читання їхнього змісту, безперечно породжує ризик виникнення можливої ситуації, коли при нагоді працівники пенітенціарної установи можуть вирішити помститися відповідному ув'язненому. Розкриття листів адміністрацією пенітенціарної установи може справляти на заявників ефект залякування і таким чином перешкоджати їм у зверненні зі скаргами до Суду (*«Кляхін проти Росії» (Klyakhin v. Russia)*, 2004, §§ 118-119). Крім того, вилучення Судом певних вкладень із кореспонденції, адресованої заявникам, може позбавити їх інформації, вкрай необхідної для ефективного розгляду їхніх заяв (*«Чайковський проти України» (Chaykovskiy v. Ukraine)*, 2009, § 87).

302. Хоча Суд встановив, що зобов'язання не перешкоджати здійсненню права на індивідуальну заяву не означає автоматично, що Держава зобов'язана надавати заявникам копії всіх або будь-яких бажаних документів або надавати їм технічні засоби на їхній вибір для виготовлення власних копій («*Корнаковс проти Латвії*» (*Kornakovs v. Latvia*), 2006, §§ 171-174), Суд також встановив, що стаття 34 Конвенції може накладати на органи державної влади обов'язок надавати копії документів заявникам, які перебувають у ситуації особливої вразливості та залежності і не можуть отримати документи, необхідні для своїх справ, без підтримки Держави («*Найден проти України*» (*Naydyon v. Ukraine*), 2010, § 63; «*Кано Мойя проти Іспанії*» (*Canoy v. Spain*), 2016, § 50). Крім того, в деяких випадках відмова адміністрації пенітенціарної установи забезпечити заявника конвертами, марками та папером, необхідними для листування з Судом, може становити невиконання Державою-відповідачем свого позитивного зобов'язання щодо забезпечення ефективного дотримання права заявника на повагу до його кореспонденції («*Комлет проти Румунії*» (*Cotleț v. Romania*), 2003, §§ 60-65).

303. Аналогічно, в деяких випадках реалізація права заявника на подання індивідуальної заяви в конкретний та ефективний спосіб може означати необхідність для Держави-відповідача вжити позитивних заходів, таких як призначення заявнику адвоката за схемою правової допомоги та забезпечення того, щоб призначений таким чином адвокат виконував свої обов'язки професійно та якнайкраще («*Фейлазу проти Мальти*» (*Feilazoo v. Malta*), 2021, §§ 125-132).

ІХ. Свобода думки, совісті і релігії

Стаття 9 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

304. Той факт, що ув'язнені загалом продовжують користуватися всіма основоположними правами і свободами, гарантованими Конвенцією — за винятком права на свободу в разі законного тримання під вартою — має особливі наслідки для права ув'язнених сповідувати свою релігію. Так, неможливість ув'язненого брати участь у богослужіннях становить втручання в реалізацію ним або нею «свободи сповідувати релігію або переконання» відповідно до статті 9 Конвенції («*Полторацький проти України*» (*Poltoratskiy v. Ukraine*), 2003, §§ 167; «*Мороз проти України*» (*Moroz v. Ukraine*), 2017, § 105). У зв'язку з цим, хоча Суд визнав важливість тюремної дисципліни, він підкреслив, що формальний підхід, який обмежує можливість сповідувати релігійні переконання на підставі дисципліни, був неприйнятним, зокрема, коли явно ігнорувалася індивідуальна ситуація ув'язненого і не враховувалася вимога дотримання справедливого балансу між конкуруючими приватними та громадськими інтересами («*Коростельов проти Росії*» (*Korostelev v. Russia*), 2020, § 59; див. також «*Абдулла Ялчин проти Туреччини (№ 2)*» (*Abdullah Yalçin v. Turkey (no. 2)*), 2022, § 32 щодо важливості індивідуальної оцінки ризиків).

305. З іншого боку, Суд постановив, що вимога молитися, читати релігійну літературу і медитувати в присутності інших є незручністю, яка майже неминуча у в'язницях, але не

суперечить самій суті свободи сповідувати свою релігію (*«Ковальковс проти Латвії» (Kovalkovs v. Latvia)* (ухв.), 2012, § 67). Аналогічно, неможливість для ув'язненого використовувати певні предмети під час богослужінь, які не є необхідними для сповідання релігії ув'язненого і можуть заважати іншим ув'язненим, є пропорційною відповіддю на необхідність захисту прав і свобод інших осіб у розумінні пункту 2 статті 9 Конвенції (*там само*, § 68). Суд також постановив, що, зазвичай, стаття 9 не надає ув'язненим ні права проповідувати в установі, де вони утримуються, ні права сповідувати свою релігію за межами цієї установи (*«Дж.Л. проти Фінляндії» (J.L. v. Finland)* (ухв.), 2000). Крім того, стаття 9 не надає ув'язненим права на визнання їх «політичними в'язнями» або на поводження з ними як з такими (*«Макфрлі та інші проти Сполученого Королівства» (McFeeley and Others v. the United Kingdom)*, 1980).

306. У практиці Суду питання щодо прав ув'язнених за статтею 9 може виникнути у зв'язку з такими ситуаціями:³⁹

- неможливість побачень ув'язнених зі священником або пастором (*«Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2016, § 201);
- відмова компетентних органів дозволити заявникам, яких залишили під вартою, брати участь у релігійних святкуваннях та конфіскація релігійних книг і певних предметів (*«Мороз проти України» (Moroz v. Ukraine)*, 2017, §§ 104-109);
- відмова адміністрації пенітенціарної установи, на підставі Covid-19, надати дозвіл ув'язненому відвідувати богослужіння за межами в'язниці, і подальша пропозиція доступу до релігійної підтримки онлайн (*«Константін-Лучіан Спіну проти Румунії» (Constantin-Lucian Spînu v. Romania)*, 2022);
- відмова виділити приміщення у в'язниці суворого режиму для проведення спільних молитов (*«Абдулла Ялчин проти Туреччини (№ 2)» (Abdullah Yalçın v. Turkey (no. 2))*, 2022, §§ 28-30);
- відмова адміністрації пенітенціарної установи врахувати особливі потреби ув'язненого в харчуванні (*«Якубський проти Польщі» (Jakóbski v. Poland)*, 2010, §§ 48-55);⁴⁰
- дисциплінарні покарання за прояв релігійних переконань (*«Коростельов проти Росії» (Korostelev v. Russia)*, 2020, § 50);
- надмірно жорсткі правила встановлення зміни релігійної приналежності ув'язнених та відсутність координації між різними пенітенціарними установами щодо реєстрації фактів, пов'язаних з релігійною приналежністю ув'язнених (*«Саран проти Румунії» (Saran v. Romania)*, 2020; *«Неагу проти Румунії» (Neagu v. Romania)*, 2020; див. для порівняння справу *«Маріш проти Румунії» (Mariş v. Romania)* (ухв.), 2020, в якій помилковий запис про релігію ув'язненого в його тюремній справі жодним чином не вплинув на його право сповідувати свої релігійні переконання).

307. Вищезазначені принципи щодо прав ув'язнених за статтею 9 відповідно застосовуються в контексті домашнього арешту (*«Сувегес проти Угорщини» (Süveges v. Hungary)*, 2016, §§ 151-157) та тримання незаконних мігрантів під вартою (*«К.Д. та інші проти Греції» (C.D. and Others v. Greece)*, 2013, §§ 78-79).

308. У цьому контексті слід також зазначити, що у справі особи, яку примусово тримали в тюремній лікарні і на яку чинився тиск з метою «виправлення» її переконань і практик, Суд встановив порушення статті 9 Конвенції. Суд спирався на принципи, згідно з якими свобода сповідувати свої релігійні переконання містить і негативний аспект, а саме право осіб не розкривати свою віру або релігійні переконання і не займати позицію, з якої можна зробити висновок про наявність чи відсутність у них таких переконань. Отже, органи державної влади не

39. Див. також *Посібник зі статті 9 Європейської конвенції з прав людини*.

40. Див. розділ «Харчування» цього Посібника.

мають права втручатися у сферу свободи совісті особи та намагатися з'ясувати релігійні переконання або зобов'язати її розкрити такі переконання. Суд також підкреслив першочергову важливість права на свободу думки, совісті та релігії і той факт, що Держава не може диктувати людині у що вірити, або вживати примусових заходів, щоб змусити її змінити свої переконання (*«Мокуте проти Литви» (Mockutė v. Lithuania)*, 2018, §§ 119 і 121-131).

Х. Свобода вираження поглядів

Стаття 10 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. ...

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

309. Відповідно до практики Суду, свобода вираження поглядів не припиняється за воротами в'язниці. Немає сумніву, що особа не втрачає своє право на свободу вираження поглядів за статтею 10 Конвенції лише через свій статус ув'язненого. Ув'язнені продовжують користуватися правом на свободу вираження поглядів незалежно від їхнього тримання під вартою (*«Янков проти Болгарії» (Yankov v. Bulgaria)*, 2003, § 126; *«Дональдсон проти Сполученого Королівства» (Donaldson v. the United Kingdom)* (ухв.), 2011, §§ 18-19). Так, наприклад, Суд встановив, що відмова адміністрації пенітенціарної установи доставити ув'язненим певні видання газети становила втручання у право заявників на отримання інформації та ідей за статтею 10 (*«Месут Юртсевер та інші проти Туреччини» (Mesut Yurtsever and Others v. Turkey)*, 2015, § 102; *«Мехмет Чифтчі проти Туреччини» (Mehmet Çiftci v. Turkey)*, §§ 36-46; див., з точки зору статті 8, *«Міргадіров проти Азербайджану і Туреччини» (Mirgadirov v. Azerbaijan and Turkey)*, 2020, § 115, і *«Чочолач проти Словаччини» (Chochoľáč v. Slovakia)*, 2022, §§ 35 і 52-56 щодо доступу до порнографічних матеріалів у в'язниці).

310. Відповідно, будь-які обмеження свободи вираження поглядів ув'язненого повинні бути обґрунтованими у розумінні пункту 2 статті 10 Конвенції, хоча таке обґрунтування цілком може бути знайдене в міркуваннях безпеки, зокрема, запобігання злочинності та заворушенням, які неминуче впливають з обставин позбавлення волі (*«Дональдсон проти Сполученого Королівства» (Donaldson v. the United Kingdom)* (ухв.)). Так, наприклад, коли органи влади затримували періодичні видання, надіслані ув'язненим поштою без проходження через адміністрацію пенітенціарної установи, і за відсутності задовільних підстав для своїх рішень щодо оскаржуваного змісту або відповідних національних критеріїв доступу ув'язнених до публікацій, Суд встановив порушення статті 3 Конвенції (*«Осман і Алтай проти Туреччини» (Osman and Altay v. Türkiye)*, 2023, §§ 44-60).

311. Принцип пропорційності вимагає помітного і достатнього зв'язку між санкцією та поведінкою й обставинами відповідної особи. У цьому контексті незалежний суд, який застосовує змагальну процедуру, забезпечує надійну гарантію проти свавілля. У будь-якому випадку, виправдання втручання у свободу вираження поглядів ув'язненого не може

ґрунтуватися виключно на тому, що це може образити громадську думку (*«Нільсен проти Сполученого Королівства» (Nilsen v. the United Kingdom)* (ухв.), 2008, §§ 49-50).

312. Крім того, певний контроль за змістом спілкування ув'язнених за межами в'язниці є частиною звичайних і розумних вимог позбавлення волі і, в принципі, не є несумісним зі статтею 10 Конвенції (*там само*, § 51).⁴¹

313. У справі *«Янков проти Болгарії» (Yankov v. Bulgaria)*, 2003, §§ 130-145, Суд встановив, що покарання ув'язненого у вигляді семи діб тримання в дисциплінарному ізоляторі за помірно образливі висловлювання проти судової та пенітенціарної систем в особистому рукописі становило втручання в його право на свободу вираження поглядів. Суд визнав неприйнятним те, що фактичні твердження в рукописі заявника вимагали його дисциплінарного покарання. Суд підкреслив, що органи влади повинні були проявити стриманість у своїй реакції, зокрема, враховуючи, що зауваження ніколи не поширювалися серед інших ув'язнених і не існувало безпосередньої загрози поширення рукопису, навіть якби він був винесений за межі в'язниці, оскільки він не був у формі, готовій для публікації. Підсумовуючи, Суд встановив, що не було досягнуто справедливого балансу між свободою вираження поглядів заявника, з одного боку, та законною метою захисту репутації державних службовців і підтримання авторитету судової влади, з іншого боку, що порушило право заявника, передбачене статтею 10 Конвенції (див. також справу *«Скалка проти Польщі» (Skalka v. Poland)*, 2003 щодо образливих висловлювань ув'язненого на адресу судді в листі до голови суду).

314. Натомість, у справі *«Нільсен проти Сполученого Королівства» (Nilsen v. the United Kingdom)*, 2008, §§ 51-58, Суд встановив, що конфіскація автобіографічного рукопису, в якому графічно описані злочини ув'язненого, була виправданою з метою охорони здоров'я чи моралі, а також захисту репутації чи прав інших осіб у розумінні статті 10 Конвенції. У цьому відношенні Суд приділив особливу увагу впливу рукопису на сім'ї та жертв, які вижили. На думку Суду, те, що особа, яка вчинила вбивство і каліцтво, прагне опублікувати для особистого задоволення власну розповідь про такі злочини, є образою людської гідності, однієї з фундаментальних цінностей, що лежать в основі Конвенції. Крім того, стосовно почуття обурення серед громадськості, Суд підкреслив, що існує основна і суттєва різниця між особою, яка вчинила тяжкий, розпусний і серйозний злочин, і публікує власний детальний автобіографічний опис цих правопорушень, і третьою особою, яка пише про злочини і правопорушника, тому той факт, що опис вбивств вже був у загальному доступі, не було достатнім для обґрунтування клопотання заявника про публікацію його рукопису.

315. З іншого боку, у справі *«Заїдов проти Азербайджану (№ 2)» (Zayidov v. Azerbaijan (no. 2))*, 2022, адміністрація пенітенціарної установи вилучила та знищила 278 сторінок рукопису, написаного журналістом під час тримання під вартою, в якому він відобразив свої переживання та думки про своє триваюче тримання під вартою, а також про політичні події в країні та свої спогади про певні події та особистостей за останні двадцять років свого життя. Органи влади вважали, що рукопис містив непристойні та образливі висловлювання на адресу керівництва Держави та чинних урядовців, а також образливі слова на адресу персоналу слідчого ізолятора. Суд зазначив, що такі дії органів влади становили втручання у свободу вираження поглядів заявника у розумінні статті 10. Це втручання ґрунтувалося на Правилах внутрішнього дисциплінарного розпорядку, які не забезпечували достатніх процесуальних гарантій проти свавільних рішень адміністрації в'язниці і, по суті, надавали адміністрації необмежену владу в оцінці змісту рукопису. Суд зазначив, що таке правове регулювання було несумісним з вимогою «встановлені законом» відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції.

316. У справі *«Бідар проти Франції» (Bidart v. France)*, 2015, §§ 39-47, в якій звільнення ув'язненого під розписку частково було обумовлено його утриманням від розповсюдження

41. Див. розділ «Спілкування. Спілкування. Захист різних засобів зв'язку» цього Посібника.

будь-якого твору або аудіовізуальної продукції, автором або співавтором якої він є, що стосується, повністю або частково, терористичного злочину, за який його було засуджено, Суд постановив, що в його свободу вираження поглядів згідно зі статтею 10 Конвенції не було необґрунтованого втручання. Суд взяв до уваги, зокрема, права жертв і делікатний контекст щодо терористичних злочинів, за які заявника було засуджено. Суд також наголосив на тому, що втручання, про яке йдеться, було предметом судового перегляду.

317. У справі *«Дональдсон проти Сполученого Королівства» (Donaldson v. the United Kingdom)*, 2011, §§ 20-33 Суд визнав, що заборона демонструвати символіку (білу лілію) становила втручання у свободу вираження поглядів ув'язненого відповідно до статті 10 Конвенції. Однак, на думку Суду, таке втручання явно переслідувало законні цілі запобігання безладу і злочинам, а також захисту прав інших осіб. Що стосується пропорційності заходу, Суд підкреслив, що Держави мають широку свободу розсуду в оцінці того, які символи можуть потенційно розпалити існуючу напруженість, оскільки культурні та політичні символи мають багато рівнів значення, які можуть бути повністю зрозумілі лише тими, хто знає історичний контекст. Біла лілія вважалася символом, нерозривно пов'язаним з громадянським конфліктом, оскільки її носили в пам'ять про республіканців, вбитих у Північній Ірландії. Тому це була одна з багатьох емблем, які вважалися недоречними на робочому місці та в громадських місцях в'язниць Північної Ірландії, оскільки їх публічне носіння могло вважатися образливим, а, отже, спровокувати насильство та безлад. У справі заявника втручання, на яке він скаржився, було відносно вузьким, оскільки стосувалося лише тих ув'язнених, які перебували за межами своїх камер, і за даних обставин було пропорційним законній меті запобігання безладу. Суд визнав скаргу заявника неприйнятною як явно необґрунтовану.

318. У справі *«Мехмет Чифтчі та Суат Інседере проти Туреччини» (Mehmet Çiftçi and Suat İncedere v. Turkey)*, 2022, Суд встановив, що дисциплінарна санкція (обмеження спілкування протягом одного місяця) за виконання пісень та декламування віршів з нагоди історичної події (під час якої деякі ув'язнені були вбиті та поранені в ході операції з забезпечення безпеки у в'язниці) становило непропорційне втручання у свободу вираження поглядів заявників. Суд встановив, зокрема, що відповідна дисциплінарна санкція, хоча і була помірною, але не була належним чином обґрунтована національними органами влади, які не провели оцінку пропорційності відповідних інтересів, що порушувалися.

ХІ. Робота у в'язниці

Стаття 4 Конвенції

«...»

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

(а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;

...»

319. У своїй практиці Суд зазначив, що робота у в'язниці в багатьох аспектах відрізняється від роботи, яку виконують звичайні співробітники. Вона слугує основній меті реабілітації та ресоціалізації. Робочий час, винагорода та використання частини цієї винагороди як внеску на

утримання відображають конкретний контекст пенітенціарної установи (*«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 93). Крім того, оскільки органи влади несуть відповідальність за добробут ув'язнених, при виконанні робіт у в'язниці необхідно вживати необхідних заходів безпеки (*«Горгієв проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2012, § 68).

320. Що стосується роботи, яку можуть вимагати від ув'язнених, то в одному зі своїх попередніх рішень за статтю 4 Конвенції⁴² Суд мав розглянути роботу, яку повинен був виконувати ув'язнений рецидивіст, умовою звільнення якого було накопичення певної суми заощаджень. Визнавши, що робота, про яку йдеться, була обов'язковою, Суд не знайшов порушення статті 4 Конвенції на тій підставі, що вимоги підпункту «а» пункту 3 статті 4 були дотримані. На думку Суду, необхідна робота «не виходила за рамки “звичайної” роботи в цьому контексті, оскільки вона була розрахована на те, щоб допомогти ув'язненому реінтегруватися в суспільство, і в якості правової основи мала положення, еквівалент яких знайдений в деяких інших Державах-членах Ради Європи» (*«Ван Дроогенбрук проти Бельгії» (Van Droogenbroeck v. Belgium)*, 1982, § 59).

321. Що стосується винагороди та соціального забезпечення ув'язнених, у справі *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 122, Суд послався на рішення Комісії у справі *«Двадцять одна затримана особа проти Німеччини» (Twenty-One Detained Persons v. Germany)*, 1968, рішення Комісії, в якій заявники, посилаючись на статтю 4, скаржилися на те, що їм було відмовлено в належній винагороді за роботу, яку вони повинні були виконувати під час їхнього тримання під вартою, а також на те, що адміністрація в'язниці не сплачувала за них жодних відрахувань за виконану роботу в рамках системи соціального забезпечення. Комісія визнала їхню скаргу неприйнятною як явно необґрунтовану. Суд зазначив, що стаття 4 не містить жодних положень щодо винагороди ув'язнених за їхню роботу. Крім того, Суд посилався на свою послідовну судову практику, яка відхиляла як неприйнятні будь-які заяви ув'язнених, які вимагали вищої оплати за свою роботу або права на соціальне забезпечення.

322. Суду довелося розглядати аналогічну скаргу під дещо іншим кутом зору в справі *«Пузінас проти Литви» (Puzinas v. Lithuania)* (ухв.), 2005. Заявник скаржився за статтями 4 і 14 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу на те, що національне законодавство про соціальне забезпечення було неналежним, оскільки не дозволяло ув'язненим претендувати на пенсію або будь-які інші соціальні виплати за роботу в місцях позбавлення волі. Суд розглянув скаргу в першу чергу за статтю 1 Першого протоколу, зазначивши, що беззаперечним було те, що заявник не мав права на будь-яку пенсію або соціальні виплати згідно з відповідним національним законодавством. Щодо майбутнього права заявника на пенсію або її розміру Суд, встановивши, що заявник не мав майна в розумінні статті 1 Першого протоколу, відхилив скаргу за цим положенням, а також за іншими положеннями, на які він посилався, як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції (див. також *«Сілі проти України» (Sili v. Ukraine)*, 2021, §§ 58-64).

323. У справі *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, §§ 124-134, в якій заявник стверджував, що європейські стандарти змінилися настільки, що робота у в'язниці, яка не пов'язана із системою пенсійного забезпечення за віком, більше не може розглядатися як робота, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи, Суд не вважав, що така робота становить «примусову або обов'язкову працю» у розумінні статті 4. Суд зазначив, що національне законодавство відображає розвиток європейського права, оскільки всім ув'язненим надавалась медична допомога та допомога від нещасних випадків, а працюючих ув'язнених було приєднано до схеми страхування на випадок безробіття, але не до системи пенсійного забезпечення за віком. Однак не було досягнуто достатнього консенсусу щодо питання приєднання працюючих ув'язнених до системи пенсійного

42. Див. також *Посібник зі статті 4 Європейської конвенції з прав людини*.

забезпечення за віком. На думку Суду, незважаючи на те, що Європейські пенітенціарні правила 2006 року відображають тенденцію, що розвивається, це не може бути перетворено на зобов'язання за Конвенцією. Суд не знайшов підстав для такого тлумачення статті 4, на якому наполягав заявник, і дійшов висновку, що обов'язкову роботу, яку повинен був виконувати ув'язнений без участі в системі пенсійного забезпечення за віком, слід розглядати як «роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи» у значенні підпункту «а» пункту 3 статті 4 Конвенції.

324. Аналогічно, у справі *«Мейєр проти Швейцарії» (Meier v. Switzerland)*, 2016, §§ 68-80, Суд не вважав, що обов'язок ув'язненого виконувати тюремну роботу після досягнення пенсійного віку становило «примусову або обов'язкову працю», а скоріше «роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи» у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 4 Конвенції. Суд підкреслив, що обов'язок ув'язненого продовжувати працювати навіть після досягнення пенсійного віку можна вважати таким, що відповідає меті зменшення шкідливих наслідків позбавлення волі. Належна та розумна праця може допомогти структурувати повсякденне життя та зберегти корисну діяльність — цілі, які були важливими для добробуту ув'язненого, який відбуває тривалий термін покарання. У зазначеній справі, стосовно характеру роботи, яку виконували ув'язнені, які досягли пенсійного віку, національне законодавство передбачало звільнення від роботи певних категорій ув'язнених залежно від їхньої працездатності та стану здоров'я. Робота, доручена заявнику, очевидно, відповідала цим керівним принципам, оскільки від нього вимагалось лише брати участь у роботі під наглядом, включаючи розфарбовування мандал, прибирання камери та вирізання скульптур з коряг. На думку Суду, така діяльність цілком відповідала його віку та фізичним можливостям. Крім того, він працював лише приблизно три години на день, був інтегрований у «крило утриманців та пенсіонерів» і отримував оплату за свою роботу. Суд також наголосив на відсутності достатнього консенсусу серед Держав-членів щодо примусу ув'язнених до праці після досягнення пенсійного віку, а це означає, що національні органи влади користувались широкою свободою розсуду в цьому питанні. Крім того, на думку Суду, Європейські пенітенціарні правила не обов'язково слід тлумачити як такі, що повністю забороняють Державам-членам вимагати від ув'язнених, які досягли пенсійного віку, працювати.

325. Нарешті, у справі *«Якутська Республіканська федерація профспілок проти Росії» (Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia)*, §§ 29 і 39-48, Суд розглянув законодавче обмеження на об'єднання в профспілки ув'язнених з точки зору статті 11 Конвенції. Суд встановив, що пункт 1 статті 11 захищає свободу створення профспілок як одну з форм або особливий аспект свободи об'єднання, і що пункт 2 не виключає жодну професійну групу з обсягу застосування цієї статті. Так, стаття 11 була застосовна в обставинах цієї справи. Однак, по суті справи, Суд зазначив, що робота у в'язниці не може бути прирівняна до звичайної зайнятості і що свободу створення профспілок може бути складно реалізувати в умовах тримання під вартою. Крім того, на основі порівняльного дослідження Суд встановив, що не існувало достатнього європейського консенсусу щодо того, що стаття 11 гарантує право ув'язнених на об'єднання в профспілки. Тому Суд не встановив порушення положень статті 11 Конвенції. Однак Суд також підкреслив, що Конвенція є «живим інструментом» і розвиток подій у цій галузі може в якийсь момент у майбутньому вимагати поширення профспілкової свободи на працюючих в'язнів, особливо якщо вони працюють на приватного роботодавця.

XII. Майно ув'язнених

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

326. Стаття 1 Першого протоколу по суті гарантує право на володіння майном. Будь-яке втручання в це право має відповідати принципу законності та переслідувати законну мету за допомогою засобів, розумно пропорційних меті, яку прагнуть досягти.⁴³

327. У контексті втручання у право ув'язнених вільно розпоряджатися своїм майном, у тому числі своїми заробітками та заощадженнями, Суд підкреслив, що Держави мають широку свободу розсуду відповідно до статті 1 Першого протоколу, коли мова йде про загальні заходи економічної або соціальної стратегії (*«Міхал Коргул проти Польщі» (Michał Korgul v. Poland)*, 2017, § 54). Так, наприклад, Суд визнав, що обов'язок ув'язнених використовувати половину своїх грошей для погашення боргу перед Державою не був непропорційним переслідуваній меті (*«Ладуна проти Словаччини» (Laduna v. Slovakia)*, 2011, §§ 82-86).

328. Суд також постановив, що національним органам влади не можна дорікати за те, що вони забезпечили внесення обмеженої суми грошей до ощадного фонду, яка мала бути передана заявнику після його звільнення з в'язниці. Надаючи таку оцінку, Суд взяв до уваги законні дії Держави щодо використання таких систем, які вона вважає найбільш прийнятними для реінтеграції ув'язнених у суспільство після їх звільнення, зокрема шляхом забезпечення для них певної суми грошей (*«Міхал Коргул проти Польщі» (Michał Korgul v. Poland)*, 2017, §§ 54-55). Натомість, у справі *«Семашко та Ольшинський проти Польщі» (Siemaszko and Olszyński v. Poland)*, 2016, §§ 85-92, в якій ув'язнені були зобов'язані зберігати кошти на рахунку з нижчою відсотковою ставкою, ніж та, що була доступна на відкритому ринку, Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу.

329. Стаття 1 Першого протоколу також покладає на органи влади обов'язок зберігати тимчасово вилучені у затриманій особі речі з належною обережністю. У справі *«Тендам проти Іспанії (Tendam v. Spain)*, 2010, §§ 50-57, заявник після звільнення з-під варті подав позов проти Держави у зв'язку з пошкодженням або зникненням речей, вилучених у нього під час кримінального провадження. Однак національні органи влади відхилили позовну вимогу заявника на тій підставі, що він не довів, що вилучені речі зникли або були пошкоджені. За цих обставин Суд зазначив, що тягар доведення зникнення або пошкодження речей залишався на органах судової влади, які були відповідальними за їх збереження протягом усього часу арешту, а не на заявнику, який був виправданий більш ніж через сім років після вилучення речей. Оскільки після виправдання заявника органи судової влади не надали жодних обґрунтувань зникненню та пошкодженню вилучених речей, вони несли відповідальність за збитки, спричинені таким вилученням. Національні суди, які розглянули позовну заяву, не взяли до уваги відповідальність, покладену на органи судової влади, та не надали заявнику можливості отримати відшкодування за завдану шкоду. Відмовивши заявнику у задоволенні його позову

43. Див. також *Посібник зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини*.

про компенсацію, суди поклали на нього непропорційний та надмірний тягар, що є порушенням статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

XIII. Освіта

Стаття 2 Першого протоколу до Конвенції

«Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань».

330. Суд зазначив, що хоча йому відомі рекомендації Комітету міністрів про те, що навчальні заклади повинні бути доступні для всіх ув'язнених,⁴⁴ стаття 2 Першого протоколу не покладає на Договірні Держави зобов'язання організовувати навчальні заклади для ув'язнених, якщо таких закладів ще не існує. Однак, якщо органи влади відмовляють ув'язненому в доступі до вже існуючого навчального закладу, виникає порушення статті 2 Першого протоколу. Будь-яке таке обмеження має бути передбачуваним, переслідувати законну мету та бути пропорційним цій меті.⁴⁵ Хоча стаття 2 Першого протоколу не накладає позитивне зобов'язання надавати освіту у в'язниці за будь-яких обставин, але якщо така можливість є, вона не повинна підлягати свавільним і необґрунтованим обмеженням (*«Вельйо Велев проти Болгарії» (Velyo Velev v. Bulgaria)*, 2014, § 34; *«Узун проти Туреччини» (Uzun v. Turkey)* (ухв.), 2020, §§ 25-34). З іншого боку, якщо ув'язнений кидає навчання або не звертається зі справжнім клопотанням про доступ до освіти, він не може скаржитися на обмеження свого права на освіту (*«Матіошайміс та інші проти Литви» (Matiošaitis and Others v. Lithuania)*, 2017, § 194; *«Куреас та інші проти Греції» (Koureas and Others v. Greece)*, 2018, §§ 96-99).

331. У справі *«Вельйо Велев проти Болгарії» (Velyo Velev v. Bulgaria)*, 2014, §§ 34-42, щодо клопотання особи, яка перебуває в попередньому ув'язненні, про доступ до існуючого навчального закладу у в'язниці, яке було відхилено на тій підставі, що він був відкритий лише для засуджених ув'язнених, Уряд послався на три різні підстави для виправдання виключення заявника зі школи. Щодо першого аргументу про недоцільність відвідування заявником школи разом із засудженими ув'язненими Суд зазначив, що заявник не заперечував проти цього і не було жодних доказів, які б свідчили про те, що особам, які перебувають в попередньому ув'язненні, буде завдано шкоди через відвідування школи разом із засудженими ув'язненими. Крім того, Суд не вважав, що невизначеність щодо тривалості досудового тримання під вартою є вагомим обґрунтуванням для виключення з навчальних закладів. Нарешті, щодо третього аргументу Уряду про те, що заявник ризикував бути засудженим як рецидивіст, тому навчання разом з ним інших ув'язнених, які не є рецидивістами, не відповідало б їхнім інтересам, Суд нагадав, що заявник мав право на презумпцію невинуватості, а отже, не міг бути кваліфікований як рецидивіст. У світлі цих міркувань та визнаючи безсумнівну зацікавленість заявника в отриманні середньої освіти, Суд встановив, що відмова у зарахуванні його до школи при пенітенціарній установі не була достатньо передбачуваною, не переслідувала законної мети та не була пропорційною цій меті.

332. У справі *«Мехмет Решім Арслан та Орхан Бінголь проти Туреччини» (Mehmet Reşit Arslan and Orhan Bingöl v. Turkey)*, 2019, §§ 51-53, Суд розглядав ситуацію, коли двоє засуджених

44. *Рекомендація № (89) 12 про освіту в пенітенціарних закладах; Рекомендація Rec(2006) 2 про Європейські пенітенціарні правила.*

45. Див. також *Посібник зі статті 2 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини.*

ув'язнених звернулися до адміністрації пенітенціарної установи з клопотанням дозволити їм користуватися аудіовізуальними матеріалами, комп'ютерами та електронними пристроями з метою підготовки до вступу в університет або здобуття вищої освіти. Національне законодавство дозволяло засудженим ув'язненим продовжувати навчання у в'язниці, наскільки це було можливо з огляду на ресурси в'язниці. Дозволялось також використовувати аудіовізуальні навчальні ресурси та комп'ютери з доступом до Інтернету під наглядом у приміщеннях, відведених для цього адміністрацією пенітенціарної установи, в рамках програм реабілітації або навчальних курсів. Ця можливість становила незамінний матеріальний засіб для забезпечення реального здійснення права на освіту, оскільки дозволяла ув'язненим готуватися до іспитів для вступу до вищих навчальних закладів і, можливо, продовжувати навчання. За цих обставин Суд встановив, що клопотання заявника підпадає під дію статті 2 Першого протоколу.

333. По суті справи, Суд встановив, що спосіб регулювання доступу до аудіовізуальних навчальних матеріалів, комп'ютерів та Інтернету підпадав під межі свободи розсуду Договірної Держави. В'язниці у цій справі мали засоби, щоб забезпечити своїх ув'язнених можливістю, передбаченою законом. Крім того, жодного конкретного обґрунтування нестачі ресурсів у в'язницях, про які йшлося, не було наведено ні в національному провадженні, ні в Суді, а національні органи влади не провели належної оцінки всіх інтересів, які порушувалися, і не надали жодних обґрунтувань для обмеження доступу заявників до використання електронних матеріалів (*там само*, §§ 60-72).

XIV. Право голосу

Стаття 3 Першого протоколу до Конвенції

«Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу».

334. Стаття 3 Першого протоколу гарантує суб'єктивні права, включаючи право голосувати й виставляти свою кандидатуру на виборах. Права, гарантовані цією статтею, мають вирішальне значення для встановлення та підтримки основ ефективної та значущої демократії, що керується верховенством права. Право голосу не є привілеєм. Презумпція в демократичній державі має бути на користь інклюзивності та визнання загального виборчого права як основного принципу («*Гірт проти Сполученого Королівства (№ 2)*» (*Hirst v. the United Kingdom (no. 2)*) [ВП], 2005, §§ 57-58; «*Скоппола проти Італії (№ 3)*» (*Scoppola v. Italy (no. 3)*) [ВП], 2012, § 82).

335. Водночас права, закріплені в статті 3 Першого протоколу, не є абсолютними. Існує простір для неявних обмежень, і Договірним Державам має бути надана широка свобода розсуду в цій сфері. Проте саме Суд в останній інстанції визначає, чи були дотримані вимоги статті 3 Першого протоколу. Суд повинен переконатися, що умови не обмежують права, про які йде мова, настільки, щоб завдати шкоди самій суті цих прав і позбавити їх ефективності; що вони встановлені для досягнення законної мети; і що використані засоби не є непропорційними («*Анчугов та Гладков проти Росії*» (*Anchugov and Gladkov v. Russia*), 2013, §§ 95-96).⁴⁶

336. Суд вже розглядав питання позбавлення засуджених ув'язнених виборчих прав у багатьох справах. Зокрема, у справі *Гірт (№ 2)* (*Hirst (no. 2)*), §§ 70-71, Суд зазначив, що в системі Конвенції, де толерантність і широта поглядів є визнаними ознаками демократичного

46. Див. також *Посібник зі статті 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини*.

суспільства, немає місця для автоматичного позбавлення виборчих прав лише на підставі того, що таке право може образити громадську думку. На думку Суду, цей стандарт толерантності не перешкоджає демократичному суспільству вживати заходів для захисту від дій, спрямованих на знищення прав і свобод, викладених у Конвенції. Відповідно, стаття 3 Першого протоколу, яка закріплює здатність особи впливати на склад законодавчої влади, не виключає, що обмеження виборчих прав можуть бути накладені на особу, яка, наприклад, серйозно зловживала державною посадою або чия поведінка загрожувала підризом верховенства права або демократичних засад. Однак до суворого заходу позбавлення виборчих прав не можна вдаватися легковажно, а принцип пропорційності вимагає помітного і достатнього зв'язку між санкцією та поведінкою і обставинами відповідної особи.

337. Суд також зазначив, що, оскільки Договірні Держави прийняли ряд різних способів вирішення цього питання, Суд повинен обмежитися визначенням того, чи перевищує обмеження, яке стосується всіх засуджених ув'язнених, які перебувають під вартою, будь-яку прийнятну свободу розсуду, залишаючи за законодавчим органом право приймати рішення щодо вибору засобів забезпечення прав, гарантованих статтею 3 Першого протоколу (*там само*, § 84; «Грінс і М.Т. проти Сполученого Королівства» (*Greens and M.T. v. the United Kingdom*), 2010, §§ 113-114).

338. Розглядаючи конкретні обставини справи *Гірста (№ 2) (Hirst (no. 2))*, §§ 76-85, Суд зазначив, що законодавство Сполученого Королівства, яке позбавляє всіх засуджених ув'язнених, які відбувають покарання, права голосу, було грубим механізмом, який позбавляв права голосу, передбаченого Конвенцією, значну категорію осіб, і робив це у невибірковий спосіб. Суд встановив, що це положення накладало загальне обмеження на всіх засуджених ув'язнених, які перебували у в'язниці. Воно автоматично застосовувалось до таких ув'язнених, незалежно від тривалості їхнього покарання і характеру або тяжкості їхнього правопорушення та їхніх особистих обставин. Суд також зазначив, що в Парламенті не було жодних предметних дебатів щодо подальшого обґрунтування у світлі сучасної пенітенціарної політики та чинних стандартів прав людини для збереження такого загального обмеження права голосу ув'язнених. Суд дійшов висновку, що таке загальне, автоматичне та невибіркове обмеження життєво важливого права, передбаченого Конвенцією, має розглядатися як таке, що виходить за межі будь-якої прийнятної свободи розсуду, якою б широкою вона не була, і як несумісне зі статтею 3 Першого протоколу.

339. Принципи, викладені у справі *Гірста (№ 2) (Hirst (no. 2))*, були пізніше підтверджені у справі «Скоппола проти Італії (№ 3)» (*Scoppola v. Italy (no. 3)*) [ВП], 2012, §§ 81-87. Однак Суд не встановив порушення Конвенції за конкретних обставин цієї справи. Суд зазначив, що згідно з національним законодавством, позбавлення права голосу застосовувалось лише щодо певних правопорушень проти Держави або судової системи, або правопорушень, які караються позбавленням волі на строк від трьох років, тобто тих, які, на думку судів, вимагали особливо суворого покарання. Так, Суд зазначив, що правові положення в Італії, які визначають обставини, за яких особи можуть бути позбавлені права голосу, свідчили про прагнення законодавця адаптувати застосування цього заходу до конкретних обставин кожної справи, беручи до уваги такі фактори, як тяжкість вчиненого правопорушення та поведінку правопорушника. Відповідно, не можна сказати, що італійська система має загальний автоматичний і недискримінаційний характер, а тому італійські органи влади не перевищили межі розсуду, надані їм у цій сфері (*там само*, § 106-110).

340. Принципи справи *Гірста (№ 2) (Hirst (no. 2))* були також підтверджені в ряді інших справ проти різних Держав (наприклад, «Кулінські та Сабев проти Болгарії» (*Kulinski and Sabev v. Bulgaria*), 2016, §§ 36-42). Зокрема, у справі «Фродль проти Австрії» (*Frodl v. Austria*), 2010, §§ 27-36, Суд встановив порушення статті 3 Першого протоколу щодо позбавлення виборчих прав ув'язнених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше одного року за умисні злочини. У справі «Сойлер проти Туреччини» (*Söyler v. Turkey*), 2013, §§ 32-47, Суд

також встановив порушення цього положення щодо широкомасштабної заборони голосувати, яка поширювалася не лише на ув'язнених, але й на умовно звільнених, а також на тих, хто був засуджений умовно і, таким чином, навіть не відбував тюремного ув'язнення (див. також *«Мурат Вурал проти Туреччини» (Murat Vural v. Turkey)*, 2014, §§ 76-80).

341. У справі *«Анчугов та Гладков проти Росії» (Anchugov and Gladkov v. Russia)*, 2013, §§ 101-112, Суд встановив порушення статті 3 Першого протоколу на тій підставі, що заявники були позбавлені права голосу на парламентських виборах незалежно від тривалості їхнього покарання, характеру або тяжкості їхнього правопорушення або їхніх особистих обставин. Однак, оскільки заборона була закріплена в Конституції, Суд підкреслив, стосовно виконання рішення та з огляду на складність внесення змін до Конституції, що національні органи влади можуть вивчити всі можливі шляхи забезпечення дотримання Конвенції, в тому числі за допомогою певної форми політичного процесу або шляхом тлумачення Конституції у відповідності до Конвенції.

342. Окрім вищезазначених обставин, у справі *«Міронеску проти Румунії» (Mironescu v. Romania)*, §§ 38-53, Суд розглядав ситуацію, коли заявник не мав можливості голосувати на виборах до законодавчих органів через те, що відбував покарання у в'язниці, розташованій за межами виборчого округу за місцем його проживання. На основі порівняльного аналізу Суд встановив існування вагомого європейського консенсусу щодо того, що ув'язненим, які перебувають у ситуації заявника, має бути дозволено реалізувати своє право голосу. Суд також підкреслив, що Держави повинні забезпечити врахування особливих обставин виборців під час організації виборчої системи, чого, однак, не було зроблено у цій справі. Хоча Суд визнав, що в його обов'язки не входить вказувати Державі-відповідачу, яке рішення було б найкращим, щоб дозволити ув'язненим у ситуації заявника голосувати, він підкреслив, що існує декілька різних механізмів, які вже запроваджені в інших Державах-членах. Отже, завдання Держави забезпечити реалізацію ув'язненими права голосу у ситуації заявника не виглядало нездоланим. За цих обставин Суд встановив порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції.

343. У справі *«Калда проти Естонії (№ 2)» (Kalda v. Estonia (no. 2))*, 2022, незважаючи на існування встановленої законом загальної заборони голосування ув'язненими, Суд зазначив, що ретельна оцінка національними судами пропорційності впливу загальної заборони на конкретного заявника — довічно ув'язненого, засудженого за вчинення кількох тяжких правопорушень — за обставин, коли національні суди також зайняли загальну критичну позицію щодо загальної заборони та широко посилалися на Конвенцію та практику Суду, свідчить про те, що національні органи влади в цьому випадку не вийшли за рамки своєї свободи розсуду. Отже, Суд не встановив порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції.

344. У справі *«Мисліхака та інші проти Албанії» (Myslihaka and Others v. Albania)*, 2023, §§ 65-75, Суд постановив, що законодавча заборона голосування, яка не дозволяє ув'язненим, засудженим за тяжкі кримінальні правопорушення, голосувати на парламентських виборах, не порушувала статтю 3 Першого протоколу до Конвенції. Суд зазначив, що це обмеження не було загальним або універсальним і обмежувалось конкретним переліком правопорушень, які стосувалися обмеженого кола осіб. Застосування обмеження було обумовлено характером і тяжкістю вчиненого правопорушення і закінчувалося після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі. У цій справі існував очевидний і достатній зв'язок між правопорушеннями, вчиненими заявниками, та позбавленням їх виборчих прав.

XV. Заборона дискримінації

Стаття 14 Конвенції

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

345. У своїй практиці Суд розглядав різні скарги ув'язнених щодо стверджуваної дискримінації у зв'язку із застосуванням певного режиму ув'язнення або інших аспектів їхнього позбавлення волі, що призвело до того, що до них ставилися інакше, ніж до деяких інших категорій ув'язнених.

346. Наприклад, у справі *«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, §§ 162-166), де заявник скаржився, посилаючись на статтю 14 у поєднанні зі статтями 3, 5 і 7 Конвенції, на дискримінаційне поводження, порівнюючи себе та інших довічно ув'язнених, звільнених на підставі помилування президентом, Суд не встановив порушення статті 14. Зокрема, Суд підкреслив, що, беручи до уваги широкий спектр факторів, які враховуються при здійсненні дискреційних повноважень президента, як-от характер правопорушення і довіра суспільства до системи кримінального правосуддя, не можна стверджувати, що здійснення цих дискреційних повноважень призвело до порушення статті 14. Що стосується стверджуваної дискримінації між заявником як довічно ув'язненим та іншими ув'язненими, Суд зазначив, що, враховуючи характер довічного ув'язнення, заявник не може стверджувати, що він перебуває в аналогічному або відносно подібному становищі з іншими ув'язненими, які не відбувають довічного ув'язнення.

347. У справі *«Кліфт проти Сполученого Королівства» (Clift v. the United Kingdom)*, 2010, §§ 73-79, Суд розглядав питання стверджуваної дискримінації, пов'язаної з відмінностями у процесуальних вимогах для дострокового звільнення залежно від строку покарання. Зокрема, заявник, який відбував покарання у вигляді позбавлення волі строком понад п'ятнадцять років, для того, щоб отримати дострокове звільнення, повинен був отримати додаткове схвалення відповідного органу державної влади, що не вимагалось для осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі строком менше п'ятнадцяти років. Суд встановив, що коли система дострокового звільнення застосовується по-різному до ув'язнених залежно від тривалості їхніх термінів покарання, існує ризик того, що, якщо система не є об'єктивно виправданою, вона суперечить необхідності забезпечення захисту від свавільного тримання під вартою за статтею 5. Відповідно, заявник мав «інший статус» відповідно до статті 14. Суд також встановив, що в питанні дострокового звільнення заявник міг стверджувати, що перебуває в аналогічному становищі з ув'язненими на тривалі терміни, які відбувають покарання менше п'ятнадцяти років, і довічно ув'язненими. Нарешті, Суд зазначив, що оскаржувана різниця у поводженні не мала об'єктивного виправдання, оскільки Держава-відповідач не змогла продемонструвати, яким чином додатковий дозвіл, необхідний для певних груп ув'язнених, вирішував занепокоєння щодо передбачуваного вищого ризику, який становили певні ув'язнені після звільнення (див. для порівняння справу *«Стотт проти Сполученого Королівства» (Stott v. the United Kingdom)*, 2023, §§ 94-109).

348. Поєднання питань, розглянутих у справах *Кафкаріса (Kafkaris)* та *Кліфта (Clift)*, виникло у справі *«Хамтоху та Аксенчик проти Росії» (Khamtokhu and Aksenchik v. Russia)* [ВП], 2017, §§ 69-88, щодо стверджуваної дискримінації у положеннях, які регулюють відповідальність за довічне позбавлення волі. Зокрема, заявники, обидва дорослі чоловіки, що відбували довічне позбавлення волі, скаржилися за статтею 14 у поєднанні зі статтею 5 на дискримінаційне

ставлення *порівняно* з іншими категоріями засуджених, які за законом були звільнені від довічного позбавлення волі, а саме жінками, особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку на момент вчинення злочину, або старшими шістдесяти п'яти років на момент засудження.

349. У своїй оцінці Суд, по-перше, встановив, що коли національне законодавство звільняло певні категорії засуджених ув'язнених від довічного позбавлення волі, це підпадало під дію пункту 1 статті 5 для цілей застосування статті 14 у поєднанні з цим положенням. Суд також встановив, що існувала різниця у поводженні із заявниками та іншими категоріями ув'язнених за ознаками статі та віку. Щодо обґрунтування такої різниці у поводженні із заявниками та неповнолітніми правопорушниками, Суд встановив, що звільнення неповнолітніх правопорушників від довічного позбавлення волі відповідало підходу, спільному для правових систем усіх Договірних Держав, та міжнародним стандартам. Щодо правопорушників у віці шістдесяти п'яти років і старше, Суд зазначив, що існувало об'єктивне виправдання різниці в поводженні з огляду на те, що необхідне скорочення терміну довічного ув'язнення мало ще більшу вагу для правопорушників похилого віку, щоб не стати просто ілюзорною можливістю. Стосовно різниці у поводженні з чоловіками та жінками, Суд взяв до уваги різні міжнародні стандарти та статистичні дані, які визнають особливі потреби жінок-правопорушниць та демонструють значну різницю між загальною кількістю ув'язнених чоловіків та жінок, особливо в контексті довічного позбавлення волі. Крім того, Суд зазначив, що оскільки делікатні питання, порушені в цій справі, торкалися сфер, в яких між Державами-членами було мало спільних позицій, і, загалом кажучи, законодавство, очевидно, перебувало на перехідному етапі, органам влади кожної Держави потрібно було залишити широкую свободу розсуду. Суд також зазначив, що, хоча Держава-відповідач, очевидно, могла б поширити звільнення від довічного позбавлення волі на всі категорії правопорушників, переслідуючи свою мету сприяння принципам справедливості та гуманності, вона не була зобов'язана робити це відповідно до Конвенції в її теперішньому тлумаченні Судом. Підсумовуючи, Суд дійшов висновку, що існувало достатнє співвідношення пропорційності між застосованими засобами та переслідуюваною законною метою, і що оскаржуване звільнення не становило забороненої різниці у поводженні у розумінні статті 14 Конвенції.

350. З іншого боку, у справі *«Еїс проти Латвії» (Ēcis v. Latvia)*, 2019, §§ 77-95, щодо загальної заборони на короткострокове залишення в'язниці (для відвідування похорону) для певної категорії ув'язнених чоловіків порівняно з ув'язненими жінками, які мали право на таке залишення, Суд зазначив, що мало місце порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції. Зокрема, Суд встановив, що з огляду на те, яким чином застосовний тюремний режим впливав на обмеження сімейного життя ув'язнених, зокрема, на їхнє право на короткострокове залишення в'язниці за сімейними обставинами, заявник може стверджувати, що перебував в аналогічному з жінками становищі, засудженими за таке саме або аналогічне правопорушення.

351. Щодо обґрунтування оскаржуваної різниці у поводженні, Суд підкреслив, що забезпечення особливих потреб ув'язнених жінок, особливо у зв'язку з материнством, з метою досягнення суттєвої гендерної рівності не повинно розглядатися як дискримінація. Відповідно, певні відмінності у режимах ув'язнення, які застосовувалися до чоловіків і жінок, були прийнятними і навіть могли бути необхідними для забезпечення суттєвої гендерної рівності. Проте, в контексті пенітенціарної системи та режимів ув'язнення, різниця у поводженні за ознакою статі повинна мати достатнє співвідношення пропорційності між застосованими засобами та поставленою метою. У цій справі Суд не погодився з тим, що міркування безпеки виправдовували таку різницю в поводженні. Крім того, Суд підкреслив, що реабілітаційна мета позбавлення волі застосовується незалежно від статі ув'язненого і що підтримка сімейних зв'язків є важливим засобом сприяння соціальної реінтеграції та реабілітації всіх ув'язнених, незалежно від їхньої статі. Крім того, короткострокове залишення в'язниці було одним із засобів сприяння соціальної реінтеграції всіх ув'язнених. Так, повна заборона чоловікам залишати в'язницю, навіть для відвідування похорону члена сім'ї, не сприяла досягненню мети забезпечення врахування

особливих потреб ув'язнених жінок. Відмова у задоволенні клопотання заявника про відвідування похорону батька на підставі режиму ув'язнення, який застосовувався до нього через його стать, не мала об'єктивного та розумного виправдання.

352. Натомість, у справі *«Александру Енаке проти Румунії» (Alexandru Enache v. Romania)*, 2017, §§ 70-79, щодо різниці у поводженні на підставі законодавства, яке дозволяє відстрочку тюремного ув'язнення для матерів, але не для батьків малолітніх дітей, Суд не встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції. Суд визнав, що заявник, як батько малолітньої дитини, перебував у ситуації, аналогічній ситуації будь-якої ув'язненої матері з малолітньою дитиною. Суд зазначив, однак, що оскаржувана різниця в поводженні мала на меті врахувати конкретні особисті ситуації, включаючи вагітність ув'язнених жінок і період до першого дня народження дитини, беручи до уваги, зокрема, особливий зв'язок між матір'ю і дитиною в цей період. У конкретній сфері, що має відношення до цієї справи, Суд зазначив, що ці міркування можуть слугувати достатньою підставою для виправдання диференційованого ставлення до заявника. Дійсно, Суд підкреслив, що материнство має особливості, які необхідно враховувати, часто за допомогою захисних заходів. Міжнародне право передбачає, що прийняття Державами-учасницями спеціальних заходів для захисту матерів і материнства не повинно розглядатися як дискримінаційне. Те ж саме стосується випадків, коли відповідну жінку було засуджено до позбавлення волі. Отже, оскаржувана різниця у поводженні не призвела до забороненої дискримінації у розумінні статті 14 Конвенції.

353. Крім того, у справі *«Чалдаєв проти Росії» (Chaldayev v. Russia)*, 2019, §§ 76-83, Суд розглянув питання про те, чи була різниця в суворості правил щодо відвідувань затриманих між в'язницями та слідчими ізоляторами (де перебував заявник) виправданою в розумінні статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції. Суд встановив, що статус затриманої особи, яка перебуває в слідчому ізоляторі, підпадає під поняття «інший статус» відповідно до статті 14 Конвенції, і що з точки зору права на повагу до приватного і сімейного життя такі особи перебувають в аналогічному становищі, що й особи, які перебувають у в'язницях. Суд також встановив, що автоматичні обмеження на побачення для таких затриманих, що впливають з відповідного законодавства, не були виправданими, особливо з огляду на їхній статус осіб, які ще не були остаточно засуджені за вчинення правопорушення. Отже, Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 (див. також *«Ладуня проти Словаччини» (Laduna v. Slovakia)*, 2011, і *«Вул і Тоомік проти Естонії» (Vool and Toomik v. Estonia)*, 2022).

354. Аналогічно, у справі *«Варнас проти Литви» (Varnas v. Lithuania)*, 2013, §§ 116-122, Суд встановив, що різниця у поводженні з особами, які перебувають у попередньому ув'язненні, порівняно із засудженими ув'язненими, щодо подружніх побачень не була виправданою у розумінні статті 14. Суд зазначив, зокрема, що міркування безпеки, пов'язані з будь-якими кримінальними родинними зв'язками, були відсутні у справі, що розглядалася щодо побачень заявника з дружиною. Суд також не прийняв аргумент про те, що відсутність належних умов виправдовувала відсутність можливості подружніх побачень. Підсумовуючи, Суд встановив, що органи влади не надали достатнього та об'єктивного обґрунтування різниці у поводженні з особами, які перебувають у попередньому ув'язненні, порівняно із засудженими ув'язненими, а отже, діяли у дискримінаційний спосіб (див. також *«Костел Гачі проти Румунії» (Costel Gaciu v. Romania)*, 2015, §§ 56-62).

355. Суд також встановив, що у розумінні статті 14 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції не було виправдання різниці у поводженні з особами, які перебувають у попередньому ув'язненні, порівняно із засудженими ув'язненими, щодо можливості їхнього звільнення, якщо вони страждали на невиліковну хворобу (*«Гюлай Четін проти Туреччини» (Gülay Çetin v. Turkey)*, 2013, §§ 128-133).

356. Натомість, у справі *«П.К. проти Ірландії» (P.C. v. Ireland)*, 2022, §§ 87-92, щодо тверджень про дискримінацію засудженого ув'язненого, який за законом був позбавлений права на

отримання пенсії за віком під час перебування в ув'язненні, Суд дійшов висновку, що особи, які перебувають у попередньому ув'язненні, та засуджені ув'язнені не можуть розглядатися як такі, що перебувають у відносно подібному становищі щодо продовження відповідних виплат соціального забезпечення в контексті статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Суд зазначив, зокрема, різницю у становищі засуджених та осіб, які перебувають у попередньому ув'язненні, насамперед у зв'язку з тим, що статус і становище перших характеризуються визначеністю та остаточним характером, чого не можна сказати про останніх, які виступають обвинуваченими у кримінальному провадженні і завжди можуть бути виправдані. Так, Суд висловив великі сумніви, що предмет скарги заявника — безперервність виплати соціальної допомоги, призначеної для покриття основних витрат на проживання пенсіонерів, — може поставити ці дві групи в аналогічне становище, щоб дати можливість порівняння для цілей статті 14 Конвенції.

357. Крім того, у справі *«Шеллі проти Сполученого Королівства» (Shelley v. the United Kingdom)*, 2008 щодо скарги заявника на те, що у в'язницях до нього ставляться менш прихильно, ніж у суспільстві, в тому, що стосується програм обміну шприців для споживачів наркотиків, Суд визнав його скаргу неприйнятною як явно необґрунтовану. Суд був готовий припустити, що ув'язнені можуть претендувати на те, щоб бути на рівних правах із суспільством щодо надання медичної допомоги. Однак різниця у профілактичній політиці, що застосовується у в'язницях та в суспільстві, знаходилася в межах свободи розсуду Держави і могла, за поточних обставин, вважатися пропорційною та такою, що мала об'єктивне та розумне виправдання, беручи до уваги, зокрема, таке: відсутність будь-яких конкретних вказівок КЗК з питання програм обміну шприців; той факт, що ризик інфікування впливав насамперед з поведінки самих ув'язнених; а також різні політичні міркування, які спонукали органи влади боротися з ризиком інфікування шляхом надання дезінфікуючих засобів і підходити до питання програм обміну шприців з обережністю, одночасно спостерігаючи за їхнім прогресом в інших місцях.

358. З іншого боку, у справі *«Марцакліс та інші проти Греції» (Martzaklis and Others v. Greece)*, 2015, §§ 67-75, стосовно відокремлення та розміщення ВІЛ-позитивних ув'язнених у психіатричному відділенні в'язниці, Суд встановив порушення статті 3, взятої окремо та у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. Суд не міг критикувати початковий намір адміністрації пенітенціарної установи перевести ВІЛ-позитивних ув'язнених, у тому числі заявників, до тюремної лікарні, щоб забезпечити їм більший ступінь комфорту і регулярний нагляд за їхнім лікуванням. Розміщення їх у психіатричному відділенні було виправдане необхідністю покращити нагляд за ними та лікування, захистити від інфекційних захворювань, забезпечити їх кращим харчуванням, дозволити їм довші прогулянки та надати доступ до власної кухні та санвузла. Отже, хоча й існувала різниця у поводженні з ними, вона переслідувала «законну мету», а саме забезпечення їх більш сприятливими умовами тримання під вартою порівняно зі звичайними ув'язненими. Однак заявники були просто ВІЛ-інфікованими, а не хворими на СНІД, і тому не потребували ізоляції з метою запобігання поширенню хвороби або інфікування інших ув'язнених. Крім того, різні висновки та коментарі, зроблені на національному та міжнародному рівнях, підтверджували твердження заявників щодо їхнього тримання під вартою.

359. На противагу цьому, у справі *«Бечі проти Румунії» (Bechi v. Romania)**, 2024, §§ 56-65, Суд встановив, що поміщення ВІЛ-позитивного ув'язненого до тюремної лікарні було викликано особливими обставинами, що характеризують румунські в'язниці, як було встановлено Європейським комітетом з питань запобігання катуванням (значна переповненість, незадовільні побутові та гігієнічні умови, відсутність лікарської таємниці і високий рівень упередженого ставлення до людей, які живуть з ВІЛ), а також те, що поміщення заявника до лікарні мало на меті забезпечення йому більшого комфорту і можливість регулярного подальшого лікування. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що будь-яке диференційоване поводження зі звичайними ув'язненими було спрямоване на забезпечення заявника кращими умовами, пристосованими

до його медичних потреб і стану здоров'я, що становило об'єктивне і розумне обґрунтування в розумінні статті 14 Конвенції.

360. Щодо роздільного тримання різних категорій ув'язнених, справа *«Х проти Туреччини» (X v. Turkey)*, 2012, §§ 51-58, стосувалася тримання ув'язненого гомосексуаліста в повній ізоляції протягом більш ніж восьми місяців з метою захисту від інших ув'язнених. Суд встановив факт порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції. Суд зазначив, що хоча побоювання адміністрації пенітенціарної установи щодо того, що заявник ризикував зазнати шкоди, якщо залишився б у стандартній камері з іншими ув'язненими, не були абсолютно безпідставними, однак не були достатніми для виправдання заходу повної ізоляції від інших ув'язнених. Це особливо актуально, оскільки адміністрація пенітенціарної установи не провела достатньої оцінки ризику для безпеки заявника. Адміністрація вважала, що через його сексуальну орієнтацію він ризикує отримати серйозні тілесні ушкодження. Отже, повне виключення заявника з тюремного життя не може вважатися виправданим.

361. Насамкінець, слід зазначити, що у справі *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, §§ 90-111, Суд розглядав питання стверджуваної дискримінації у зв'язку з відмовою враховувати роботу, виконану у в'язниці, при обчисленні пенсійних прав з точки зору статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу. Суд встановив, що, незалежно від особливого характеру роботи у в'язниці,⁴⁷ щодо необхідності забезпечення старості заявник перебував в аналогічному зі звичайними працівниками становищі. Однак Суд визнав, що, оскільки працюючі ув'язнені часто не мали коштів для сплати внесків на соціальне забезпечення, загальна послідовність системи пенсійного забезпечення за віком повинна бути збережена, а періоди роботи у в'язниці не можуть зараховуватися до страхового стажу або замінювати періоди, компенсуючи час, протягом якого внески не сплачувалися. Щодо пропорційності різниці у поводженні Суд зазначив, що у сфері економічної та соціальної політики Держави користуються широкою свободою розсуду і що питання соціального забезпечення ув'язнених не є предметом європейського консенсусу. Суд також вважав важливим те, що заявник, хоча і не мав права на пенсію за віком, не залишився без соціального захисту. Загалом, у контексті мінливих стандартів Договірній Державі не можна дорікнути в тому, що вона надала пріоритет тій системі страхування, яку вважала найбільш важливою для реінтеграції ув'язнених після звільнення. Хоча національні органи влади були зобов'язані тримати питання, порушене у цій справі, під контролем, Суд встановив, що, не включивши працюючих ув'язнених до системи пенсійного забезпечення за віком, вони не перевищили широку свободу розсуду, надану Державі в цьому питанні.

XVI. Право на ефективний засіб правового захисту

Стаття 13 Конвенції

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

362. Що стосується скарг за статтею 3 на нелюдські або такі, що принижують гідність, умови тримання під вартою, то відповідно до статті 13 Конвенції передбачено два види засобів правового захисту: поліпшення цих умов (превентивний засіб) і компенсація за будь-яку шкоду,

47. Див. розділ «Робота у в'язниці» цього Посібника.

завдану в результаті таких умов (компенсаційний засіб).⁴⁸ Перший засіб правового захисту, як правило, є актуальним лише під час тримання заявника під вартою, тоді як другий — після звільнення. Проте, якщо заявник скаржився на неналежні умови позбавлення волі, перебуваючи під вартою, але потім був звільнений з причин, не пов'язаних з питаннями, на які він скаржився, це не звільняє відповідний орган державної влади від розгляду скарги на неналежні умови тримання під вартою та надання обґрунтування з цього приводу (*«Kargakis проти Греції» (Kargakis v. Greece)*, 2021, §§ 81-84).

363. Стосовно взаємозв'язку між превентивними та компенсаційними засобами захисту, Суд пояснив, що він не вважає використання цивільного позову про відшкодування шкоди альтернативою належному використанню превентивного засобу захисту. У цьому контексті Суд зазначив, що ефективний превентивний засіб правового захисту здатний негайно вплинути на неналежні умови тримання заявника під вартою, тоді як компенсаційний засіб правового захисту може лише забезпечити відшкодування за наслідки стверджуваних неналежних умов тримання заявника під вартою. Крім того, Суд підкреслив, що з точки зору обов'язку Держави за статтею 13, перспектива майбутнього відшкодування не може легітимізувати особливо серйозні страждання в порушення статті 3 і неприйнятно послаблювати правове зобов'язання Держави привести свої стандарти тримання під вартою у відповідність до вимог Конвенції. Так, зазвичай, перш ніж звертатися до Суду зі скаргами на умови тримання під вартою, заявники повинні спочатку належним чином використати наявний та ефективний превентивний засіб правового захисту, а потім, за необхідності, відповідний компенсаційний засіб правового захисту. Однак Суд визнав, що можуть бути випадки, коли використання ефективного превентивного засобу правового захисту буде марним з огляду на короткочасність тримання заявника під вартою в неналежних умовах, а отже, єдиним практичним варіантом буде компенсаційний засіб, що дозволяє отримати відшкодування за минуле перебування в таких умовах. Цей період може залежати від багатьох факторів, пов'язаних зі способом функціонування національної системи засобів правового захисту (*«Улемек проти Хорватії» (Ulemek v. Croatia)*, 2019, §§ 84-88; див. також *«Сукачов проти України» (Sukachov v. Ukraine)*, 2020, § 113; *«Дж.М.Б. та інші проти Франції» (J.M.B. and Others v. France)*, 2020, § 167).

364. До цього часу Суд розглядав структурні реформи в системах засобів правового захисту в різних країнах, запроваджені у відповідь на його пілотні та провідні рішення щодо неналежних умов тримання під вартою.

365. Наприклад, що стосується превентивного заходу правового захисту, то в справі *«Стелла та інші проти Італії» (Stella and Others v. Italy)*, 2014, §§ 46-55, у відповідь на пілотне судове рішення у справі *«Торреджані та інші проти Італії» (Torreggiani and Others v. Italy)*, 2013, Суд визнав, що скарга до судді, відповідального за виконання покарань і уповноваженого виносити обов'язкові до виконання рішення щодо умов ув'язнення, відповідала вимогам його судової практики. Аналогічно, у справі *«Дом'ян проти Угорщини» (Domján v. Hungary)*, 2017, §§ 21-23, у відповідь на згадане вище пілотне судове рішення у справі *«Варга та інші проти Угорщини» (Varga and Others v. Hungary)*, 2015, скарга, яка підлягала подальшому судовому розгляду, на ім'я начальника пенітенціарної установи, який мав право розпорядитися про переміщення в межах установи або переведення до іншої установи, була визнана сумісною з вимогами практики Суду (див. також справу *«Дранічеру проти Республіки Молдова» (Draniceru v. the Republic of Moldova)* (ухв.), 2019, §§ 32-34, щодо скарги на ім'я слідчого судді, який може винести постанову про поліпшення неналежних умов тримання під вартою).

366. Що стосується компенсаційних засобів правового захисту, то у справі *«Стелла та інші проти Італії» (Stella and Others v. Italy)*, 2014, §§ 56-63, Суд визнав, що новий компенсаційний засіб правового захисту, запроваджений в італійській системі, відповідав вимогам судової практики. Такий засіб правового захисту доступний кожному, хто стверджує, що був ув'язнений

48. Див. також *Посібник зі статті 13 Європейської конвенції з прав людини*.

у фізичних умовах, які суперечили Конвенції. Це стосується як тих, хто перебуває під вартою, так і тих, хто був звільнений. Компенсаційний засіб правового захисту, про який йде мова, передбачав два види компенсації. Особи, які перебували під вартою і ще не відбули покарання, могли отримати скорочення терміну покарання на один день за кожні десять днів тримання під вартою в умовах, несумісних з положеннями Конвенції. Особи, які відбули покарання або стосовно яких частина покарання, що залишилася, не дозволяла повністю застосувати скорочення покарання, могли отримати фінансову компенсацію за кожен день, проведений в умовах, які вважаються такими, що суперечать Конвенції. Суд визнав, що скорочення терміну покарання є належним засобом правового захисту у випадку поганих матеріальних умов тримання під вартою, оскільки, з одного боку, воно було спеціально надано для усунення порушення статті 3 Конвенції, а з іншого — його вплив на тривалість покарання відповідної особи можна було виміряти. Стосовно фінансової компенсації, Суд зазначив, що розмір компенсації, передбачений національним законодавством, не може вважатися необґрунтованим або таким, що позбавляє ефективності засіб правового захисту, запроваджений Державою-відповідачем.

367. У справі *«Атанасов та Апостолов проти Болгарії» (Atanasov and Apostolov v. Bulgaria)*, 2017, §§ 58-66, щодо пілотної справи *«Нешков та інші проти Болгарії» (Neshkov and Others v. Bulgaria)*, 2015, Суд визнав, що компенсаційний засіб правового захисту, за допомогою якого ув'язнені можуть вимагати відшкодування шкоди в адміністративному суді, був ефективним. Зокрема, Суд зазначив, що цей засіб правового захисту був простим у використанні і не покладав на ув'язненого надмірного тягаря доказування; ніщо не вказувало на те, що скарги не будуть розглянуті протягом розумного строку; критерії розгляду скарг ув'язнених повністю відповідали принципам, що випливають з практики Суду відповідно до статті 3 Конвенції; а погані умови тримання під вартою повинні вважатися такими, що завдають моральної шкоди. Новий засіб правового захисту не встановлював шкалу для сум, що присуджуються в якості відшкодування моральної шкоди, тому розмір відшкодування має визначатися за загальним правилом справедливості, яке Суд визнав прийнятним, оскільки воно застосовується відповідно до Конвенції та її практики. У справі *«Дімітар Ангелов проти Болгарії» (Dimitar Angelov v. Bulgaria)*, 2020, § 68, Суд встановив, що засоби правового захисту, запроваджені у відповідь на пілотне рішення у справі *«Нешков та інші проти Болгарії» (Neshkov and Others v. Bulgaria)*, також були ефективними щодо конкретних обставин, пов'язаних з засудженими до довічного позбавлення волі.

368. У справі *«Дом'ян проти Угорщини» (Domján v. Hungary)*, 2017, §§ 24-29, Суд зазначив, що у відповідному законі було встановлено дві передумови для використання компенсаційного засобу правового захисту: по-перше, попереднє використання превентивного засобу правового захисту; по-друге, дотримання шестимісячного строку, який відраховується від дня, коли неналежні умови тримання під вартою перестали існувати, або, для тих, хто вже був звільнений на дату набрання чинності новим законом, — від певної дати, встановленої законом. Зі свого боку, Суд не вважав жодну з цих умов необґрунтованою перешкодою для доступності відповідного засобу правового захисту. Суд також зазначив, що сума компенсації, яка може бути отримана шляхом застосування компенсаційного засобу правового захисту, не була необґрунтованою з огляду на економічні реалії.

369. У відповідь на головне рішення у справі *«Шишанов проти Республіки Молдова» (Shishanov v. the Republic of Moldova)*, 2015, у справі *«Дранічеру проти Республіки Молдова» (Draniceru v. the Republic of Moldova)* (ухв.), 2019, §§ 35-40, Суд зазначив, що новий закон, який передбачає компенсаційний засіб правового захисту, що може призвести до скорочення терміну покарання або присудження відшкодування збитків, відповідає вимозі щодо ефективного засобу правового захисту щодо тверджень про неналежні умови тримання під вартою. Аналогічно, у справі *«Діржан та Стефан проти Румунії» (Dirjan and Ștefan v. Romania)* (ухв.), 2020, Суд зазначив, що можливість скорочення строку покарання на шість днів за кожні тридцять днів, проведених у неналежних умовах тримання під вартою, запроваджена в румунській системі у

відповідь на пілотне рішення у справі *«Резмівеш та інші проти Румунії» (Rezmiweş and Others v. Romania)*, відповідала вимогам щодо ефективного засобу правового захисту (див. також справу *«Полгар проти Румунії» (Polgar v. Romania)*, 2021, §§ 77-97, щодо засобу правового захисту, який передбачає можливість присудження компенсації моральної шкоди).

370. У справі *«Шмельов та інші проти Росії» (Shmelev and Others v. Russia)* (ухв.), 2020, §§ 107-131 і 153-156, Суд визнав ефективним компенсаційний засіб правового захисту, запроваджений у національній правовій системі у відповідь на пілотне рішення у справі *«Ананьєв та інші проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*. Суд переконався, що процедурні вимоги щодо доступу до компенсаційної системи були простими та доступними і надмірно не обтяжували позивачів ані процедурно, ані з точки зору витрат. Суд також переконався, що процедура була забезпечена необхідними процесуальними гарантіями, пов'язаними зі змагальним судовим розглядом, такими як незалежність і неупередженість, а також право на правову допомогу. Існували заходи безпеки, що враховували особливе становище затриманих. Суди отримали можливість застосовувати попередні заходи, такі як постанова про переведення затриманої особи до іншого приміщення або проведення медичного огляду. Крім того, судам нагадали про необхідність обережно ставитися до будь-яких клопотань про відкликання скарги з боку затриманої особи. Розгляд адміністративних скарг ґрунтувався на перекладанні тягаря доказування на адміністрацію. Судам було доручено враховувати труднощі, з якими стикаються затримані при зборі доказів, і їм було запропоновано відігравати активну роль у виявленні та отриманні доказів. Скарга мала бути розглянута протягом місяця або негайно, якщо існували особливі обставини, що вимагали невідкладного розгляду. Суд також переконався, що національні органи влади та компетентні суди були достатньо поінформовані про власну практику Суду та про критерії, які необхідно враховувати при присудженні компенсації, що дозволило їм уникнути присудження компенсації, яка була б «неспівмірно малою» або «навіть не наближалася б до компенсацій, які зазвичай присуджуються Судом за порівнянних обставин».

371. У справі *«Барботен проти Франції» (Barbotin v. France)*, 2020, §§ 50-59, Суд встановив, що інший доступний та ефективний компенсаційний засіб правового захисту в адміністративних судах був неефективним через те, що компенсація, присуджена заявнику, становила невеликий відсоток від суми, яку Суд присудив би за такі ж неналежні умови тримання під вартою, і, крім того, хоча його позов був обґрунтованим, заявник був зобов'язаний нести витрати на проведення експертизи умов його утримання під вартою.

XVII. Права ув'язнених в екстериторіальному контексті

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

А. Загальні принципи

372. Згідно з усталеною практикою Суду, захист від поводження, забороненого статтею 3, є абсолютним. Відповідно, екстрадиція особи Договірною Державою може викликати проблеми за цим положенням і, отже, передбачати відповідальність цієї Держави згідно з Конвенцією, якщо є серйозні підстави вважати, що в разі видачі особи запитуючій країні вона наражатиметься на реальний ризик бути підданою поводженню, що суперечить статті 3 (*«Сорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. the United Kingdom)*, 1989, § 88).

373. Крім того, стаття 3 передбачає зобов'язання не вислати відповідну особу до зазначеної країни, навіть якщо це держава не є учасницею Конвенції. Суд не робить різниці з точки зору правової підстави для вислання; а застосовує однаковий підхід як у справах про вислання, так і про екстрадицію («Харкінс і Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*), 2012, § 120; «Трабелсі проти Бельгії» (*Trabelsi v. Belgium*), 2014, § 116).

374. У зв'язку з цим слід також зазначити, що при оцінці відповідного ризику в контексті вислання особи в іншу країну Суд не розрізняє різні форми жорстокого поводження, заборонені статтею 3 («Харкінс і Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*), 2012, § 123).

375. Крім того, щодо питання про те, чи можна провести різницю між оцінкою мінімального рівня тяжкості, необхідного в національному контексті, і такою ж оцінкою в екстериторіальному контексті, Суд постановив, що в контексті видворення не було місця для балансу між ризиком жорстокого поводження і причинами вислання при визначенні того, чи була мала місце відповідальність Держави за статтею 3. Однак абсолютний характер статті 3 не означає, що будь-яка форма жорстокого поводження буде перешкодою для видворення з Договірної Держави. Дійсно, Конвенція не має на меті бути засобом, що вимагає від Договірних Держав нав'язувати стандарти Конвенції іншим Державам. Таким чином, поводження, яке може порушувати статтю 3 через дію або бездіяльність Договірної Держави, може не досягти мінімального рівня тяжкості, необхідного для порушення статті 3 у справі про вислання або екстрадицію (*там само*, §§ 124-130, з подальшими посиланнями).

376. Таким чином, Суд дуже обережно встановлював, що видворення з території Договірної Держави суперечило б статті 3 Конвенції. Окрім справ, пов'язаних зі смертною карою, Суд рідко встановлював порушення статті 3, якщо заявника видворили до Держави, яка мала давню історію поваги до демократії, прав людини та верховенства права (*там само*, § 131).

В. Специфічні ризики в екстериторіальному контексті

377. Переважна більшість справ Суду, що стосуються відповідного ризику в контексті видворення або екстрадиції ув'язнених до іншої країни, стосується питання довічного позбавлення волі, яке відповідні особи ризикують отримати/відбувати у разі екстрадиції або видворення.

378. У своїй попередній практиці Суд підкреслював, що не можна виключати, що призначення нескоротного довічного позбавлення волі може порушувати статтю 3 Конвенції. Не можна також виключати, що екстрадиція особи до Держави, в якій існує ризик засудження до довічного позбавлення волі без можливості дострокового звільнення, може викликати питання відповідно до цього положення («Ейнгорн проти Франції» (*Einhorn v. France*) (ухв.), 2001, § 27).

379. Однак у справі *Ейнгорна (Einhorn)*, §§ 27-28, Суд зазначив, що згідно з відповідним законом у Сполучених Штатах (штат Пенсильванія) існувала можливість заміни довічного позбавлення волі на інший термін, який передбачав можливість умовно-дострокового звільнення. Отже, хоча можливість умовно-дострокового звільнення для ув'язнених, які відбували довічне позбавлення волі в Пенсильванії, була обмеженою, з цього не можна зробити висновок, що якщо заявник буде засуджений до довічного позбавлення волі після нового судового розгляду в Пенсильванії, він не зможе бути звільнений умовно-достроково (див. також, наприклад, «Шухтер проти Італії» (*Schuchter v. Italy*) (ухв.), 2011; «Сегура Наранхо проти Польщі» (*Segura Naranjo v. Poland*) (ухв.), 2011, §§ 34-40).

380. У справі «Харкінс і Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*), 2012, §§ 139-149, застосовуючи критерії, що існували до рішення у справі

«*Vinter and Others*» (*Vinter and Others*), для оцінки довічного позбавлення волі,⁴⁹ Суд постановив, що, враховуючи правопорушення, за які розшукували заявників, і наявний судовий перегляд усіх відповідних інтересів, які були поставлені під загрозу в Сполучених Штатах, навіть обов'язкове довічне позбавлення волі (яке, в принципі, можна було б переглянути і скоротити на більш пізній стадії), як і довічне позбавлення волі на розсуд суду, без права на умовно-дострокове звільнення, не є неприйнятними з точки зору статті 3 Конвенції (див. також «*Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom*», 2012, §§ 243-244).

381. Однак після прийняття рішення у справі «*Vinter and Others*» (*Vinter and Others*), у справі «*Trabelsi v. Belgium*» (*Trabelsi v. Belgium*), 2014, §§ 127-139, Суд встановив, що довічне позбавлення волі, до якого заявник був засуджений у Сполучених Штатах, не підлягало скороченню, оскільки відповідне законодавство не передбачало належного механізму перегляду цього виду покарання, а це означало, що екстрадиція заявника до Сполучених Штатів становила порушення статті 3 Конвенції (для порівняння див. справу «*Čalovskis v. Latvia*» (*Čalovskis v. Latvia*), 2014, §§ 143-148; і «*Findikoglu v. Germany*» (*Findikoglu v. Germany*) (ухв.), 2016, в якій не можна було припустити ризик ув'язнення, що становило довічне позбавлення волі).

382. У справі «*Sanchez-Sanchez v. the United Kingdom*» (*Sanchez-Sanchez v. the United Kingdom*) [ВП], 2022, Суд дистанціювався від підходу у справі *Trabelsi* (*Trabelsi*). Суд роз'яснив, що відповідність Конвенції довічного позбавлення волі в третій країні, яка вимагає екстрадиції, не повинна була оцінюватися з урахуванням усіх стандартів, які застосовувалися до ув'язнених, які відбували покарання у вигляді довічного позбавлення волі в Договірних Державах. Принципи, викладені у справі «*Vinter and Others*» (*Vinter and Others*), що стосуються процесуальних гарантій (строків, критеріїв та умов проведення необхідного перегляду, а також його характеру та обсягу), не можуть бути застосовані в контексті екстрадиції, оскільки вони стосуються внутрішнього контексту. Тому Суд розробив адаптований для останнього контексту підхід, що складається з двоетапного тесту. На першому етапі необхідно встановити, чи надав заявник докази, здатні довести, що існують серйозні підстави вважати, що в разі його екстрадиції та засудження існує реальний ризик призначення йому покарання у вигляді довічного позбавлення волі без права на умовно-дострокове звільнення. У зв'язку з цим на заявника покладається обов'язок довести, що таке покарання буде застосовано. Якщо зазначений ризик встановлено в рамках першого аспекту розслідування, то другий аспект зосереджується на питанні, чи встановили відповідні органи Держави, що видає, до надання дозволу на екстрадицію, що в Державі, яка запитує, існує належний механізм перегляду вироку. Іншими словами, необхідно з'ясувати, чи існує з моменту винесення вироку механізм перегляду, який дозволяє розглянути прогрес ув'язненого на шляху до реабілітації або будь-яку іншу підставу для звільнення, виходячи з його або її поведінки або інших відповідних особистих обставин. За фактами справи Суд встановив, що заявник не продемонстрував, що у разі його засудження існував реальний ризик того, що вирок у вигляді довічного позбавлення волі без права на умовно-дострокове звільнення буде винесено без належного врахування всіх відповідних обставин, що пом'якшують або обтяжують вину. Тому Суду було достатньо встановити, відповідно до першого етапу вищезазначеного тесту, що у разі екстрадиції заявника не буде порушення статті 3 Конвенції.

383. Крім того, умови тримання під вартою в приймаючій країні також мають значення для оцінки відповідності вимогам статті 3 в контексті екстрадиції.

384. У справі «*Romeo Castaño v. Belgium*» (*Romeo Castaño v. Belgium*), 2019, § 85, Суд визнав, що реальний ризик для особи, видачі якої вимагали на підставі європейського ордеру на арешт («ЕОА»), зазнати нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження через

49. Див. розділ «Засуджені до довічного позбавлення волі» цього Посібника.

умови тримання під вартою в Державі, яка видала ордер, становив законну підставу для відмови у виконанні ЄОА, а отже, у співпраці з цією Державою. На основі цього принципу, у справі *«Біловару та Молдован проти Франції» (Bivolaru and Moldovan v. France)*, 2021, Суд розглядав скарги двох заявників, видачі яких з Франції вимагала румунська влада.

385. Щодо заявника Молдована Суд зазначив, що він надав вагомі та детальні докази, що вказували на системні або загальні недоліки у в'язницях Румунії, які, на підставі інформації, наданої органами влади Румунії, французькі органи влади проігнорували. Однак Суд встановив, що французькі органи влади не надали достатньої інформації в контексті практики Суду щодо ендемічної переповненості в'язниці, в якій мав утримуватися заявник; різні аспекти, такі як свобода пересування та діяльність поза камерою, були описані стереотипно і не були взяті до уваги при оцінці ризику; а рекомендація французького органу влади щодо тримання заявника в установі з ідентичними, якщо не кращими умовами, сама по собі була недостатньою для того, щоб запобігти реальному ризику нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, адже вона не передбачала можливості оцінювання цього ризику в контексті конкретної установи. Відповідно, Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку з тим, що французькі органи влади не встановили існування реального ризику нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із заявником через умови його тримання під вартою в Румунії (*там само*, §§ 117-126).

386. Натомість, щодо заявника Біволару Суд встановив, що опис заявником умов тримання під вартою, наданий французькому органу влади, не був достатньо детальним або обґрунтованим, щоб становити доказ *prima facie* реального ризику поводження, що суперечить статті 3, у разі його передачі румунській владі. Отже, цей орган не був зобов'язаний вимагати від румунських органів влади додаткову інформацію щодо майбутнього місця тримання заявника під вартою, умов тримання або тюремного режиму. У французького органу судової влади не було вагомих фактичних підстав для того, щоб встановити наявність реального ризику порушення статті 3 і відмовити у виконанні європейського ордеру на арешт на цій підставі. Тому Суд не встановив порушення статті 3 щодо цього заявника (*там само*, §§ 142-145).

387. У справі *«Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства» (Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom)*, 2012, §§ 216-224, Суд розглядав питання про те, чи буде екстрадиція заявників до Сполучених Штатів та їхнє розміщення в умовах суворого режиму у в'язниці ADX Florence суперечити статті 3 Конвенції. За фактами справи Суд встановив, що така ситуація не буде суперечити статті 3.

388. Суд встановив, що фізичні умови тримання в цій установі, як-от розмір камер, наявність освітлення та належних санітарних умов, відповідали вимогам статті 3. Крім того, Суд не погодився з тим, що заявники будуть утримуватися в ADX Florence лише через їх засудження за терористичні злочини. Натомість Суду було зрозуміло, що відповідні органи влади Сполучених Штатів застосовуватимуть доступні та раціональні критерії, а розміщення супроводжувалося високим ступенем участі вищих посадових осіб, які не належали до поточної установи, в якій ув'язнений перебував. Як цей факт, так і вимога проведення слухання перед переведенням забезпечували належний рівень процесуального захисту. Навіть якщо процес переведення виявився б незадовільним, можна було б звернутися до програми адміністративного захисту та федеральних судів для усунення будь-яких недоліків у процесі.

389. Крім того, Суд встановив, що, хоча режим у загальному відділенні та спеціальному відділенні підвищеної безпеки в'язниці ADX Флоренція був дуже обмежувальним і спрямованим на запобігання будь-якому фізичному контакту між ув'язненим та іншими особами, це не означало, що ув'язнені перебували в повній сенсорній ізоляції або повній соціальній ізоляції. Незважаючи на те, що більшу частину часу ув'язнені перебували у своїх камерах, вони мали змогу розважатися за допомогою телебачення і радіо, газет, книг, ремесел та освітніх програм. Ув'язненим також були дозволені регулярні телефонні дзвінки та побачення, і навіть тим, на кого

поширювалися спеціальні адміністративні заходи, було дозволено листуватися зі своїми сім'ями. Крім того, Суд встановив, що заявники могли розмовляти один з одним через систему вентиляції, а під час відпочинку вони могли спілкуватися без перешкод. У будь-якому випадку, Суд зауважив, що цифри свідчать про реальну можливість для заявників отримати доступ до програм полегшеного режиму або програм спеціальних відділень підвищеної безпеки. Отже, Суд дійшов висновку, що ізоляція, якої зазнавали ув'язнені в ADX, була частковою і відносною.

390. Суд також розглянув становище осіб з проблемами з психічним здоров'ям. Суд зазначив, що оскільки скарги заявників стосувалися умов досудового тримання під вартою, ці скарги були явно необґрунтованими, оскільки не припускалося, що до екстрадиції органи влади Сполученого Королівства не повідомлятимуть органи Сполучених Штатів про стан психічного здоров'я заявників або що після екстрадиції органи влади Сполучених Штатів не нададуть їм належної психіатричної допомоги. Суд також зазначив, що не було доведено, що психіатрична допомога у федеральних в'язницях Сполучених Штатів суттєво відрізнялася від тієї, що надавалася в той час. Крім того, не було жодних підстав вважати, що органи влади Сполучених Штатів проігнорують будь-які зміни в умовах тримання заявників або відмовляться змінити умови їхнього тримання під вартою, щоб зменшити будь-який ризик для них. Суд також встановив, що не виникло жодного окремого питання щодо тримання під вартою після судового розгляду.

391. Однак у справі *«Асват проти Сполученого Королівства» (Aswat v. the United Kingdom)*, 2013, §§ 50-57, щодо невизначеності умов тримання під вартою у разі екстрадиції до Сполучених Штатів підозрюваного терориста, який страждав на серйозний психічний розлад (параноїдальну шизофренію), Суд постановив, що його екстрадиція становитиме порушення статті 3 Конвенції (див. також *«Шухтер проти Італії» (Schuchter v. Italy)* (ухв.), 2011, щодо охорони здоров'я).

392. Зокрема, у справі *Асвата (Aswat)* Суд підкреслив, що питання про те, чи порушить екстрадиція заявника до Сполучених Штатів Америки статтю 3 Конвенції, значною мірою залежало від умов, в яких він буде триматися під вартою, та медичних послуг, які йому там надаватимуться. Однак відповідна інформація з цього приводу була відсутня. Суд також погодився з тим, що у разі засудження заявник матиме доступ до медичних закладів і, що більш важливо, до психіатричної допомоги, незалежно від того, в якій установі його триматимуть під вартою. Однак психічний розлад, на який страждав заявник, був достатньо серйозним, щоб вимагати його переведення зі звичайної в'язниці до психіатричної лікарні суворого режиму, а медичні показання чітко вказували на те, що йому і надалі доцільно залишатися там «для його власного здоров'я та безпеки». Крім того, не було жодних гарантій, що в разі суду і засудження заявника не помістять до ADX Florence, де він буде підданий «дуже обмежувальному» режиму з тривалими періодами соціальної ізоляції. Не було жодних доказів, які б вказували на тривалість часу, який він проведе в ADX Florence. Хоча Суд у справі *Бабара Ахмада (Babar Ahmad)* не погодився з тим, що умови утримання в ADX Florence досягли порогу статті 3 для осіб з хорошим здоров'ям або з менш серйозними проблемами психічного здоров'я, справу заявника можна було б виділити через тяжкість його психічного стану.

393. Нарешті, слід зазначити, що питання в контексті екстрадиції або переміщення ув'язнених в іншу країну виникає відповідно до статей 2 і 3 Конвенції у разі наявності реального ризику застосування смертної кари в країні, що приймає (*«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010, §§ 115-145; *«А.Л. (Кс.В.) проти Росії» (A.L. (X.W.) v. Russia)*, 2015, §§ 63-66).⁵⁰

50. Див. також *Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини*.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає винесені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або (с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановлює свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних [HUDOC](#), яку можна знайти після натискання на гіперпосилання на справу.

—А—

- [«А.Б. проти Нідерландів» \(A.B. v. the Netherlands\)](#), № 37328/97, 29 січня 2002 року
- [«А.Б. та інші проти Франції» \(A.B. and Others v. France\)](#), № 11593/12, 12 липня 2016 року
- [«А.Г. та Дж.К. проти Кіпру» \(A.H. and J.K. v. Cyprus\)](#), №№ 41903/10 та 41911/10, 21 липня 2015 року
- [«А.Л. \(Кс.В.\) проти Росії» \(A.L. \(X.W.\) v. Russia\)](#), № 44095/14, 29 жовтня 2015 року
- [«А.М. та інші проти Франції» \(A.M. and Others v. France\)](#), № 24587/12, 12 липня 2016 року
- [«А.Т. проти Естонії» \(A.T. v. Estonia\)](#), № 23183/15, 13 листопада 2018 року
- [«А.Т. проти Естонії» \(№ 2\)» \(A.T. v. Estonia \(no. 2\)\)](#), № 70465/14, 13 листопада 2018 року
- [«Абдулла Ялчин проти Туреччини \(№ 2\)» \(Abdullah Yalçın v. Turkey \(no. 2\)\)](#), № 34417/10, 14 червня 2022 року
- [«Абдуллахі Елмі та Кабдулаахі Авейс Абубакар проти Мальти» \(Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta\)](#), №№ 25794/13 та 28151/13, 22 листопада 2016 року
- [«Аггерхольм проти Данії» \(Aggerholm v. Denmark\)](#), № 45439/18, 15 вересня 2020 року
- [«Аертс проти Бельгії» \(Aerts v. Belgium\)](#), 30 липня 1998 року, *Доповіді про рішення та ухвали 1998-V*
- [«Ал.К. проти Греції» \(Al. K. v. Greece\)](#), № 63542/11, 11 грудня 2014 року
- [«Александру Енаке проти Румунії» \(Alexandru Enache v. Romania\)](#), № 16986/12, 03 жовтня 2017 року
- [«Алексанян проти Росії» \(Aleksanyan v. Russia\)](#), № 46468/06, 22 грудня 2008 року

- «Алі та Айше Дюран проти Туреччини» (*Ali and Ayşe Duran v. Turkey*), № 42942/02, 08 квітня 2008 року
- «Алієв проти України» (*Aliiev v. Ukraine*), № 41220/98, 29 квітня 2003 року
- «Алтай проти Туреччини (№2)» (*Altay v. Turkey (no. 2)*), № 11236/09, 09 квітня 2019 року
- «Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), № 61498/08, 02 березня 2010 року
- «Аміров проти Росії» (*Amirov v. Russia*), № 51857/13, 27 листопада 2014 року
- «Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and Others v. Russia*), №№ 42525/07 та 60800/08, 10 січня 2012 року
- «Анчугов та Гладков проти Росії» (*Anchugov and Gladkov v. Russia*), №№ 11157/04 та 15162/05, 04 липня 2013 року
- «Апарісіо Беніто проти Іспанії» (*Aparicio Benito v. Spain*) (ухв.), № 36150/03, 13 листопада 2006 року
- «Артюмов проти Росії» (*Artyomov v. Russia*), № 14146/02, 27 травня 2010 року
- «Арутюнян проти Росії» (*Arutyunyan v. Russia*), № 48977/09, 10 січня 2012 року
- «Асват проти Сполученого Королівства» (*Aswat v. the United Kingdom*), № 17299/12, 16 квітня 2013 року
- «Атанасов та Апостолов проти Болгарії» (*Atanasov and Apostolov v. Bulgaria*) (ухв.), №№ 65540/16 та 22368/17, 27 червня 2017 року
- «Ашот Арутюнян проти Вірменії» (*Ashot Harutyunyan v. Armenia*), № 34334/04, 15 червня 2010 року

—Б—

- «Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства» (*Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom*), №№ 24027/07 та 4 інших, 10 квітня 2012 року
- «Балаєв проти Латвії» (*Balajevs v. Latvia*), № 8347/07, 28 квітня 2016 року
- «Бамухаммад проти Бельгії» (*Bamouhammad v. Belgium*), № 47687/13, 17 листопада 2015 року
- «Банчок і Ласло Мадяр (№ 2) проти Угорщини» (*Bancsóék and László Magyar (no. 2) v. Hungary*), №№ 52374/15 та 53364/15, 28 жовтня 2021 року
- «Барботен проти Франції» (*Barbotin v. France*), № 25338/16, 19 листопада 2020 року
- «Бедулеску проти Португалії» (*Bădulescu v. Portugal*), № 33729/18, 20 жовтня 2020 року
- «Бергманн проти Німеччини» (*Bergmann v. Germany*), № 23279/14, 07 січня 2016 року
- «Бечі проти Румунії» (*Bechi v. Romania*)*, № 45709/20, 25 травня 2024 року
- «Бідар проти Франції» (*Bidart v. France*), № 52363/11, 12 листопада 2015 року
- «Біловару та Молдован проти Франції» (*Bivolaru and Moldovan v. France*), №№ 40324/16 та 12623/17, 25 березня 2021 року
- «Біржетіс проти Литви» (*Biržietis v. Lithuania*), № 49304/09, 14 червня 2016 року
- «Блохін проти Росії» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], № 47152/06, 23 березня 2016 року
- «Бодейн проти Франції» (*Bodein v. France*), № 40014/10, 13 листопада 2014 року
- «Боллан проти Сполученого Королівства» (*Bollan v. the United Kingdom*) (ухв.), № 42117/98, 04 травня 2000 року
- «Болтан проти Туреччини» (*Boltan v. Turkey*), № 33056/16, 12 лютого 2019 року
- «Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, 30 червня 2005 року
- «Буїд проти Бельгії» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], № 23380/09, 28 вересня 2015 року
- «Булуа проти Люксембургу» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], № 37575/04, 03 квітня 2012 року

—В—

- «В.А. проти Швейцарії» (*W.A. v. Switzerland*), № 38958/16, 02 листопада 2021 року
«В.В. проти Польщі» (*W.W. v. Poland*),* № 31842/20, 11 липня 2024 року
«В.Д. проти Бельгії» (*W.D. v. Belgium*), № 73548/13, 06 вересня 2016 року
«В.Д. проти Румунії» (*V.D. v. Romania*), № 7078/02, 16 лютого 2010 року
«Валашінас проти Литви» (*Valašinas v. Lithuania*), № 44558/98, 24 липня 2001 року
«Ван дер Вен проти Нідерландів» (*Van der Ven v. the Netherlands*), № 50901/99, 04 лютого 2003 року
«Ван дер Грааф проти Нідерландів» (*Van der Graaf v. the Netherlands*) (ухв.), № 8704/03, 01 червня 2004 року
«Ван Дроогенбрук проти Бельгії» (*Van Droogenbroeck v. Belgium*), № 7906/77, 24 червня 1982 року
«Варга та інші проти Угорщини» (*Varga and Others v. Hungary*), №№ 14097/12 та 5 інших, 10 березня 2015 року
«Варнас проти Литви» (*Varnas v. Lithuania*), № 42615/06, 09 липня 2013 року
«Вартік проти Румунії (№ 2)» (*Vartic v. Romania (no. 2)*), № 14150/08, 17 грудня 2013 року
«Василеску проти Бельгії» (*Vasilescu v. Belgium*), № 64682/12, 25 листопада 2014 року
«Василіка Мокану проти Румунії» (*Vasilică Mocanu v. Romania*), № 43545/13, 06 грудня 2016 року
«Вейнрайт проти Сполученого Королівства» (*Wainwright v. the United Kingdom*), № 12350/04, 26 вересня 2006 року
«Вельйо Велев проти Болгарії» (*Velyo Velev v. Bulgaria*), № 16032/07, 27 травня 2014 року
«Венерські проти Польщі» (*Wenerski v. Poland*), № 44369/02, 20 січня 2009 року
«Венкен на інші проти Бельгії» (*Venken and Others v. Belgium*), №№ 46130/14 та 4 інших, 06 квітня 2021 року
«Веннер проти Німеччини» (*Wenner v. Germany*), № 62303/13, 01 вересня 2016 року
«Вецев проти Болгарії» (*Vetsev v. Bulgaria*), № 54558/15, 02 травня 2019 року
«Вік проти Німеччини» (*Wick v. Germany*), № 22321/19, 4 червня 2024 року
«Вінсент проти Франції» (*Vincent v. France*), № 6253/03, 24 жовтня 2006 року
«Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (*Vinter and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 66069/09 та 2 інших, 09 липня 2013 року
«Вінтман проти України» (*Vintman v. Ukraine*), № 28403/05, 23 жовтня 2014 року
«Віссе проти Франції» (*Wisse v. France*), № 71611/01, 20 грудня 2005 року
«Власов проти Росії» (*Vlasov v. Russia*), № 78146/01, 12 червня 2008 року
«Войку проти Румунії» (*Voicu v. Romania*), № 22015/10, 10 червня 2014 року
«Володимир Васильєв проти Росії» (*Vladimir Vasilyev v. Russia*), № 28370/05, 10 січня 2012 року
«Вукушич проти Хорватії» (*Vukušić v. Croatia*), № 37522/16, 14 листопада 2023 року
«Вул і Тоомік проти Естонії» (*Vool and Toomik v. Estonia*), №№ 7613/18 та 12222/18, 29 березня 2022 року

—Г—

- «Г.Б. та інші проти Туреччини» (*G.B. and Others v. Turkey*), № 4633/15, 17 жовтня 2019 року
«Гавтадзе проти Грузії» (*Ghavitadze v. Georgia*), № 23204/07, 03 березня 2009 року
«Гардель проти Франції» (*Gardel v. France*), № 16428/05, 17 грудня 2009 року
«Гімон проти Франції» (*Guimon v. France*), № 48798/14, 11 квітня 2019 року
«Гіртст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (*Hirst v. the United Kingdom (no. 2)*) [ВП], № 74025/01, 06 жовтня 2005 року
«Гладкий проти Росії» (*Gladkiy v. Russia*), № 3242/03, 21 грудня 2010 року
«Гладовіч проти Хорватії» (*Gladović v. Croatia*), № 28847/08, 10 травня 2011 року

«Гогінашвілі проти Грузії» (*Goginashvili v. Georgia*), № 47729/08, 04 жовтня 2011 року
«Голомійов проти Молдови» (*Holotiov v. Moldova*), № 30649/05, 07 листопада 2006 року
«Горгієв проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 26984/05, 19 квітня 2012 року
«Горич проти Польщі» (*Horych v. Poland*), № 13621/08, 17 квітня 2012 року
«Горіон проти Бельгії» (*Horion v. Belgium*), № 37928/20, 09 травня 2023 року
«Горлов та інші проти Росії» (*Gorlov and Others v. Russia*), №№ 27057/06 та 2 інших, 02 липня 2019 року
«Городнічев проти Росії» (*Gorodnichev v. Russia*), № 52058/99, 25 травня 2007 року
«Грімайловс проти Латвії» (*Grimailovs v. Latvia*), № 6087/03, 25 червня 2013 року
«Грінс і М.Т. проти Сполученого Королівства» (*Greens and M.T. v. the United Kingdom*), №№ 60041/08 та 60054/08, 23 листопада 2010 року
«Грузія проти Росії (I)» (*Georgia v. Russia (I)*) [ВП], № 13255/07, ЄСПЛ 2014 (витяги)
«Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП] (по суті), № 38263/08, 21 січня 2021 року
«Гулієв проти Росії» (*Guliyev v. Russia*), № 24650/02, 19 червня 2008 року
«Гьомі та інші проти Туреччини» (*Gömi and Others v. Turkey*), № 35962/97, 21 грудня 2006 року
«Гювеч проти Туреччини» (*Güveç v. Turkey*), № 70337/01, 20 січня 2009 року
«Гюлай Четін проти Туреччини» (*Gülay Çetin v. Turkey*), № 44084/10, 05 березня 2013 року
«Гюльмез проти Туреччини» (*Gülmez v. Turkey*), № 16330/02, 20 травня 2008 року

—Г—

«Гішчак проти Польщі» (*Giszczak v. Poland*), № 40195/08, 29 листопада 2011 року

—Д—

«Д проти Латвії» (*D v. Latvia*), № 76680/17, 11 січня 2024 року
«Д та Е.С. проти Сполученого Королівства» (*D and E.S. v. United Kingdom*), № 13669/88, рішення Комісії, 07 березня 1990 року
«Д.Г. проти Ірландії» (*D.G. v. Ireland*), № 39474/98, 16 травня 2002 року
«Д.Г. проти Польщі» (*D.G. v. Poland*), № 45705/07, 12 лютого 2013 року
«Д.Ф. проти Латвії» (*D.F. v. Latvia*), № 11160/07, 29 жовтня 2013 року
«Давидов та інші проти України» (*Davydov and Others v. Ukraine*), №№ 17674/02 та 39081/02, 01 липня 2010 року
«Данилевич проти Росії» (*Danilevich v. Russia*), № 31469/08, 19 жовтня 2021 року
«Двадцять одна затримана особа проти Німеччини» (*Twenty-One Detained Persons v. Germany*), №№ 3134/67, 3172/67 і 3188-3206/67, рішення Комісії, 06 квітня 1968 року
«Девісон проти Сполученого Королівства» (*Davison v. the United Kingdom*) (ухв.), № 52990/08, 02 березня 2010 року
«Дейнек проти Польщі» (*Dejnek v. Poland*), № 9635/13, 01 червня 2017 року
«Дельтува проти Литви» (*Deltuva v. Lithuania*), № 38144/20, 21 березня 2023 року
«Дедовський та інші проти Росії» (*Dedovskiy and Others v. Russia*), № 7178/03, 15 травня 2008 року
«Дж.Л. проти Фінляндії» (*J.L. v. Finland*) (ухв.), № 32526/96, 16 листопада 2000 року
«Дж.М.Б. та інші проти Франції» (*J.M.B. and Others v. France*), №№ 9671/15 та 31 інший, 30 січня 2020 року
«Джанті проти Бельгії» (*Jeanty v. Belgium*), № 82284/17, 31 березня 2020 року
«Джеладзе проти Грузії» (*Jeladze v. Georgia*), № 1871/08, 18 грудня 2012 року
«Джині проти Сербії» (*Gjini v. Serbia*), № 1128/16, 15 січня 2019 року
«Дибеку проти Албанії» (*Dybeku v. Albania*), № 41153/06, 18 грудня 2007 року

«Дікаіу та інші проти Греції» (*Dikaiou and Others v. Greece*), № 77457/13, 16 липня 2020 року
«Діксон проти Сполученого Королівства» (*Dickson v. the United Kingdom*) [ВП], № 44362/04,
04 грудня 2007 року
«Дімітар Ангелов проти Болгарії» (*Dimitar Angelov v. Bulgaria*), № 58400/16, 21 липня 2020 року
«Діржан та Стефан проти Румунії» (*Dirjan and Ștefan v. Romania*) (ухв.), № 14224/15 50977/15,
15 квітня 2020 року
«Доерга проти Нідерландів» (*Doerga v. the Netherlands*), № 50210/99, 27 квітня 2004 року
«Дом'ян проти Угорщини» (*Domján v. Hungary*) (ухв.), № 5433/17, 14 листопада 2017 року
«Дональдсон проти Сполученого Королівства» (*Donaldson v. the United Kingdom*) (ухв.),
№ 56975/09, 25 січня 2011 року
«Дорнеану проти Румунії» (*Dorneanu v. Romania*), № 55089/13, 28 листопада 2017 року
«Дранічеру проти Республіки Молдова» (*Draniceru v. the Republic of Moldova*) (ухв.),
№ 31975/15, 12 лютого 2019 року
«Дудченко проти Росії» (*Dudchenko v. Russia*), № 37717/05, 07 листопада 2017 року
«Дюваль проти Франції» (*Duval v. France*), № 19868/08, 26 травня 2011 року

— Е —

«Ебедін Абі проти Туреччини» (*Ebedin Abi v. Turkey*), № 10839/09, 13 березня 2018 року
«Езе та Коннорс проти Сполученого Королівства» (*Ezeh and Connors v. the United Kingdom*)
[ВП], №№ 39665/98 та 40086/98, 09 жовтня 2003 року
«Ейнгорн проти Франції» (*Einhorn v. France*) (ухв.), № 71555/01, 16 жовтня 2001 року
«Елефтеріадіс проти Румунії» (*Elefteriadis v. Romania*), № 38427/05, 25 січня 2011 року
«Ель-Асмар проти Данії» (*El-Asmar v. Denmark*), № 27753/19, 03 жовтня 2023 року
«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*El-Masri v. the former
Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], № 39630/09, 13 грудня 2012 року
«Енгель проти Угорщини» (*Engel v. Hungary*), № 46857/06, 20 травня 2010 року
«Енеа проти Італії» (*Enea v. Italy*) [ВП], № 74912/01, 17 вересня 2009 року
«Епнерс-Гефнерс проти Латвії» (*Erners-Gefners v. Latvia*), № 37862/02, 29 травня 2012 року
«Епуре проти Румунії» (*Epure v. Romania*), № 73731/17, 11 травня 2021 року
«Ерліх і Кастро проти Румунії» (*Erlich and Kastro v. Romania*), №№ 23735/16 та 23740/16,
09 червня 2020 року
«Еціс проти Латвії» (*Ēcis v. Latvia*), № 12879/09, 10 січня 2019 року

— Є —

«Єронович проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], № 44898/10, 05 липня 2016 року
«Єфіменко проти Росії» (*Yefimenko v. Russia*), № 152/04, 12 лютого 2013 року

— Ж —

«Жердєв проти України» (*Zherdev v. Ukraine*), № 34015/07, 27 квітня 2017 року
«Жулук проти Сполученого Королівства» (*Szuluk v. the United Kingdom*), № 36936/05,
02 червня 2009 року

— З —

«З.Х. проти Угорщини» (*Z.H. v. Hungary*), № 28973/11, 8 листопада 2012 року

«*Зажичський проти Польщі*» (*Zarzycki v. Poland*), № 15351/03, 12 березня 2013 року
«*Зайдов проти Азербайджану (№ 2)*» (*Zayidov v. Azerbaijan (no. 2)*), № 5386/10, 24 березня 2022 року

— I —

«*І.Е. проти Республіки Молдова*» (*I.E. v. the Republic of Moldova*), № 45422/13, 26 травня 2020 року
«*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства*» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 50541/08 та 3 інших, 13 вересня 2016 року
«*Іван Карпенко проти України*» (*Ivan Karpenko v. Ukraine*), № 45397/13, 16 грудня 2021 року
«*Іванчук проти Польщі*» (*Iwańczuk v. Poland*), № 25196/94, 15 листопада 2001 року
«*Ідалов проти Росії*» (*Idalov v. Russia*) [ВП], № 5826/03, 22 травня 2012 року
«*Ілашку та інші проти Молдови та Росії*» (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*) [ВП], № 48787/99, 08 липня 2004 року
«*Ілерде та інші проти Туреччини*» (*İlerde and Others v. Türkiye*), №№ 35614/19 та 10 інших, 05 грудня 2023 року
«*Ілнзеєр проти Німеччини*» (*Ilmseher v. Germany*) [ВП], №№ 10211/12 та 27505/14, 04 грудня 2018 року
«*Ірландія проти Сполученого Королівства*» (*Ireland v. the United Kingdom*), № 5310/71, 18 січня 1978 року
«*Ісмадуллаєв проти Росії*» (*Ismatullayev v. Russia*) (ухв.), № 29687/09, 06 березня 2012 року
«*Істратій та інші проти Молдови*» (*Istratii and Others v. Moldova*), № 8721/05, 27 березня 2007 року

— K —

«*К.Д. та інші проти Греції*» (*C.D. and Others v. Greece*), №№ 33441/10 та 2 інших, 19 грудня 2013 року
«*Кадікіс проти Латвії (№ 2)*» (*Kadiķis v. Latvia (no. 2)*), № 62393/00, 04 травня 2006 року
«*Кадусік проти Швейцарії*» (*Kadusic v. Switzerland*), № 43977/13, 09 січня 2018 року
«*Калда проти Естонії (№ 2)*» (*Kalda v. Estonia (no. 2)*), № 14581/20, 06 грудня 2022 року
«*Калда проти Естонії*» (*Kalda v. Estonia*), № 17429/10, 19 січня 2016 року
«*Канавчі та інші проти Туреччини*» (*Canavcı and Others v. Türkiye*), №№ 24074/19 та 2 інших, 16 листопада 2023 року
«*Канагаратнам проти Бельгії*» (*Kanagaratnam v. Belgium*), № 15297/09, 13 грудня 2011 року
«*Кано Мойя проти Іспанії*» (*Canó Moya v. Spain*), № 3142/11, 11 жовтня 2016 року
«*Каприковський проти Польщі*» (*Kaprykowski v. Poland*), № 23052/05, 03 лютого 2009 року
«*Карабет та інші проти України*» (*Karabet and Others v. Ukraine*), №№ 38906/07 та 52025/07, 17 січня 2013 року
«*Кара-Даміані проти Італії*» (*Cara-Damiani v. Italy*), № 2447/05, 07 лютого 2012 року
«*Карвовський проти Польщі*» (*Karwowski v. Poland*), № 29869/13, 19 квітня 2016 року
«*Каргакіс проти Греції*» (*Kargakis v. Greece*), № 27025/13, 14 січня 2021 року
«*Карсакова проти Росії*» (*Karsakova v. Russia*), № 1157/10, 27 листопада 2014 року
«*Каталін Еуджен Міку проти Румунії*» (*Cătălin Eugen Micu v. Romania*), № 55104/13, 05 січня 2016 року
«*Кафкаріс проти Кіпру*» (*Kafkaris v. Cyprus*) [ВП], № 21906/04, 12 лютого 2008 року
«*Кекелашвілі проти Грузії*» (*Kekelashvili v. Georgia*) (ухв.), № 35861/11, 17 листопада 2020 року
«*Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства*» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), 28 червня 1984 року, серія А № 80

- «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell v. the United Kingdom*), № 13590/88, 25 березня 1992 року
- «Кінан проти Сполученого Королівства» (*Keenan v. the United Kingdom*), № 27229/95, 03 квітня 2001 року
- «Клас проти Бельгії» (*Claes v. Belgium*), № 43418/09, 10 січня 2013 року
- «Класенс проти Бельгії» (*Clasens v. Belgium*), № 26564/16, 28 травня 2019 року
- «Клібіш проти Польщі» (*Klibisz v. Poland*), № 2235/02, 04 жовтня 2016 року
- «Кліфт проти Сполученого Королівства» (*Clift v. the United Kingdom*), № 7205/07, 13 липня 2010 року
- «Кляхін проти Росії» (*Klyakhin v. Russia*), № 46082/99, 30 листопада 2004 року
- «Ковальковс проти Латвії» (*Kovalkovs v. Latvia*) (ухв.), № 35021/05, 31 січня 2012 року
- «Колесникович проти Росії» (*Kolesnikovich v. Russia*), № 44694/13, 22 березня 2016 року
- «Кондрулін проти Росії» (*Kondrulin v. Russia*), № 12987/15, 20 вересня 2016 року
- «Константін-Лучіан Спіну проти Румунії» (*Constantin-Lucian Spînu v. Romania*), № 29443/20, 11 жовтня 2022 року
- «Контрада проти Італії (№ 2)» (*Contrada v. Italy (no. 2)*), № 7509/08, 11 лютого 2014 року
- «Корбан проти України» (*Korban v. Ukraine*), № 26744/16, 04 липня 2019 року
- «Корнаковс проти Латвії» (*Kornakovs v. Latvia*), № 61005/00, 15 червня 2006 року
- «Корнейкова та Корнейков проти України» (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*), № 56660/12, 24 березня 2016 року
- «Коробов та інші проти Росії» (*Korobov and Others v. Russia*) (ухв.), № 67086/01, 02 березня 2006 року
- «Коростельов проти Росії» (*Korostelev v. Russia*), № 29290/10, 12 травня 2020 року
- «Косован проти Республіки Молдова» (*Cosovan v. the Republic of Moldova*), № 13472/18, 22 березня 2022 року
- «Костел Гачі проти Румунії» (*Costel Gaciu v. Romania*), № 39633/10, 23 червня 2015 року
- «Костянтин Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, 22 березня 2012 року
- «Котлет проти Румунії» (*Cotlet v. Romania*), № 38565/97, 03 червня 2003 року
- «Котсафтис проти Греції» (*Kotsaftis v. Greece*), № 39780/06, 12 червня 2008 року
- «Кошти та інші проти Туреччини» (*Koşti and Others v. Turkey*), № 74321/01, 03 травня 2007 року
- «Криволапов проти України» (*Krivolapov v. Ukraine*), № 5406/07, 02 жовтня 2018 року
- «Ксірос проти Греції» (*Xiros v. Greece*), № 1033/07, 09 вересня 2010 року
- «Ксюллог проти Угорщини» (*Csüllög v. Hungary*), № 30042/08, 07 червня 2011 року
- «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*) [ВП], № 30210/96, 26 жовтня 2000 року
- «Кулінські та Сабев проти Болгарії» (*Kulinski and Sabev v. Bulgaria*), № 63849/09, 21 липня 2016 року
- «Кунгуров проти Росії» (*Kungurov v. Russia*), № 70468/17, 18 лютого 2020 року
- «Купарадзе проти Грузії» (*Kuparadze v. Georgia*), № 30743/09, 21 вересня 2017 року
- «Купінський проти України» (*Kupinskyu v. Ukraine*), № 5084/18, 10 листопада 2022 року
- «Куреас та інші проти Греції» (*Koureas and Others v. Greece*), № 30030/15, 18 січня 2018 року
- «Куріаку Ціаккурмас та інші проти Туреччини» (*Kyriacou Tsiakkourmas and Others v. Turkey*), № 13320/02, 02 червня 2015 року
- «Кухалашвілі та інші проти Грузії» (*Kukhalashvili and others v. Georgia*), №№ 8938/07 та 41891/07, 02 квітня 2020 року
- «Кучера проти Словаччини» (*Kučera v. Slovakia*), № 48666/99, 17 липня 2007 року
- «Кучерук проти України» (*Kucheruk v. Ukraine*), № 2570/04, 06 вересня 2007 року

—Л—

- «Лабака Ларреа та інші проти Франції» (*Labaca Larrea and Others v. France*) (ухв.), № 56710/13 та 2 інші, 07 лютого 2017 року
- «Ладент проти Польщі» (*Ladent v. Poland*), № 11036/03, 18 березня 2008 року
- «Ладуна проти Словаччини» (*Laduna v. Slovakia*), № 31827/02, 13 грудня 2011 року
- «Ланяускас проти Литви» (*Laniauskas v. Lithuania*), № 48309/19, 29 березня 2022 року
- «Лапшин проти Азербайджану» (*Lapshin v. Azerbaijan*), № 13527/18, 20 травня 2021 року
- «Ласло Мадяр проти Угорщини» (*László Magyar v. Hungary*), № 73593/10, 20 травня 2014 року
- «Лаутару та Сід проти Греції» (*Lautaru and Seed v. Greece*), № 29760/15, 23 липня 2020 року
- «Лебуа проти Болгарії» (*Lebois v. Bulgaria*), № 67482/14, 19 жовтня 2017 року
- «Лейла Алп та інші проти Туреччини» (*Leyla Alp and Others v. Turkey*), № 29675/02, 10 грудня 2013 року
- «Леруа та інші проти Франції» (*Leroy and Others v. France*), №№ 32439/19 та 2 інші, 18 квітня 2024 року
- «Лєслав Войцік проти Польщі» (*Leśław Wójcik v. Poland*), № 66424/09, 01 липня 2021 року
- «Лінд проти Росії» (*Lind v. Russia*), № 25664/05, 06 грудня 2007 року
- «Лонгін проти Хорватії» (*Longin v. Croatia*), № 49268/10, 06 листопада 2012 року
- «Лоніч проти Хорватії» (*Lonić v. Croatia*), № 8067/12, 04 грудня 2014 року
- «Лорсе та інші проти Нідерландів» (*Lorsé and Others v. the Netherlands*), № 52750/99, 04 лютого 2003 року

—М—

- «Макглінчі та інші проти Сполученого Королівства» (*McGlinchey and Others v. the United Kingdom*), № 50390/99, 29 квітня 2003 року
- «Макфрілі та інші проти Сполученого Королівства» (*McFeeley and Others v. the United Kingdom*), рішення Комісії, 15 травня 1980 року
- «Мандіч і Йовіч проти Словенії» (*Mandić and Jović v. Slovenia*), №№ 5774/10 і 5985/10, 20 жовтня 2011 року
- «Манолов проти Болгарії» (*Manolov v. Bulgaria*), № 23810/05, 04 листопада 2014 року
- «Маргаретіч проти Хорватії» (*Margaretić v. Croatia*), № 16115/13, 05 червня 2014 року
- «Маріш проти Румунії» (*Mariş v. Romania*) (ухв.), № 58208/14, 29 вересня 2020 року
- «Марро та інші проти Італії» (*Marro and Others v. Italy*) (ухв.), № 29100/07, 08 квітня 2014 року
- «Марцакліс та інші проти Греції» (*Martzaklis and Others v. Greece*), № 20378/13, 09 липня 2015 року
- «Марчелло Віола проти Італії (№ 2)» (*Marcello Viola v. Italy (no. 2)*), № 77633/16, 13 червня 2019 року
- «Маслак проти Словаччини (№ 2)» (*Maslák v. Slovakia (no. 2)*), № 38321/17, 31 березня 2022 року
- «Мастроматтео проти Італії» (*Mastromatteo v. Italy*) [ВП], № 37703/97, 24 жовтня 2002 року
- «Матіошайтіс та інші проти Литви» (*Matiošaitis and Others v. Lithuania*), №№ 22662/13 та 7 інших, 23 травня 2017 року
- «Мачіна проти Республіки Молдова» (*Machina v. the Republic of Moldova*), № 69086/14, 17 січня 2023 року
- «Мейєр проти Швейцарії» (*Meier v. Switzerland*), № 10109/14, 9 лютого 2016 року
- «Мельник проти України» (*Melnik v. Ukraine*), № 72286/01, 28 березня 2006 року
- «Месут Юртсевер та інші проти Туреччини» (*Mesut Yurtsever and Others v. Turkey*), №№ 14946/08 та 11 інших, 20 січня 2015 року

- «Мехмет Решім Арслан та Орхан Бінголь проти Туреччини» (*Mehmet Reşit Arslan and Orhan Bingöl v. Turkey*), №№ 47121/06 та 2 інших, 18 червня 2019 року
- «Мехмет Чифтчі проти Туреччини» (*Mehmet Çiftçi v. Turkey*), № 53208/19, 16 листопада 2021 року
- «Мехмет Чифтчі та Суат Інседере проти Туреччини» (*Mehmet Çiftçi and Suat Incedere v. Turkey*), №№ 21266/19 та 21774/19, 18 січня 2022 року
- «Мисліхака та інші проти Албанії» (*Myslihaça and Others v. Albania*), №№ 68958/17 та 5 інших, 24 жовтня 2023 року
- «Міліч і Нікезіч проти Чорногорії» (*Milić and Nikezić v. Montenegro*), №№ 54999/10 та 10609/11, 28 квітня 2015 року
- «Міранда Магро проти Португалії» (*Miranda Magro v. Portugal*), № 30138/21, 09 січня 2024 року
- «Міргадіров проти Азербайджану і Туреччини» (*Mirgadirov v. Azerbaijan and Turkey*), № 62775/14, 17 вересня 2020 року
- «Міронеску проти Румунії» (*Mironescu v. Romania*), № 17504/18, 30 листопада 2021 року
- «Міхал Коргул проти Польщі» (*Michał Korgul v. Poland*), № 36140/11, 21 березня 2017 року
- «Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], № 11138/10, 23 лютого 2016 року
- «Моїсеєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), № 62936/00, 09 жовтня 2008 року
- «Мокуте проти Литви» (*Mockutė v. Lithuania*), № 66490/09, 27 лютого 2018 року
- «Мороз проти України» (*Moroz v. Ukraine*), № 5187/07, 02 березня 2017 року
- «Муасель проти Франції» (*Mouisel v. France*), № 67263/01, 14 листопада 2002 року
- «Мурат Вурал проти Туреччини» (*Murat Vural v. Turkey*), № 9540/07, 21 жовтня 2014 року
- «Мурен проти Німеччини» (*Mooren v. Germany*) [ВП], № 11364/03, 09 липня 2009 року
- «Муршіч проти Хорватії» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], № 7334/13, 20 жовтня 2016 року
- «Мустафаєв проти Азербайджану» (*Mustafayev v. Azerbaijan*), № 47095/09, 04 травня 2017 року
- «Мусхаджієва та інші проти Бельгії» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), № 41442/07, 19 січня 2010 року
- «Мушег Сагателян проти Вірменії» (*Mushegh Saghatelyan v. Armenia*), № 23086/08, 20 вересня 2018 року
- «Мюррей проти Нідерландів» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], № 10511/10, 26 квітня 2016 року

—H—

- «Н.Т. проти Росії» (*N.T. v. Russia*), № 14727/11, 02 червня 2020 року
- «Назаренко проти України» (*Nazarenko v. Ukraine*), № 39483/98, 29 квітня 2003 року
- «Найден проти України» (*Naudyon v. Ukraine*), № 16474/03, 14 жовтня 2010 року
- «Намазлі проти Азербайджану» (*Namazli v. Azerbaijan*),* № 8826/20, 20 червня 2024 року
- «Намик Юксель проти Туреччини» (*Namık Yüksel v. Türkiye*)*, № 28791/10, 27 серпня 2024 року
- «Нарбутас проти Литви» (*Narbutas v. Lithuania*), № 14139/21, 19 грудня 2023 року
- «Нарт проти Туреччини» (*Nart v. Turkey*), № 20817/04, 06 травня 2008 року
- «Неагу проти Румунії» (*Neagu v. Romania*), № 21969/15, 10 листопада 2020 року
- «Невмержицький проти України» (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*), № 54825/00, 5 квітня 2005 року
- «Нешков та інші проти Болгарії» (*Neshkov and Others v. Bulgaria*), №№ 36925/10 та 5 інших, 27 січня 2015 року
- «Нільсен проти Сполученого Королівства» (*Nilsen v. the United Kingdom*) (ухв.), № 36882/05, 27 листопада 2008 року
- «Новак проти Хорватії» (*Novak v. Croatia*), № 8883/04, 14 червня 2007 року
- «Ногін проти Росії» (*Nogin v. Russia*), № 58530/08, 15 січня 2015 року

- «Норберт Сікорські проти Польщі» (*Norbert Sikorski v. Poland*), № 17599/05, 22 жовтня 2009 року
- «Норман проти Сполученого Королівства» (*Norman v. the United Kingdom*), № 41387/17, 06 липня 2021 року
- «Нормантович проти Польщі» (*Normantowicz v. Poland*), № 65196/16, 17 березня 2022 року
- «Нусрет Кая та інші проти Туреччини» (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*), №№ 43750/06 та 4 інших, 22 квітня 2014 року
- «Нух Узун та інші проти Туреччини» (*Nuh Uzun and Others v. Turkey*), №№ 49341/18 та 13 інших, 29 березня 2022 року

—О—

- «Оджалан проти Туреччини (№ 2)» (*Öcalan v. Turkey (no. 2)*), №№ 24069/03 та 3 інших, 18 березня 2014 року
- «Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], № 46221/99, 12 травня 2005 року
- «Озгюль проти Туреччини» (*Özgül v. Turkey*) (ухв.), № 7715/02, 06 березня 2007 року
- «Олександр Макаров проти Росії» (*Aleksandr Makarov v. Russia*), № 15217/07, 12 березня 2009 року
- «Онуфріу проти Кіпру» (*Onoufriou v. Cyprus*), № 24407/04, 07 січня 2010 року
- «Орховські проти Польщі» (*Orchowski v. Poland*), № 17885/04, 22 жовтня 2009 року
- «Осман і Алтай проти Туреччини» (*Osman and Altay v. Türkiye*), №№ 23782/20 та 40731/20, 13 липня 2023 року
- «Островенец проти Латвії» (*Ostroverņecs v. Latvia*), № 36043/13, 05 жовтня 2017 року
- «Охріменко проти України» (*Okhrimenko v. Ukraine*), № 53896/07, 15 жовтня 2009 року
- «Очигава проти Грузії» (*Ochigava v. Georgia*), № 14142/15, 16 лютого 2023 року

—П—

- «П.К. проти Ірландії» (*P.C. v. Ireland*), № 26922/19, 01 вересня 2022 року
- «Паладі проти Молдови» (*Paladi v. Moldova*) [ВП], № 39806/05, 10 березня 2009 року
- «Палфрیمان проти Болгарії» (*Palfreeman v. Bulgaria*) (ухв.), № 59779/14, 16 травня 2017 року
- «Палюх проти Польщі» (*Paluch v. Poland*), № 57292/12, 16 лютого 2016 року
- «Панкевич проти Польщі» (*Pankiewicz v. Poland*), № 34151/04, 12 лютого 2008 року
- «Пантеа проти Румунії» (*Pantea v. Romania*), № 33343/96, 03 червня 2003 року
- «Папон проти Франції (№ 1)» (*Papou v. France (no. 1)*) (ухв.), № 64666/01, 07 червня 2001 року
- «Патранін проти Росії» (*Patranin v. Russia*), № 12983/14, 23 липня 2015 року
- «Пацакі та інші проти Греції» (*Patsaki and Others v. Greece*), № 20444/14, 07 лютого 2019 року
- «Пеньяранда Сото проти Мальти» (*Peñaranda Soto v. Malta*), № 16680/14, 19 грудня 2017 року
- «Петреску проти Португалії» (*Petrescu v. Portugal*), № 23190/17, 03 грудня 2019 року
- «Петров проти Болгарії» (*Petrov v. Bulgaria*), № 15197/02, 22 травня 2008 року
- «Петухов проти України (№ 2)» (*Petukhov v. Ukraine (no. 2)*), № 41216/13, 12 березня 2019 року
- «Пехович проти Польщі» (*Piechowicz v. Poland*), № 20071/07, 17 квітня 2012 року
- «Пінтус проти Італії» (*Pintus v. Italy*), № 35943/18, 01 лютого 2024 року
- «Пірс проти Греції» (*Peers v. Greece*), № 28524/95, 19 квітня 2001 року
- «Плоскі проти Польщі» (*Płoski v. Poland*), № 26761/95, 12 листопада 2002 року
- «Погосян проти Грузії» (*Poghossian v. Georgia*), № 9870/07, 24 лютого 2009 року
- «Полгар проти Румунії» (*Polgar v. Romania*), № 39412/19, 20 липня 2021 року
- «Полторацький проти України» (*Poltoratskiy v. Ukraine*), № 38812/97, 29 квітня 2003 року

«Полякова та інші проти Росії» (*Polyakova and Others v. Russia*), №№ 35090/09 та 3 інших,
7 березня 2017 року
«Попов проти Франції» (*Porov v. France*), №№ 39472/07 і 39474/07, 19 січня 2012 року
«Поторок проти Румунії» (*Potoroc v. Romania*), № 37772/17, 02 червня 2020 року
«Прайс проти Сполученого Королівства» (*Price v. the United Kingdom*), № 33394/96, 10 липня
2001 року
«Премініні проти Росії» (*Preminyin v. Russia*), № 44973/04, 10 лютого 2011 року
«Провенцано проти Італії» (*Provenzano v. Italy*), № 55080/13, 25 жовтня 2018 року
«Пузінас проти Литви» (*Puzinas v. Lithuania*) (ухв.), № 63767/00, 13 грудня 2005 року

—Р—

«Р.К. та В.К. проти Франції» (*R.C. and V.C. v. France*), № 76491/14, 12 липня 2016 року
«Р.К. та інші проти Франції» (*R.K. and Others v. France*), № 68264/14, 12 липня 2016 року
«Р.М. та інші проти Франції» (*R.M. and Others v. France*), № 33201/11, 12 липня 2016 року
«Раджаб Магомедов проти Росії» (*Radzhab Magomedov v. Russia*), № 20933/08, 20 грудня
2016 року
«Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії» (*Razvozhayev v. Russia and
Ukraine and Udaltsov v. Russia*), №№ 75734/12 та 2 інших, 19 листопада 2019 року
«Рамазан Демір проти Туреччини» (*Ramazan Demir v. Turkey*), № 68550/17, 09 лютого
2021 року
«Рамірес Санчес проти Франції» (*Ramirez Sanchez v. France*) [ВП], № 59450/00, 04 липня
2006 року
«Рамішвілі та Кохреїдзе проти Грузії» (*Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia*), № 1704/06,
27 січня 2009 року
«Ранінен проти Фінляндії» (*Raninen v. Finland*), 16 грудня 1997 року, Збірник рішень та ухвал
1997-VIII
«Ратпаз проти Швейцарії» (*Rappaz v. Switzerland*) (ухв.), № 73175/10, 26 березня 2013 року
«Раффрей Таддей проти Франції» (*Raffray Taddei v. France*), № 36435/07, 21 грудня 2010 року
«Резмівеш та інші проти Румунії» (*Rezmiveş and Others v. Romania*), №№ 61467/12 та 3 інших,
25 квітня 2017 року
«Ренольд проти Франції» (*Renolde v. France*), № 5608/05, 16 жовтня 2008 року
«Ретунская проти Румунії» (*Retunscăia v. Romania*), № 25251/04, 08 січня 2013 року
«Рзаханов проти Азербайджану» (*Rzakhanov v. Azerbaijan*), № 4242/07, 04 липня 2013 року
«Рів'єр проти Франції» (*Rivière v. France*), № 33834/03, 11 липня 2006 року
«Род проти Данії» (*Rohde v. Denmark*), № 69332/01, 21 липня 2005 року
«Родзевілло проти України» (*Rodzevillo v. Ukraine*), № 38771/05, 14 січня 2016 року
«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (*Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*),
№ 22893/05, 27 травня 2008 року
«Ромео Кастаньо проти Бельгії» (*Romeo Castaño v. Belgium*), № 8351/17, 9 липня 2019 року
«Рот проти Німеччини» (*Roth v. Germany*), №№ 6780/18 та 30776/18, 22 жовтня 2020 року
«Рук проти Німеччини» (*Rook v. Germany*), № 1586/15, 25 липня 2019 року
«Руман проти Бельгії» (*Rooman v. Belgium*) [ВП], № 18052/11, 31 січня 2019 року

—С—

«С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. and Marper v. the United Kingdom*) [ВП], №№
30562/04 та 30566/04, ЄСПЛ 2008 ЄСПЛ 2008
«С.Дж. проти Люксембургу (№ 2)» (*S.J. v. Luxembourg (no. 2)*), № 47229/12, 31 жовтня
2013 року

- «С.П. та інші проти Росії» (*S.P. and Others v. Russia*), №№ 36463/11 та 10 інших, 02 травня 2023 року
- «С.Ф. та інші проти Болгарії» (*S.F. and Others v. Bulgaria*), № 8138/16, 07 грудня 2017 року
- «Сааді проти Сполученого Королівства» (*Saadi v. the United Kingdom*) [ВП], № 13229/03, 29 січня 2008 року
- «Сакір проти Греції» (*Sakir v. Greece*), № 48475/09, 24 березня 2016 року
- «Салахов та Іслямова проти України» (*Salakhov and Islyamova v. Ukraine*), № 28005/08, 14 березня 2013 року
- «Салдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], № 36391/02, 27 листопада 2008 року
- «Самарас та інші проти Греції» (*Samaras and Others v. Greece*), № 11463/09, 28 лютого 2012 року
- «Санніно проти Італії» (*Sannino v. Italy*) (ухв.), № 72639/01, 03 травня 2005 року
- «Санчес-Санчес проти Сполученого Королівства» (*Sanchez-Sanchez v. the United Kingdom*) [ВП], № 22854/20, 03 листопада 2022 року
- «Саран проти Румунії» (*Saran v. Romania*), № 65993/16, 10 листопада 2020 року
- «Сахрауї та інші проти Франції» (*Sahraoui and Others v. France*),* № 35402/20, 11 липня 2024 року
- «Свершов проти України» (*Svershov v. Ukraine*), № 35231/02, 27 листопада 2008 року
- «Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], №№ 32541/08 та 43441/08, 17 липня 2014 року
- «Сегура Наранхо проти Польщі» (*Segura Naranjo v. Poland*) (ухв.), № 67611/10, 06 грудня 2011 року
- «Селезньов проти Росії» (*Seleznev v. Russia*), № 15591/03, 26 червня 2008 року
- «Сельчук проти Туреччини» (*Selçuk v. Turkey*), № 21768/02, 10 січня 2006 року
- «Семашко та Ольшинський проти Польщі» (*Siemaszko and Olszyński v. Poland*), №№ 60975/08 та 35410/09, 13 вересня 2016 року
- «Серіфіс проти Греції» (*Serifis v. Greece*), № 27695/03, 02 листопада 2006 року
- «Серце проти Румунії» (*Serçe v. Romania*), № 35049/08, 30 червня 2015 року
- «Си проти Італії» (*Sy v. Italy*), № 11791/20, 24 січня 2022 року
- «Силла і Нолломонт проти Бельгії» (*Sylla and Nollomont v. Belgium*), №№ 37768/13 та 36467/14, 16 травня 2017 року
- «Сиріанос проти Греції» (*Syrianos v. Greece*), № 49529/12, 07 жовтня 2021 року
- «Сілі проти України» (*Sili v. Ukraine*), № 42903/14, 08 липня 2021 року
- «Сінан Ерен проти Туреччини» (*Sinan Eren v. Turkey*), № 8062/04, 10 листопада 2005 року
- «Скалка проти Польщі» (*Skalka v. Poland*), № 43425/98, 27 травня 2003 року
- «Скоппола проти Італії (№ 3)» (*Scoppola v. Italy (no. 3)*) [ВП], № 126/05, 22 травня 2012 року
- «Славомір Мусял проти Польщі» (*Sławomir Musiał v. Poland*), № 28300/06, 20 січня 2009 року
- «Слюсарєв проти Росії» (*Slyusarev v. Russia*), № 60333/00, 20 квітня 2010 року
- «Сойлер проти Туреччини» (*Söyler v. Turkey*), № 29411/07, 17 вересня 2013 року
- «Солкан проти Румунії» (*Solcan v. Romania*), № 32074/14, 08 жовтня 2019 року
- «Сорінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*), 07 липня 1989 року, серія А № 161
- «Спіну проти Румунії (№ 2)» (*Spînu v. Romania (No. 2)*) (ухв.), № 17/19, 18 травня 2024 року
- «Станіслав Луценко проти України (№ 2)» (*Stanislav Lutsenko v. Ukraine (no. 2)*), № 483/10, 15 вересня 2022 року
- «Старокадомський проти Росії» (*Starokadomskiy v. Russia*), № 42239/02, 31 липня 2008 року
- «Стасі проти Франції» (*Stasi v. France*), № 25001/07, 20 жовтня 2011 року
- «Стелла та інші проти Італії» (*Stella and Others v. Italy*) (ухв.), №№ 49169/09 та 10 інших заяв, 16 вересня 2014 року
- «Степуляк проти Молдови» (*Stepuleac v. Moldova*), № 8207/06, 06 листопада 2007 року
- «Стоїчков проти Болгарії» (*Stoichkov v. Bulgaria*), № 9808/02, 24 березня 2005 року

«*Стойне Христов проти Болгарії (№ 2)*» (*Stoine Hristov v. Bulgaria (no. 2)*), № 36244/02,
16 жовтня 2008 року
«*Стотт проти Сполученого Королівства*» (*Stott v. the United Kingdom*), № 26104/19,
31 жовтня 2023 року
«*Стоян Кростев проти Болгарії*» (*Stoyan Krastev v. Bulgaria*), № 1009/12, 06 жовтня 2020 року
«*Стразімірі проти Албанії*» (*Strazimiri v. Albania*), № 34602/16, 21 січня 2020 року
«*Субаші та інші проти Туреччини*» (*Subaşı and Others v. Türkiye*), №№ 3468/20 та інші,
06 грудня 2022 року
«*Сувегес проти Угорщини*» (*Süveges v. Hungary*), № 50255/12, 05 січня 2016 року
«*Сударков проти Росії*» (*Sudarkov v. Russia*), № 3130/03, 10 липня 2008 року
«*Сукачов проти України*» (*Sukachov v. Ukraine*), № 14057/17, 30 січня 2020 року
«*Сусо Муса проти Мальти*» (*Suso Musa v. Malta*), № 42337/12, 23 липня 2013 року

—Т—

«*Т.П. та А.Т. проти Угорщини*» (*T.P. and A.T. v. Hungary*), №№ 37871/14 та 73986/14, 04 жовтня
2016 року
«*Талі проти Естонії*» (*Tali v. Estonia*), № 66393/10, 13 лютого 2014 року
«*Тарарієва проти Росії*» (*Tarariyeva v. Russia*), № 4353/03, 14 грудня 2006 року
«*Тарріконе проти Італії*» (*Tarricone v. Italy*), № 4312/13, 08 лютого 2024 року
«*Текін Йїлдиз проти Туреччини*» (*Tekin Yıldız v. Turkey*), № 22913/04, 10 листопада 2005 року
«*Темпорале проти Італії*» (*Temporale v. Italy*),* № 38129/15, 20 червня 2024 року
«*Тендам проти Іспанії*» (*Tendam v. Spain*), № 25720/05, 13 липня 2010 року
«*Теста проти Хорватії*» (*Testa v. Croatia*), № 20877/04, 12 липня 2007 року
«*Томов та інші проти Росії*» (*Tomov and Others v. Russia*), №№ 18255/10 та 5 інших, 09 квітня
2019 року
«*Топехін проти Росії*» (*Torekhin v. Russia*), № 78774/13, 10 травня 2016 року
«*Торреджані та інші проти Італії*» (*Torreggiani and Others v. Italy*), №№ 43517/09 та 6 інших,
08 січня 2013 року
«*Трабелсі проти Бельгії*» (*Trabelsi v. Belgium*), № 140/10, 04 вересня 2014 року
«*Тросін проти України*» (*Trosin v. Ukraine*), № 39758/05, 23 лютого 2012 року
«*Туніс проти Естонії*» (*Tunis v. Estonia*), № 429/12, 19 грудня 2013 року

—У—

«*Узун проти Туреччини*» (*Uzun v. Turkey*) (ухв.), № 37866/18, 10 листопада 2020 року
«*Улемек проти Хорватії*» (*Ulemek v. Croatia*), № 21613/16, 31 жовтня 2019 року

—Ф—

«*Фарбтух проти Латвії*» (*Farbtuhs v. Latvia*), № 4672/02, 02 грудня 2004 року
«*Федосеєвс проти Латвії*» (*Fedosejevs v. Latvia*) (ухв.), № 37546/06, 19 листопада 2013 року
«*Федотов проти Росії*» (*Fedotov v. Russia*), № 5140/02, 25 жовтня 2005 року
«*Фейлазу проти Мальти*» (*Feilazoo v. Malta*), № 6865/19, 11 березня 2021 року
«*Фенек проти Мальти*» (*Fenech v. Malta*) (ухв.), № 19090/20, 23 березня 2021 року
«*Фенек проти Мальти*» (*Fenech v. Malta*), № 19090/20, 01 березня 2022 року
«*Філіз Уян проти Туреччини*» (*Filiz Uyan v. Turkey*), № 7496/03, 08 січня 2009 року
«*Фіндікоглу проти Німеччини*» (*Findikoglu v. Germany*) (ухв.), № 20672/15, 07 червня 2016 року
«*Флореа проти Румунії*» (*Florea v. Romania*), № 37186/03, 14 вересня 2010 року

«Фрайле Ітурральде проти Іспанії» (*Fraille Iturralde v. Spain*) (ухв.), № 66498/17, 07 травня 2019 року

«Франк проти Німеччини» (*Frank v. Germany*) (ухв.), № 32705/06, 28 вересня 2010 року

«Францу проти Румунії» (*Frâncu v. Romania*), № 69356/13, 13 жовтня 2020 року

«Фрасік проти Польщі» (*Frasik v. Poland*), № 22933/02, 05 січня 2010 року

«Фродль проти Австрії» (*Frodل v. Austria*), № 20201/04, 08 квітня 2010 року

«Фюлоп проти Румунії» (*Fülör v. Romania*), № 18999/04, 24 липня 2012 року

—X—

«X проти Латвії» (*X v. Latvia*) [ВП], № 27853/09, 26 листопада 2013 року

«X проти Туреччини» (*X v. Turkey*), № 24626/09, 09 жовтня 2012 року

«Хаджиева проти Болгарії» (*Hadzhieva v. Bulgaria*), № 45285/12, 01 лютого 2018 року

«Хаджіч і Сульїч проти Боснії та Герцеговини» (*Hadžić and Suljić v. Bosnia and Herzegovina*), №№ 39446/06 та 33849/08, 07 червня 2011 року

«Хадьо проти Угорщини» (*Нагу́б v. Hungary*), № 52624/10, 23 квітня 2013 року

«Халіл Адем Хасан проти Болгарії» (*Halil Adem Hasan v. Bulgaria*), № 4374/05, 10 березня 2015 року

«Халіт Кара проти Туреччини» (*Halit Kara v. Türkiye*), № 60846/19, 12 грудня 2023 року

«Хамтоху та Аксенчик проти Росії» (*Khamtokhu and Aksenchik v. Russia*) [ВП], №№ 60367/08 та 961/11, 24 січня 2017 року

«Харакчиев і Толумов проти Болгарії» (*Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*), №№ 15018/11 та 61199/12, 08 липня 2014 року

«Харкінс і Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*), №№ 9146/07 та 32650/07, 17 січня 2012 року

«Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (*Hutchinson v. the United Kingdom*) [ВП], № 57592/08, 17 січня 2017 року

«Хелхал проти Франції» (*Helhal v. France*), № 10401/12, 19 лютого 2015 року

«Хенаф проти Франції» (*Henaf v. France*), № 65436/01, 27 листопада 2003 року

«Херцегфалві проти Австрії» (*Herczegfalvy v. Austria*), 24 вересня 1992 року, серія А № 244

«Хільміюглу проти Туреччини» (*Hilmiođlu v. Turkey*) (ухв.), № 60625/12, 15 вересня 2020 року

«Хлайфіа та інші проти Італії» (*Khlaifia and Others v. Italy*) [ВП], № 16483/12, 15 грудня 2016 року

«Ходорковський і Лебедєв проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), №№ 11082/06 і 13772/05, 25 липня 2013 року

«Хороз проти Туреччини» (*Horoz v. Turkey*), № 1639/03, 31 березня 2009 року

«Хорошенко проти Росії» (*Khoroshenko v. Russia*) [ВП], № 41418/04, 30 червня 2015 року

«Худобін проти Росії» (*Khudobin v. Russia*), № 59696/00, 26 жовтня 2006 року

«Хумматов проти Азербайджану» (*Hummatov v. Azerbaijan*), №№ 9852/03 та 13413/04, 29 листопада 2007 року

«Хюсейн Йілдрім проти Туреччини» (*Hüseyin Yıldırım v. Turkey*), № 2778/02, 03 травня 2007 року

—Ц—

«Цамаліс та інші проти Греції» (*Tzamalıs and Others v. Greece*), № 15894/09, 04 грудня 2012 року

«Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії» (*Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania*) [ВП], № 47848/08, 17 липня 2014 року

—Ч—

«Чайковський проти України» (*Chaykovskiy v. Ukraine*), № 2295/06, 15 жовтня 2009 року
«Чалдаєв проти Росії» (*Chaldayev v. Russia*), № 33172/16, 28 травня 2019 року
«Чаловскіс проти Латвії» (*Čalovskis v. Latvia*), № 22205/13, 24 липня 2014 року
«Чачко проти Словаччини» (*Čačko v. Slovakia*), № 49905/08, 22 липня 2014 року
«Чернецький проти України» (*Chernetskiy v. Ukraine*), № 44316/07, 08 грудня 2016 року
«Чорап проти Молдови» (*Ciorar v. Moldova*), № 12066/02, 19 червня 2007 року
«Чочолач проти Словаччини» (*Chocholáč v. Slovakia*), № 81292/17, 07 липня 2022 року
«Чуперческу проти Румунії (№ 3)» (*Ciupercescu v. Romania (no. 3)*), №№ 41995/14 та 50276/15, 7 січня 2020 року

—Ш—

«Шамаєв та інші проти Грузії та Росії» (*Shamayev and Others v. Georgia and Russia*), № 36378/02, 12 квітня 2005 року
«Шандор Варга та інші проти Угорщини» (*Sándor Varga and Others v. Hungary*), №№ 39734/15 та 2 інших, 15 червня 2021 року
«Шафранський проти Польщі» (*Szafrański v. Poland*), № 17249/12, 15 грудня 2015 року
«Шеллі проти Сполученого Королівства» (*Shelley v. the United Kingdom*) (ухв.), № 23800/06, 04 січня 2008 року
«Шемкампер проти Франції» (*Schemkamper v. France*), № 75833/01, 18 жовтня 2005 року
«Ширханян проти Вірменії» (*Shirkhanyan v. Armenia*), № 54547/16, 22 лютого 2022 року
«Шишанов проти Республіки Молдова» (*Shishanov v. the Republic of Moldova*), № 11353/06, 15 вересня 2015 року
«Шликов та інші проти Росії» (*Shlykov and Others v. Russia*), №№ 78638/11 та 3 інших, 19 січня 2021 року
«Шмельов та інші проти Росії» (*Shmelev and Others v. Russia*) (ухв.), № 1249/18 та ін., 04 квітня 2020 року
«Шмідт і Шміголь проти Естонії» (*Schmidt and Šmigol v. Estonia*), №№ 3501/20 та 2 інших, 28 листопада 2023 року
«Штегареску і Бахрін проти Португалії» (*Stegarescu and Bahrin v. Portugal*), № 46194/06, 06 квітня 2010 року
«Штіміч проти Хорватії» (*Štitić v. Croatia*), № 29660/03, 08 листопада 2007 року
«Штруцл та інші проти Словенії» (**Štrucl and Others v. Slovenia*), №№ 5903/10, 6003/10 та 6544/10, 20 жовтня 2011 року
«Штуммер проти Австрії» (*Stummer v. Austria*) [ВП], № 37452/02, 07 липня 2011 року
«Шурійя Зейналов проти Азербайджану» (*Shuriyya Zeynalov v. Azerbaijan*), № 69460/12, 10 вересня 2020 року
«Шухтер проти Італії» (*Schuchter v. Italy*) (ухв.), № 68476/10, 11 жовтня 2011 року

—Щ—

«Щебетов проти Росії» (*Shchebetov v. Russia*), № 21731/02, 10 квітня 2012 року

—Ю—

«Юнсал і Тімтік проти Туреччини» (*Ünsal and Timtik v. Turkey*) (ухв.), № 36331/20, 08 червня 2021 року

«Юнусова та Юнусов проти Азербайджану» (*Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan*), № 59620/14,
02 червня 2016 року

«Юрій Ілларіонович Щокін проти України» (*Yuri Illarionovitch Shchokin v. Ukraine*), № 4299/03,
03 жовтня 2013 року

—Я—

«Яков Станчу проти Румунії» (*Iacov Stanciu v. Romania*), № 35972/05, 24 липня 2012 року

«Яковенко проти України» (*Yakovenko v. Ukraine*), № 15825/06, 25 жовтня 2007 року

«Яковлев проти України» (*Yakovlyev v. Ukraine*), № 42010/18, 08 грудня 2022 року

«Якубський проти Польщі» (*Jakóbski v. Poland*), № 18429/06, 07 грудня 2010 року

«Якутська Республіканська федерація профспілок проти Росії» (*Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia*), № 29582/09, 07 грудня 2021 року

«Яманді проти Румунії» (*Iamandi v. Romania*), № 25867/03, 01 червня 2010 року

«Янков проти Болгарії» (*Yankov v. Bulgaria*), № 39084/97, 11 грудня 2003 року

«Янковскіс проти Литви» (*Jankovskis v. Lithuania*), № 21575/08, 17 січня 2017 року

«Ярослав Белоусов проти Росії» (*Yaroslav Belousov v. Russia*), №№ 2653/13 та 60980/14,
04 жовтня 2016 року

«Ясак проти Туреччини» (*Yasak v. Türkiye*)*, № 17389/20, 27 серпня 2024 року

«Ясінскіс проти Латвії» (*Jasinskis v. Latvia*), № 45744/08, 21 грудня 2010 року

«Ятсосон проти Естонії» (*Jatsõõn v. Estonia*), № 27603/15, 30 жовтня 2018 року